

Praag



REISGIDS VOOR DE BEWUSTE BEZOEKER

Praag

Tekst en foto's: Peter Morée

Meinema | Averbode

De *Reisgids voor de bewuste bezoeker* richt zich op diegenen die bewust op zoek zijn naar de geschiedenis, de cultuur, de spiritualiteit en de godsdienst(en) van het land, de regio of de stad die zij bezoeken. Niet alleen sporen uit de oudheid, maar ook recente geschiedenis en hedendaagse uitingen van spiritueel leven komen aan bod. De lokale keuken en de natuur krijgen eveneens aandacht. De reisgidsen bieden in kort bestek achtergrondinformatie, maar ook beschrijvingen van routes en wandelingen die het betreffende gebied op een verrassende wijze ontsluiten voor geïnteresseerde reizigers.

De *Reisgids voor de bewuste bezoeker* leent zich voor gebruik vóór, tijdens en na de reis en verhoogt uw reisplezier.

Redactie: Jan Hofstra, Piet van Midden en Piet van Veldhuizen

Verschenen:

- Piet van Midden, *Israël en de Palestijnse Gebieden* (tweede druk)
- Peter Morée, *Praag*

In voorbereiding:

- Katharina Kunter, *Berlijn*
- Piet van Veldhuizen, *Polen*
- Piet van Midden, *Jordanië*
- Paul van der Velde, *Boeddhistisch India*
- Piet en Maria van Veldhuizen, *Barcelona*

www.uitgeverijmeinema.nl

Boekverzorging: Studio Anton Sinke, Nieuwerkerk a/d IJssel

ISBN 978 90 211 4186 2 (Nederland)
NUR 512

ISBN 978 90 317 2584 7 (België)
D/2008/39/13

© 2008 Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

1. TSJECHIË ALS KRUISPUNT VAN RELIGIE EN POLITIEK	9
2. KORT OVERZICHT VAN DE TSJECHISCHE GESCHIEDENIS	16
3. DE VITUSKATHEDRAAL: Symbool van de geseclariseerde natie	22
- Genationaliseerde kathedraal	22
- Secularisatie	24
- Nationalisme	26
- Antiklerikale mentaliteit	29
- Communisme	31
- Religie = onvrijheid	33
4. DE KARELSBRUG I: Sporen van de religieuze intolerantie	37
- Johannes van Nepomuk	38
- Heiligverklaring en verguizing	41
DE KARELSBRUG II: De joodse gemeenschap	43
- Antisemitisme	49
5. HET OUDESTADSPLEIN: Johannes Hus en de heilige Maagd	51
- Mariazuil	54
- Hus-monument	57
- Grote schoonmaak	59
- Vernieuwing van de Mariazuil?	62
- Protest	64
6. DE BETHLEHEMSKAPEL: Aan de wieg van de Boheemse Reformatie	67
- Religiositeit van Karel IV	68
- Eerste hervormingen	69
- Johannes Hus	71
- Hussietenopstand	73
- Gebouwen van de Boheemse Reformatie	74

- Bethlehemskapel.....	76
- Herbouw	77
7. VYŠEHRAD: Zelfbevestiging en zelfbedrog.....	80
- Kerkelijke gebouwen	80
- Kerkhof.....	84
- Onderdrukkers en slachtoffers	86
- Meestervervalser	87
- Beeldengroepen	90
8. VÍTKOV: Radicale Hussieten, nationalistische dromen en communistische ideologie	92
- De overwinning van 1420.....	94
- Bouw van het Nationaal Monument.....	99
- Johannes Hus als revolutionair	101
- Ontgoocheling.....	107
9. DE WITTE BERG: Vrijheid van religie, vluchtelingen en de revanche	109
- Nederlaag.....	110
- Religieuze pluriformiteit.....	112
- Einde van godsdienstvrijheid.....	113
- Nationalistische weerslag	114
10. DRIE OPERA'S IN PRAAG: Cultuur als conflict tussen Tsjechen en Duitsers	117
- Nationaal Theater	119
- Staatsopera	121
- Etnische spanningen	122
- Radicalisering	124
- München 1938	125
- Verdrijving.....	128
- Stappen tot verzoening	130
11. JEČNÁ-STRAAT 7 EN DE WORTELS VAN CHARTA 77:	
Psychedelische rock, teleurgestelde ex-communisten en oprechte vroomheid	132
- Praagse Lente	135
- Normalisering.....	136
- Dissidenten.....	137
- Plastic People en Charta 77	138
- Poging om in de waarheid te leven	140

- Kerken en mensenrechten	141
- Solidariteit.....	143
12. TIPS BUITEN PRAAG	145
- Terizín: de joodse gemeenschap in de twintigste eeuw	145
- Most: streek zonder wortels.....	150
13. DE TSJECHISCHE KEUKEN.....	155
14. SUGGESTIES VOOR WANDELINGEN	162
- Troja – Stomovka – Holešovice.....	162
- Letná – Hradčany – Petřín – Strahov	163
- Karlín - Vítkov	165
- Karlovo náměstí – Emauzy – Albertov - Vyšehrad	167
- Vinohrady – Olšanské hřbitovy	169
- Břevnov – Obora Hvězda (- Šárka).....	171



*Het monument voor de slachtoffers van
het communisme op de Petřínheuvel*

1 | Tsjechië als kruispunt van religie en politiek

Tsjechië biedt een keur aan interessante en fraaie plaatsen aan de bezoeker die geïnteresseerd is in geschiedenis, cultuur en natuur. De bergen aan de noordkant van het land zijn een prima bestemming zowel in de zomer als in de winter. De kuuroorden in het westen zijn fraaie voorbeelden van negentiende-eeuwse lichaams- en schoonheidscultuur. De heuvels in het zuiden vormen een romantisch geheel samen met de Moldau en de kastelen in haar stroomgebied. Het oosten van het land biedt een overdaad aan folklore in de wijngebieden. En overal in het land zijn middeleeuwse burchten, barokke kerken en châteaux uit de achttiende en negentiende eeuw te vinden. Het land kan met gemak een vergelijking doorstaan met andere rijke cultuurgebieden in Europa, dit in tegenstelling tot andere voormalige Oostbloklanden als Polen en Hongarije.

Op het eerste gezicht moet dit land een indrukwekkende geschiedenis achter de rug hebben. Zoveel cultuur, die bovendien relatief goed bewaard is gebleven, moet immers wel samenhangen met een rijk en roemrucht verleden. Iets dergelijks geldt voor Frankrijk, Italië, eventueel Duitsland, dus moet dat ook wel het geval zijn in dit Midden-Europese land. Het merkwaardige is dat dit niet zo duidelijk het geval is. Veel Tsjechen zullen de kerken en châteaux niet



als een deel van hun roemruchte verleden zien, maar als de sporen van de geschiedenis van iemand anders. Die ander meende hier thuis te zijn, maar zijn aanwezigheid bleek ten slotte toch maar tijdelijk. Hij wordt soms aangeduid als een overheerser die met geweld zijn wil oplegde aan de inwoners van het land, soms als een soort tijdelijke beheerder met een legitieme macht. Altijd is het echter iemand anders die ooit het toneel beheerste, maar die nu vertrokken is. Over het land ligt een melancholieke waas van degenen die (of datgene wat) er niet meer is.

Tsjechië ligt nu in de luwte van de geschiedenis. In de laatste decennia worden er geen conflicten uitgevochten op het Tsjechische grondgebied. De conflictgebieden bevinden zich elders in de wereld. Dat is lange tijd anders geweest, namelijk grofweg

tussen de vijftiende en de twintigste eeuw. Het land, dat toen werd aangeduid als Bohemen en Moravië, lag in het centrum van de grote conflicten die werden uitgevochten in Europa tussen de verschillende religies en de verschillende ideologieën. Niet zelden was de mening van de bevolking niet van belang voor het lot van het land, want er waren hogere belangen die op andere plaatsen door iemand anders werden vastgesteld.

Het eerste grote conflict dat zijn sporen achterliet op het grondgebied van het huidige Tsjechië draaide om religie. Beter gezegd: het ging om vrijheid van geloof en van geweten. Het begon in de vijftiende eeuw en eindigde pas in de negentiende eeuw. Het alternatieve model van geloofsbeleving dat de volgelingen van Johannes Hus ont-

wikkelden, ging uit van een grotere rol van de lokale gemeenschap dan in die dagen gebruikelijk was. Niet de hoogste gezagsdragers dienden in de eerste plaats het beslissende woord te hebben, maar authentieke spirituele ontwikkelingen moesten gedragen worden door de basis, zo was de teneur van de boodschap van de zogenoemde Boheemse Reformatie.

Deze verschuiving in opvatting over wie het waar en wanneer te zeggen had was begrijpelijk een doorn in het oog van de gevestigde macht in de late Middeleeuwen.

Aanvankelijk kon er een compromis gevonden worden tussen de verdedigers van de oude orde en de hervormers, onder voorwaarde dat de situatie in Bohemen en Moravië zich niet zou uitbreiden naar andere gebieden. Dat functioneerde vervolgens anderhalve eeuw lang, tot zich in Duitsland



Het Wenceslasplein



Zicht op de Petrus en Pauluskerk op Vyšehrad vanaf de Moldau

en Zwitserland ook hervormingsbewegingen breed hadden gemaakt. De keizer en de paus – de hoogste machthebbers – verloren daarmee controle over de situatie. In hun visie werd de eenheid van de christenheid, van de christelijke cultuur en van het christelijke rijk bedreigd.

Nu barstte het conflict over godsdienstvrijheid pas in alle hevigheid los. Het geweld van de Dertigjarige Oorlog begon in Praag en sloeg over naar de Duitse gebieden, om vervolgens weer naar Bohemen en Moravië terug te keren. Het vredesverdrag van Münster bracht uiteindelijk de oplossing in de vorm van een collectieve godsdienstvrijheid. Niet het individu zelf mocht beslissen over zijn overtuiging; de machthebber van het land of de regio had die beslissing te nemen. Het nieuwe aan de situatie was dat

de keizer en de paus dus niet meer de hoogste autoriteit waren in kwesties van geloofs-overtuiging.

Europa werd dus pluriform, veelvormig, maar daarin speelde politieke macht een hoofdrol. Wie waartoe behoorde, werd besloten door de macht, niet door de eigen overtuiging. Voor de inwoners van Bohemen en Moravië had dat verstrekkende gevolgen. De meerderheidskerk werd verboden en een minderheidskerk werd tot de enige toegestane voor alle inwoners van het land verklaard (met uitzondering van de Joodse gemeenschap). Daarmee werd hun vrijheid wezenlijk ingeperkt vergeleken met de voorafgaande anderhalve eeuw. De enge verbinding van politiek en religie ging ten koste van de ruimte voor individuele verschillen. De periode van vrede die vervolgens aan-

brak, resulteerde wel in een explosie van bouwprojecten. De nieuwe situatie moest uitdrukkelijk zijn beslag krijgen in het uiterlijk van het landschap en de architectuur. De vele prachtige kerken, kloosters en châteaux die in het tijdperk van de barok werden gebouwd, vormden een uitdrukking van een nieuwe machtsituatie, waarin de vrijheid van godsdienst en van geweten in Europa een schaars goed was.

Het tweede conflict begon toen het conflict over de verhouding tussen religie en macht min of meer ten einde kwam. Het omvat de periode die getekend werd door twee machtsideologieën van de negentiende en twintigste eeuw, namelijk het nationalisme en het communisme. Het was de tijd van de goede soldaat Švejk, die uiterlijk aan alles mee deed maar vanbinnen er het zijne van dacht.

Midden-Europa werd tot het begin van de twintigste eeuw grotendeels bijeengehouden door het Habsburgse rijk. Dat bestond uit een aantal kerngebieden (Oostenrijk, Hongarije, Bohemen en Moravië) en gebieden die meer aan de periferie lagen en der-

halve ook wisselden in omvang. De Donaumonarchie, zoals het ook wel werd genoemd, was in feite een federatie, die een aantal nogal verschillende gebieden omvatte, doorgaans betrekkelijk klein van omvang. In de hoogtijdagen van de monarchie kon door deze structuur een rijke culturele uitwisseling opbloeien tussen bijvoorbeeld Noord-Italië en Bohemen en werden de markten in het zuiden voorzien van producten uit de fabrieken van Pilsen en Praag. Alle gebiedsdelen profiteerden van de uitgestrektheid en diversiteit van de monarchie. In de nadagen van het Habsburgse rijk kwamen allerlei middelpuntvliedende krachten op gang, die de samenhang ervan op het spel zetten. De Eerste Wereldoorlog vormde het slotakkoord van het multiculturele rijk, dat langzaam maar zeker uitgehold was. Op het territorium van de Donaumonarchie ontstond een reeks kleine staatjes, waarvan Tsjechoslowakije het grootste was. Richtsnoer bij het trekken van nieuwe grenzen in Midden-Europa was, naast een paar historische argumenten, in hoofdzaak het nationalisme. Een staat dienden gegrond te zijn op de natie, die de drager van de nieuwe identiteit moest zijn. De diversiteit van etnische en regionale identiteiten in Midden-Europa was echter veel te gecompliceerd om eenduidige grenzen te trekken. Alle nieuwe landen kregen te maken met hetzelfde probleem als de verdwenen Donaumonarchie, namelijk een veelheid van minderheden, en kozen voor een restrictieve aanpak van dat probleem. De nieuwe staten van Midden-Europa waren – de een meer, de ander minder – intern



Het Dansende Huis



verdeeld en wankel. Sommigen waren bovendien gefrustreerd om het verlies van vroegere grootheid. De relaties tussen de vroegere partners in de Donaumonarchie werden gekenmerkt door wederzijds wantrouwen en irritatie. Midden-Europa raakte daarom verzeild in een machtsvacuüm. Dit was ongevaarlijk zolang de grote buurlanden met hun interne perikelen bezig waren. Zodra echter Duitsland door Adolf Hitler tot een dictatuur werd omgesmeed, was het gedaan met de relatieve rust in Midden-Europa. Hitler maakte gebruik van de onderlinge tegenstellingen tussen de nieuwe landen en van hun binnenlands-politieke zwakten om zijn macht effectief uit te breiden over Midden-Europa. De Tsjechen verloren hun zelfstandigheid en werden bezet door de nazi's. Ze verloren echter niet hun nationalisme, want na de oorlog maakten ze

in een wraakstemming een einde aan het minderheidsprobleem. De Duitse minderheid werd uit het land verdreven.

De volgende dictatuur, die nu vanuit het oosten kwam, deed min of meer hetzelfde. De Sovjetunie had tot de Tweede Wereldoorlog weinig invloed in Midden-Europa, maar wist het machtsvacuüm dat volgde op de nederlaag van Duitsland uit te buiten. Het communisme hield Midden-Europa in een vaste greep tot het eind van de jaren tachtig. In het grote conflict tussen Oost en West verloren de kleine landen in het hart van Europa de zeggenschap over zichzelf. De opstanden van Boedapest in 1956 en van Praag in 1968 konden worden neergeslagen door troepen van de Sovjetunie, omdat het Westen geen wereldoorlog wilde riskeren door een helpende hand uit te steken. Opnieuw werd



De wijk Vinohrady



Schilderij van Tábor (Jan Šebek), met rode vlag. Kerken ontbreken.

Tsjechoslowakije ondergeschikt gemaakt aan belangen van een geopolitieke dimensie.

Tot de jaren tachtig van de twintigste eeuw speelde het Tsjechische grondgebied een rol in de grote conflicten die Europa verdeelden op basis van religie, ideologie en politiek. Het gevolg was dat de bevolking naar de grote gebeurtenissen keek (en vaak nog kijkt) als naar iets waarvan ze geen deel uitmaakt, maar dat wel hun leven in grote mate en vooral op een negatieve manier beïnvloedt. Alle sporen die deze periode heeft achtergelaten in de architectuur uit deze periode hebben dus voor veel mensen

in Tsjechië een ambivalente betekenis. Het zijn tekenen van tijden, waarin eerder hun vrijheden beperkt werden dan dat ze voordeel hadden van culturele groei en bloei. En dan is er nog iets, dat hiermee samenhangt. Religie, politiek en ideologie zijn begrippen die in Tsjechië vanwege deze geschiedenis eerder scepsis wekken dan interesse of enthousiasme. Die dingen hebben meestal weinig goeds gebracht, zo is de stellige overtuiging van velen. Er is veel moois te vinden in Praag, wat samenhangt met de dramatische geschiedenis van Midden-Europa. Het is echter lang niet altijd een verleden dat door de Tsjechen als hún geschiedenis wordt gezien.

2 | Kort overzicht van de Tsjechische geschiedenis

Deze gids vertelt een andere kant van verschillende plekken in en rond Praag dan die zich op het eerste gezicht aanbiedt. Een belangrijke vraag is op welke manier de inwoners van de stad of van het land een plek beleven. Bij historische informatie wordt steeds de vraag gesteld op welke wijze mensen in Tsjechië vandaag tegen deze historische gebeurtenissen aankijken, welke trots, verlegenheid of afkeer die oproepen en wat de weerslag is van deze emotionele band met de geografische plekken. Relatief veel aandacht wordt besteed

aan de geschiedenis van religie en religieuze gemeenschappen in het land. Het gaat om de spirituele lading van de stenen en de grond van historische plaatsen in de Tsjechische hoofdstad – om wat het collectieve geheugen van de Tsjechen over deze plaatsen zegt.

Daartoe is het nuttig om een globaal overzicht van de geschiedenis van het land in het achterhoofd te houden. Allereerst dient echter iets gezegd te worden over het gebruik van geografische namen. Het is historisch onjuist om over Tsjechië of Tsjechen



Het Praag van de honderd torens



Mythische figuren uit de Tsjechische oertijd, gebaseerd op een gefingeerd manuscript van Václav Hanka

te spreken in de periode voor 1918, aangezien er toen geen Tsjechië bestond. Tot dat jaar was de naam Bohemen in zwang, waarmee soms ook Moravië werd aangeduid, af en toe zelfs Silezië, doorgaans echter voor het gehele gebied van de huidige Tsjechische Republiek.

De geschiedenis van het land begint in de Middeleeuwen. In 863 kwamen Cyrillus en Methodius, ook wel de Slavische apostelen genoemd, naar Bohemen om de bevolking te kerstenen. Aan het begin van de tiende eeuw vestigde de dynastie der Přemysliden haar heerschappij over Bohemen.

Wenceslas, de stichter der dynastie, werd vermoord in 934 en later heilig verklaard en tot landspatroon verheven. Ook St. Adalbert, die in 993 het Benedictijner klooster Břevnov stichtte, werd landspatroon. Praag

werd een zelfstandig bisdom in 973.

De mannelijke lijn der Přemysliden stierf uit aan het begin van de veertiende eeuw. De laatste vrouwelijke erfgenaam huwde met Jan van Luxemburg. De zoon van Jan, Karel IV, werd koning van Bohemen in 1346 en keizer van het Heilige Roomse Rijk in 1348. Als gevolg daarvan beleefde Praag een enorme ontwikkeling in cultuur, architectuur en economie. In een kritische reactie daarop ontstonden in deze periode de eerste ideeën over een hervorming van de kerk. Onder de zoon van Karel, Wenceslas IV, raakten de hervormingspogingen in een stroomversnelling door het optreden van Johannes Hus. Deze werd in 1415 als ketter verbrand tijdens het concilie van Konstanz. Zijn dood riep in Bohemen felle reacties op, die uitliepen op een opstand. Het land werd tot 1434

geteisterd door oorlogen en kruistochten tegen de Hussieten.

In de daaropvolgende vreedzame periode heerste er in Bohemen religieuze tolerantie. De grootste religieuze gemeenschap werd gevormd door de opvolgers van de Hussieten, de Utraquisten, die als symbool de lekenkelk voerden. Dit symbool betekende dat bij hen, anders dan in de reguliere Rooms-Katholieke Kerk, gewone kerkangars bij de eucharistie niet alleen het brood kregen maar ook de (kelk met) wijn. In 1457 splitste zich een kleine groep van hen af, die zich vervolgens Broederuniteit noemde. Die zou later wereldwijd bekend worden als de 'Moravian Church'. In 1526 werd het land via huwelijkspolitiek een deel van het Habsburgse rijk. De Habsburgse keizers, die tegelijk ook koning van Boheemse kroonlanden waren, respecteerden de situatie van vrijheid van religie in het land.

In 1618 kwam de Boheemse landsvertegenwoordiging in opstand tegen keizer Maximiliaan, die de religieuze vrijheid aan banden wilde leggen. Dit werd het begin van de Dertigjarige Oorlog. Al in 1620 werd het lot van Bohemen beslist. Op de Witte Berg bij Praag versloeg Maximiliaans opvolger Ferdinand de Boheemse troepen en voerde een strenge rekatholisering in. Veel protestanten vluchtten naar het buitenland – zoals Jan Amos Comenius, die uiteindelijk in Amsterdam overleed en in Naarden begraven werd – of werden ter dood gebracht. In 1648 werd met de Vrede van Münster deze situatie internationaal bevestigd en erkend.

In de periode van de barok voerde de

Habsburgse keizers een drastische centralisatie van het politieke systeem door, waarbij allerlei privileges van de diverse gebiedsdelen werden geannuleerd. Als gevolg daarvan verloor ook Bohemen veel invloed op de politieke besluitvorming. Paradoxaal genoeg maakte het land in die periode wel een culturele bloei door, die vooral op het gebied van de architectuur sporen heeft nagelaten. In 1729 werd Johannes van Nepomuk heiligverklaard. Deze zogeheten 'brugheilige', die overal in het land te vinden is in een vrome houding met een crucifix, werd het exportproduct van de Boheemse vroomheid en cultuur.

In 1781 kondigde keizer Josef II onder invloed van de Verlichting godsdienstvrijheid af voor protestanten. Ook de joodse gemeenschap verwierf nieuwe vrijheden. Onder intellectuelen ontstond een nieuwe belangstelling voor de Tsjechische taal en cultuur. Vanaf het revolutiejaar 1848 kregen ook de politieke aspiraties van deze nationale beweging vastere vorm, onder meer onder invloed van de historicus František Palacký.

De tweede helft van de negentiende eeuw liet een oplopende spanning zien tussen de twee belangrijkste etnische groepen in Bohemen, de Tsjechen en de Duitsers. De Tsjechen streden voor een grotere mate van medezeggenschap in het bestuur van het land, hetgeen door de Duitse bevolking niet werd begrepen. Aan het begin van de twintigste eeuw wisten vertegenwoordigers van beide kampen echter wel overeenstemming

Rechts: Monumentje op de plaats waar Franz Kafka geboren werd



1871-1883 NARODIL FRANZ KAFKA

te bereiken op regionaal niveau. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verhinderde de implementatie van deze akkoorden.

De Eerste Wereldoorlog leidde tot de ineenstorting van de Habsburgse monarchie. Op haar grondgebied ontstonden nieuwe staten, gevormd naar het principe van nationale zelfbeschikking. Zo ontstond ook Tsjechoslowakije met als president Tomáš G. Masaryk. De nieuwe natie-staat kende echter een grote Duitse minderheid, de 'Sudetenduitsers', die aanvankelijk de nieuwe situatie afwezen omdat ze eveneens zelfbeschikking wensten. Pas gaandeweg kwamen velen van hen tot erkenning van de nieuwe realiteit, zij het dat ze meer culturele en politieke rechten voor hun minderheid bleven opeisen.

De economische crisis van de jaren dertig en

de opkomst van het Hitler-regime in Duitsland leidde tot een ernstige verslechtering van de verhoudingen met de Sudetenduitse minderheid. In oktober 1938 werd Tsjechoslowakije door een overeenkomst tussen Engeland, Frankrijk, Duitsland en Italië gedwongen om gebieden waar de minderheid geconcentreerd was aan Duitsland af te staan. In maart 1939 werd de rest van het land bezet door de Duitse legers.

Het grootste gedeelte van Tsjechoslowakije werd bevrijd door het Rode Leger. Tussen 1945 en 1947 werd de Sudetenduitse minderheid uit het land verdreven. In februari 1948 nam de communistische partij de macht volledig over en vestigde een dictatuur. Het land was vervolgens 41 jaar afgesloten achter het IJzeren Gordijn. Tegen poli-



Ruïne van een bedevaartkerkje bij Lahovice, vlak bij Most



Kaartje gebruikt tijdens de onderhandelingen in München over hoe de 'overdracht' van het grensgebied moest plaatsvinden

tieke tegenstanders, kerkelijke vertegenwoordigers en zogeheten spionnen binnen de partij werden in de jaren vijftig showprocessen naar Sovjetvoorbeeld gehouden. Boeren werden gedwongen mee te gaan in de collectivisering van de landbouw. In de tweede helft van de jaren zestig werden voorzichtige economische hervormingen doorgevoerd, die leidden tot de Praagse Lente. Deze door de bevolking breed gedragen ontwikkeling werd gestopt door tanks van het Warschaupact. De periode van de zogeheten normalisatie van de jaren zeventig en tachtig kenmerkte zich door een grote mate van apathie onder de bevolking. Critici van het regime verloren in deze periode doorgaans hun maatschappelijke positie en uitzicht op carrière. In 1977 ontstond de

beweging Charta 77, gevormd door ex-communisten, voormalige politieke gevangenen, mensen uit het culturele leven en kerkelijke vertegenwoordigers. De leider van Charta was Václav Havel.

Charta 77 vormde de kern van de democratische regering onder leiding van het Burgerforum, dat eind 1989 de macht overnam van het ineenslopende communistische regime. Economische hervormingen in de jaren negentig gingen vanwege een tekortschietende wetgeving gepaard met omvangrijke corruptie. In 1993 werd Tsjechoslowakije opgedeeld in twee onafhankelijke staten: Slowakije en Tsjechië. In 2004 traden beide landen toe tot de Europese Unie.

3 | De Vituskathedraal

Symbool van de geseculariseerde natie

De trotse Vituskathedraal op de Praagse Burcht torent hoog boven de Tsjechische hoofdstad uit. De kerk domineert het panorama van de eeuwenoude stad gelegen aan een bocht van de Moldau. In dit beeld komen alle symbolen van het Tsjechische volk samen: de talloze gebouwen die een rol in de geschiedenis van het volk hebben gespeeld, de rivier, bezongen door dichters en componisten, de Karelsbrug, de Burcht als het centrum van de Tsjechische nationale zelfstandigheid, en tenslotte de St. Vituskathedraal, pantheon van de Tsjechische geschiedenis, waarvan de bouw zo'n zeshonderd jaar geduurd heeft. Het is waarschijnlijk het meest gekoesterde plaatje van toeristen, maar ook van Tsjechen, die niet zelden een litho met dit uitzicht in de huiskamer hebben hangen. Wie aan deze plaatsen komt, raakt het hart van het Tsjechische volk. Dat heeft als vergaande consequentie dat in de beleving van veel mensen de kathedraal het geestelijk en eventueel ook materieel eigendom van het volk is en derhalve niet van de kerk.

Genationaliseerde kathedraal

De bouw van de huidige kerk werd geïnitieerd door de grootste koning die Tsjechië ooit heeft voortgebracht: Karel IV, keizer van

het Roomse Rijk en koning van Bohemen in de veertiende eeuw. Hij gaf in 1344 de opdracht aan de Franse bouwmeester Matthias van Arras om op de plaats van de bestaande kathedraal uit de elfde eeuw een compleet nieuwe kathedraal te bouwen, die echter één aspect van die voorganger moest respecteren en opnemen. Dat was de kapel van heilige Wenceslas, vader des vaderlands, patroon van het land en stichter van de dynastie van wie Karel zich als opvolger zag. De Wenceslaskapel diende het hart te vormen van de kerk, want aan deze heilige ontleende Karel zijn legitimiteit als koning van Bohemen.

Tot de tijd van de Hussietenoorlogen na de dood van Johannes Hus wisten de bouwers het koor en de twee transepten af te bouwen. Door gebrek aan geld, onzekerheid en chaos kwam de bouw stil te liggen, op een paar kleinere activiteiten na rond de huidige zijtoren van de kerk. Tot diep in de negentiende eeuw had de Praagse Burcht een half-afgebouwde kerk. In de periode van het opkomende nationalisme ontstond het plan om de kerk te voltooien. Een trotse natie als de Tsjechen moest immers een eigen kathedraal hebben. In 1892 werden de twee torens gebouwd, maar het zou nog tot 1929 duren voor het hele bouwwerk klaar zou zijn. Het werd officieel ingewijd in dat jaar ter gelegenheid van de herdenking van de



martelaarsdood van St. Wenceslas, toen duizend jaar geleden. Zo had men dat toen uitgerekend; tegenwoordig gaan historici uit van 935 als het jaar van zijn dood. De festiviteiten vormden één van de hoogtepunten van de etnisch zeer verdeelde Tsjechoslowaakse Republiek. Wenceslas werd door zowel de Tsjechische meerderheid als de Duitse minderheid geaccepteerd en vormde zo een factor van verzoening. Ook



*Parodie op Wenceslas te paard van kunstenaar
David Černý in het Lucerna-gebouw bij het
Wenceslasplein*

tussen protestanten en katholieken was er niet veel onenigheid over de patroon van het land. Protestanten konden hem aanvaarden als grondlegger van de staat en als spiritueel voorbeeld vanwege zijn vredelievend optreden. Het jaar 1929 was het mooiste jaar van de vooroorlogse Tsjecho-slowaakse republiek. Het is om deze reden dat zowel de Rooms-

katholieke kerk als het Tsjechische volk een claim leggen op de kathedraal. In de kerk zijn graven van koningen en keizers als Wenceslas I, Karel IV, diens zoon Wenceslas IV en Rudolf II. Het graf van een andere patroon van het land, Johannes van Nepomuk, heiligverklaard in 1729, bevindt zich in de omgang van het koor. Boven de Wenceslaskapel worden de krooninsignes bewaard, die nu als symbolen van de soevereiniteit van het land functioneren: de kroon van St. Wenceslas, de scepter en de rijksappel. De sleutels daarvan zijn in het bezit van zeven vertegenwoordigers van politieke en kerkelijke instituten. Alleen als kerk en staat bijeenkomen, kunnen de historische symbolen van de Tsjechische onafhankelijkheid getoond worden.

Secularisatie

De allergische reactie die de kerk – met name de Rooms-Katholieke – in de Tsjechische samenleving oproept, heeft alles te maken met de aard en geschiedenis van de secularisatie in het land. Nog duidelijker wordt die geschiedenis weerspiegeld in de lotgevallen van een andere locatie, ooit ook van groot belang voor de dynastie van de Boheemse koningen, namelijk het voormalige Cisterciënzer klooster in Zbraslav. Tegenwoordig vormt het plaatsje de grens van de stad Praag, maar ooit was het zelfstandig met als hart het beroemde klooster, waar in de middeleeuwen de koningen van Bohemen hun opleiding kregen en waar enkelen van hen begraven liggen. Het klooster bestaat echter niet meer, maar is

getransformeerd in een adellijk slot annex museum. Het werd slachtoffer van de eerste golf van onteigeningen die de Rooms-Katholieke Kerk in Bohemen zich moest laten welgevalen sinds het herstel van haar glorierijke macht in de Contrareformatie. Het waren echter niet de communisten die verantwoordelijkheid voor deze daad droegen, maar keizer Josef II, de verlichte Habsburgse heerser in de tweede helft van de achttiende eeuw. Josef II besloot in zijn doorluchtigheid een nieuw principe in zijn staatsbestel door te voeren, dat hij van elders had afgekeken, namelijk het rationele nut dat door de rede vastgesteld kon worden. Voortaan zou het nut van instituten en bepalingen maatgevend zijn voor hun voortbestaan. Van de Verlichtingsdenkers

had hij geleerd dat de rede het nieuwe ordenende uitgangspunt diende te zijn, en zo was het zijn wil dat zijn rijk op een rationele manier geordend zou worden. Het staat buiten kijf dat veel van zijn maatregelen een zegen betekenden voor mensen aan die kant van de samenleving waar macht werd ondergaan, maar niet voor hen die macht uitoefenden. Het betekende het einde van de lijfeigenschap voor de boerenbevolking op het platteland, van wie het lot tot op dat moment in handen van hun heer lag. Zij kregen een veel grotere bewegingsvrijheid, omdat ze niet langer afhankelijk waren van hun heer. Voor de grote joodse gemeenschappen in Bohemen kwam er een einde aan de verplichting om in getto's te wonen (zie p. 45). Voor de protestantse

Het koor van de Vituskathedraal



groeperingen in het land bracht deze periode eveneens verlichting in de vorm van godsdienstvrijheid. Voor het eerst sinds anderhalve eeuw mochten zij zich openlijk manifesteren. De Rooms-katholieke kerk had niet langer het monopolie op openbare godsdienstoefening, en moest door de maatregelen van Josef II voortaan ook andere geloofsrichtingen naast zich dulden. De protestantse kerken mochten nog niet erg zichtbaar aanwezig zijn en bevonden zich vaak op verscholen plekken, er was toch een duidelijk begin gemaakt met godsdienstvrijheid.

Voor de traditionele machthebbers als de adel en de Rooms-katholieke kerk leidden de maatregelen tot een inperking van hun macht. De oppermachtige kerk verloor een reeks kloosters, waaronder een aantal met een grote historische betekenis. De Verlichting hield niet bijster veel rekening met de categorie 'historisch belang', en dus kon Josef II zonder veel gewetensproblemen de deuren van onder meer het klooster van Zbraslav sluiten, of er nu koningsgraven waren of niet.

Dergelijke maatregelen betekenden het einde van de anderhalve eeuw durende heerschappij van de Contrareformatie in Bohemen. Die had gezegevierd in Midden-Europa na de bloedige godsdienstoorlogen van de vijftiende, zestiende en vroege zeventiende eeuw. Deze oorlogen, afgesloten met de vrede van Münster van 1648, leidden in Bohemen tot de alleenheerschappij van de Rooms-Katholieke Kerk met krachtige steun van de Habsburgse keizers. Die honderdvijftig jaar, uiterlijk gekenmerkt

door de uitbundige barokke kunstvormen, betekenden eveneens een ijzeren nadruk op het universele geloof en de universele kerk. Afwijkingen werden niet geduld, andersdenkenden moesten de wijk nemen naar protestantse gebieden in Noordwest-Europa. Deze tijd kende een grote culturele bloei die tot op vandaag het uiterlijk van Midden-Europese steden als Praag bepaalt, maar was ook een tijd van onverbidelijke onderdrukking van afwijkende tendensen. De autoriteit van God, kerk en keizer was onbetwistbaar.

De Verlichting bracht hier verandering in. Autoriteit diende nu te stoelen op rede en rationaliteit. Josef II nam een aantal stappen die de emancipatie van verdrukte bevolkingsgroepen in gang zetten. Op de lange termijn betekenden zijn maatregelen van 'democratisering' een belangrijke impuls voor het ontstaan van een Tsjechische nationale beweging. In deze tijd van de Verlichting en van voorzichtig ontluikende vrijheid de kiemen gelegd van het verborgen conflict tussen natie en religie dat tot op vandaag de Tsjechische samenleving tekent. De veranderingen hadden verstrekende gevolgen.

Nationalisme

Josefs politiek riep een maatschappelijke dynamiek op, waar een aantal specifieke bevolkingsgroepen een bijzondere baat bij vond. In de eerste plaats was het de plattelandsbevolking die door de opheffing van de lijfeigenschap plots een ongekende vrijheid smaakte. Niet eerder waren haar ook rech-





Zicht op de Praagse Burcht van het Letná-park, met links de torens van het Strahov-klooster

ten toegekend die een zekere zelfstandigheid garandeerden tegenover de autoriteit van de adellijke heer. Tot dat moment was zij overgeleverd geweest aan de macht van de heer, die weliswaar de verplichting had om zijn ondergeschikten te beschermen, maar eveneens kon beslissen over hun wel en wee. Het einde van de lijfeigenschap betekende dat er in de verhouding tussen heer en ondergeschikte een element van gelijkwaardigheid werd gebracht. De vroegere ondergeschikte kon in principe een vrije keus maken.

Deze plattelandsbevolking was voor het grootste gedeelte Tsjechischtalig, met een bovenlaag van etnisch Duitse afkomst. Beide etnische gemeenschappen leefden al zeer

lang door elkaar in de gebieden van het huidige Tsjechië zonder dat dit grote spanningen opleverde. Duitstaligen hadden echter veelal een economisch gunstiger positie en hadden grote invloed en macht. Deze tweedeling zou in de negentiende eeuw wel voor aanzienlijke spanningen gaan zorgen. De 'bevrijde' boerenbevolking raakte in beweging door de nieuwverworven rechten en zocht in haar emancipatie een identificatiepunt. Dat werd de Tsjechische taal. Bovendien zocht de plattelandsbevolking gaandeweg haar economische heil in de steden, waar een nieuwe vraag naar arbeidskrachten was ontstaan in de eerste fabrieken. De industrialisering vanaf de late achttiende eeuw leidde samen met de grotere

vrijheid van beweging tot een grote mobiliteit in de samenleving.

Een andere groep die aanzienlijk voordeel ondervond van de maatregelen van Josef II was die van de intellectuelen. Hun mogelijkheden voor onderzoek en carrière werden tot het eind van de achttiende eeuw hoofdzakelijk bepaald door kerkelijke instanties, waar ze in dienst waren. Niet zelden waren wetenschappers leden van een religieuze orde. De inperking van de macht van de kerk leidde tot een verschijnsel dat we de secularisering van de wetenschap zouden kunnen noemen. Intellectuelen vonden hun broedheren buiten kerkelijke instituten, bij instanties die wereldlijk van karakter waren.

Nieuwe principes als vrijheid van onderzoek ontstonden in een poging om wetenschappers te vrijwaren van repressie vanwege hun opvattingen of conclusies. Het was deze groep die het voortouw zou nemen in het ontwerpen van een nieuw concept van de Tsjechische natie, gebaseerd op nationalistische principes. De concentratie op de Tsjechische taal en op de nationale geschiedenis als samenbindende elementen stond daarbij voorop.

Een derde groep voor wie de maatregelen van Josef II een existentiële kwestie was, werd gevormd door de lutherse en calvinistische protestanten. In de Boheemse landen waren vrijwel geen protestanten meer over na de drastische rekatholisering, maar de geest van Hus, Comenius en andere hervormers was nooit geheel verjaagd. In de jaren na 1782, toen Josef II godsdienstvrijheid afkondigde, ontstond er in de landelijke gebieden van met name Moravië al snel een

aantal protestantse gemeenten, niet zelden onder leiding van Hongaarsstalige predikanten. Niet zelden behoorden deze protestanten tot de lokale intellectuelen, bijvoorbeeld werkzaam in het onderwijs. Hun aantallen zouden klein blijven.

Antiklerikale mentaliteit

Josef bracht door zijn beleid op het gebied van 'mensenrechten' en kerk een proces op gang waarin het principe van autoriteit ter discussie werd gesteld. De macht van kerkelijke instituten — uiteraard Rooms-Katholiek — die tot voor kort vanzelfsprekend had geleken, moest plotseling ook gelegitimeerd worden. De intellectuelen die de leiding namen in het proces van Tsjechische natievorming ontwikkelden een beeld van de nationale geschiedenis waarin de rol van kerk en religie een problematische was. In de loop van de negentiende eeuw werd dat overgenomen door de andere lagen van de Tsjechische bevolking die in de kerk een veelal remmende factor voor hun emancipatie zagen. De nieuwe, verlichte politiek van het eind van de achttiende eeuw dwong met name de Rooms-Katholieke Kerk en de lokale adellijke machthebbers in het defensief. De liberalisering vormde een aantasting van hun traditionele macht. De adel werd gedwongen om de rechten van de boerenbevolking te respecteren en de kerk moest concurrerende, onafhankelijke intellectuele en religieuze groeperingen dulden. De traditionele machtsstructuren van kerk en adel kregen daardoor het stempel van verantwoordelijk te zijn voor de onder-



Detailfoto van het standbeeld van de nationale historicus František Palacký

drukking van de vrijheid.

Dit is de belangrijkste reden waarom in het proces van nationale bewustwording in de negentiende eeuw de verhouding tot de (Rooms-Katholieke) Kerk zo'n centrale rol kreeg. Het zoeken naar een eigen identiteit in Midden-Europese context kreeg in Tsjechië een uitgesproken anti-katholiek karakter. Uit de Tsjechischtalige bevolking kwamen figuren naar voren die als intellectuelen grote invloed kregen op de identiteitsvorming. Degenen die dit proces het sterkst beïnvloedden, kwamen vrijwel zonder uitzondering uit lagere of burgerlijke milieus buiten de grote steden. Dat geldt zonder meer voor de drie groten van het Tsjechische nationalisme: de historicus en

politicus František Palacký (1798-1876), die een nieuw geschiedenisbeeld ontwierp voor het Tsjechische volk, Alois Jirásek (1851-1930), die dit beeld populariseerde door zijn nationalistische romans, en Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937), die als grondlegger van de Tsjechooslowaakse staat in praktisch-politieke zin het werk van Palacký voltooide. Het is niet zonder symbolische betekenis dat Palacký de zoon van een luthers schoolhoofd was en Masaryk in 1880 van de katholieken naar de protestanten overstapte. Palacký geldt tot op vandaag als de grootste Tsjechische geschiedschrijver. Hij heeft de eretitel 'Vader van de Natie' gekregen als erkenning voor zijn sleutelrol in het proces van de vorming van de Tsjechische identi-

teit. Palacký zocht het hoogtepunt van de geschiedenis van het Tsjechische volk in de periode waarin er sprake was van een brede opstand tegen de gevestigde machtsstructuren: de tijd van de Hussitische Revolutie. De reformator Johannes Hus, gestorven op de brandstapel in Konstanz in 1415, leidde in de optiek van Palacký het volk naar een periode van morele en evangelische zuiverheid. Dit in tegenstelling tot met name de Rooms-Katholieke Kerk, die verworpen was tot een instituut van macht en rijkdom. Aan dit hoogtepunt kwam een einde door een pact tussen de katholieke kerk en de Habsburgse keizer, die samen met geweld de enclave van godsdienstvrijheid innamen en de niet-katholieken vervolgden, verdreven en doodden.

Het Tsjechische volk kende in deze benadering daarom twee ervijanden: de Rooms-Katholieke Kerk en de Habsburgse, Duitstalige heersers. De schrijver van historische romans Alois Jirásek verspreidde Palacký's ideeën onder het grote publiek. Zijn vele werken verhalen van de strijd die de Tsjechen moesten leveren tegen de Duitstalige overheersers en tegen de op macht beluste priesters en prelaten. Zijn werken genoten en genieten tot op vandaag grote populariteit. Zijn belangrijkste werk, *Tijd van duisternis*, gaat over de periode van de Contrareformatie en is één grote aanklacht tegen de Rooms-Katholieke Kerk die de Tsjechische protestanten en daarmee het gehele Tsjechische volk onderdrukte. Een van de dragende elementen in het complex van de Tsjechische identiteit, zoals die in de tijd tussen Palacký en Jirásek ontstond,

was van religieuze aard. Daarom noemde Tomáš G. Masaryk de kwestie van de Tsjechische identiteit een religieuze kwestie. Het ging om de keus tussen de lijn van Johannes Hus en de Tsjechische reformatie aan de ene kant en de Rooms-Katholieke Kerk met de Habsburgers aan de andere kant. Masaryk legde de nadruk op de morele kant van de boodschap van Hus: zich inzetten voor de waarheid, waarachtigheid, daarvoor zelfs de brandstapel opgaan. Deze waarheid stond tegenover de leugen van de macht en onderdrukking. In Masaryks opvatting ging het om een keus tussen het protestantisme, dat stond voor morele maatschappelijke waarden, en het barokke rooms-katholicisme, dat bevoogding en onvrijheid vertegenwoordigde.

Masaryks politieke optreden leidde aan het einde van de Eerste Wereldoorlog tot de stichting van de Tsjecho-Slowaakse Republiek, waarvan hij de eerste president werd. Hij liet de lijfspreuk van Johannes Hus – ‘De Waarheid Overwint’ – opnemen in het wapen van de republiek en in de presidentiële vlag. De strijd van Hus om hervorming van de kerk werd het sjibbolet in de strijd van het Tsjechische volk tegen de Habsburgse monarchie.

Communisme

Wie echter zou vermoeden dat deze religieuze dimensie van de nationale Tsjechische identiteit de Tsjechen tot een religieus volk maakte, komt bedrogen uit. Eerder moeten de hierboven beschreven ontwikkelingen gezien worden in het kader van een massale

secularisatie, die haar voltooiing kreeg tijdens de communistische dictatuur. De identificatie met Hus had vooral de betekenis van verzet tegen de machtsinstituten van de kerk en de Habsburgers. Burgers keerden een kerk de rug toe die via haar uitgebreide institutionele instrumenten - orden, scholen, ziekenhuizen, parochies, etc. - een bepaalde politiek-maatschappelijke lijn had uitgezet, die nu massaal werd afgewezen. Het symbool voor deze afwijzing werd Hus, niet zozeer om wat hij te zeggen had, maar om het verzet dat hij al eeuwen geleden bood aan de almachtige kerk.

Met het religieuze karakter van de strijd om de zelfstandigheid, zoals president Masaryk dat duidde, zette zich in deze zin eigenlijk een omvangrijk proces van secularisatie in beweging. Dat is ook uit de cijfers af te leiden. Na de stichting van het onafhankelijke Tsjechoslowakije in 1918 groeiden de protestantse kerken - met name de Evangelische Kerk der Boheemse Broeders - wel, er ontstond zelfs een compleet nieuwe, nationale kerk: de Tsjechoslowaakse Hussitische Kerk, maar het totale aantal leden van de protestantse kerken overtrof nooit het geslonken ledenaantal van de Rooms-Katholieke Kerk. De mensen keerden zich af van de kerk als instituut. Johannes Hus vormde geen reden om over te gaan tot een andere kerk, maar om afscheid te nemen van de kerk als zodanig. Het instituut kerk werd geassocieerd met een zekere dwang aangaande datgene wat men diende te geloven, of het nu een katholieke kerk was of niet. Het alternatief dat Masaryk bood, namelijk een sterke nadruk op het

morele aspect, kon het ook zonder de kerk wel af. Masaryk interpreteerde de Reformatie juist ook als een beweging die de mens vrij maakte van irrationele bevoogding en hem een individuele mondigheid gaf.

De communistische ideologie, die na 1948 de alleenheerschappij kreeg in Tsjechoslowakije, wist van deze situatie uitstekend gebruik te maken. De communisten ontwierpen geen eigen geschiedenisbeeld van het Tsjechische volk, maar namen dat van de nationale wedergeboorte en Palacký over. Zij hoefden het slechts te larderen met hun eigen terminologie om de historisch-materialistisch onvermijdelijke opmars van het proletariaat naar het communisme te onderstrepen (zie ook p. 92 vv.). De strijd van het volk tegen uitbuiting door de klerikale macht en de Habsburgse onderdrukker was niet anders dan een voorbereidende fase die voerde tot het eigenlijke hoogtepunt, namelijk de machtsovername door de arbeidersklasse. De communistische overwinning was eigenlijk een voltooiing van datgene wat met Johannes Hus in gang was gezet. Hus werd daarom in het geheel niet verboden, maar zelfs op een voetstuk gezet tegenover de boosaardige Rooms-Katholieke Kerk. Die moest nu hard worden aangepakt, want zij was hoofdschuldige van de onderdrukking en uitbuiting van de Tsjechische proletariërsnatie. Van meet af aan stond de katholieke kerk onder een veel grotere druk van de communistische machthebbers dan de protestantse kerken. In de jaren vijftig gingen alle kloosters dicht, werden vrijwel alle kerkelijke bezittingen genationaliseerd

en werden alle maatschappelijke activiteiten van de kerk verboden. De protestantse kerken, die hun wortels zagen in de Hussietenbeweging, konden maar moeilijk afstand nemen van een regime dat hun reformator als een nationaal symbool beschouwde, alle geweld en schendingen van mensenrechten ten spijt.

Alles wat de communisten behoeften te doen was Hus en zijn beweging verder ontdoen van hun religieuze inhoud. Ze maakten van Hus een symbool van de klassenstrijd, en van de Contrareformatie een periode van feodale overheersing. Hus' poging tot kerkhervorming was dus geen poging om de kerk tot haar eigenlijke doel te brengen, maar om de onderdrukkende kerk de pas af te snijden. Nog sterker dan al gebeurde in de pas opgerichte Tsjechoslowaakse Republiek tussen de Wereldoorlogen kreeg in de communistische staat de seculariserende tendens alle nadruk. Johannes Hus was niet zozeer reformator van de kerk als wel bevrijder uit de macht van religie. De werkelijke bevrijding vond pas plaats tijdens het communisme, die aan dit opium van het volk een eind zou maken. Godsdienst was een zaak van reactionairen.

Het gebruikmaken van Hus als nationaal symbool bracht de mensen dus niet dichterbij de protestantse kerken, maar vergemakkelijkt eerder het proces van ontkerkelijking. Na de Fluwelen Revolutie van 1989 bleek tijdens een officiële volkstelling nog veertig procent bij een kerk te willen horen. Sinds die revolutie kan de kerk zich weer in het openbaar manifesteren. Er zijn talloze sociale initiatieven op het gebied van de

hulpverlening met een kerkelijke achtergrond op gang gekomen. Ook op radio en tv hebben de verschillende kerken zendtijd voor kerkdiensten en programma's over kerkelijke aangelegenheden. Velen binnen de kerk verwachtten na de revolutie dat de kerken een belangrijke plaats zouden innemen in de post-communistische maatschappij. Er was immers geen andere overkoepelende levensbeschouwing meer en het communisme had een gedemoraliseerde samenleving achtergelaten. Het moet een grote schok voor hen zijn geweest dat het einde van het communisme niet het einde betekende van de antireligieuze (vooral antikatholieke) mentaliteit onder de bevolking. Volgens de volkstelling van 2001 beschouwde toen nog slechts 28 procent van de Tsjechen zich als lid van een kerkelijke gemeenschap. Het overgrote deel van de bevolking heeft nog steeds een negatief beeld over de kerk. Kerk wordt net als vroeger geassocieerd met de poging om te heersen en te overheersen.

Religie = onvrijheid

In de laatste jaren is de kwestie van de kerkelijke restitutie daarvan het symbool geworden. De kerk – met name de Rooms-Katholieke Kerk – eist dat de staat tenminste een deel van de in de jaren vijftig onteigende bezittingen teruggeeft. De achtereenvolgende democratische regeringen hebben een paar kleine stapjes gezet, maar het ontbreekt aan politieke wil om deze kwestie op te lossen. De kerk heeft al die gebouwen niet nodig, zo is de overheersende mening. Bovendien gaat het eigenlijk om



Graf Johannes van Nepomuk in de Vituskathedraal

nationaal bezit, niet om privé-bezit van de kerk. Het cultuurgood van de natie behoort aan het volk toe, niet aan een organisatie die slechts voor een klein deel van het volk kan spreken.

Sinds de val van het communisme is de Vituskathedraal een symbool van deze ambivalente houding tegenover religie geworden. Het gebouw was in 1951 genationaliseerd door de communistische machthebbers in het kader van hun kruistocht tegen kerk en religie. Ze verklaarden de kathedraal tot eigendom van het gehele volk.

In 1992 spande de Rooms-Katholieke Kerk een proces aan tegen de Tsjechische staat

over het eigendom van de kathedraal en enkele omliggende gebouwen. Toen het erop leek dat de kerk in het gelijk zou worden gesteld, stuitte dat op een onwaarschijnlijke golf van protesten. In de Praagse metrostations werden stands ingericht, waar men een petitie tegen de uitspraak kon tekenen. Vooraanstaande kunstenaars en intellectuelen protesteerden luidkeels en schreven brochures en artikelen. De kerk zou de kathedraal geheel naar eigen wens kunnen gebruiken, ja, zou het gebouw zelfs kunnen verkopen. Het volk zou niets meer te zeggen hebben over het nationale monument. De kerk als organisatie van gelovigen kan immers geen zaken van algemeen

belang behartigen. Kerk en volk konden niet samen door de deur van de Vituskathedraal. Een flink aantal parlementariërs uit oppositie en regeringspartijen kwam met een verklaring waarin verzocht werd de uitspraak van de rechtbank te herzien. Katholieken zagen daarin een doelbewuste campagne om de kerk schade te berokkenen. De staat tekende vervolgens hoger beroep aan tegen de uitspraak.

Zo begon een slepende rechtszaak. Keer op keer waren rechterlijke uitspraken duidelijk: de kathedraal is eigendom van de kerk. Elke keer opnieuw ging de staat echter in beroep in een wanhopige poging om de wandaden van het communistische regime toch legitimiteit te verlenen. Het recht van de betreffende kerkelijke instanties om de staat bij de rechter aan te klagen werd in twijfel getrokken. Op de achtergrond speelde daarbij ook de kwestie van de teruggave van andere onteigende kerkelijke goederen en de verhouding tussen kerk en staat. In 2006 leek het erop dat de zaak werd afgesloten met een uitspraak ten gunste van de kerk. Toen greep echter de Hoge Raad in, die oordeelde dat alles weer van voren af aan moest beginnen.

Dezelfde gecompliceerde verhouding tot religie is de reden waarom er in Tsjechië nog steeds geen formele scheiding van kerk en staat is. Nog steeds krijgen priesters en predikanten hun salaris van de staat, zij het indirect. Onderhandelingen over een mogelijke oplossing worden bemoeilijkt door een verschil van mening over de vraag welke plaats de kerk in de samenleving inneemt. De kerk wijst graag op haar morele rol: zij is

de enige plaats in de samenleving waar men zich systematisch aan de morele vragen van het menselijk gedrag wijdt. Belangrijke vertegenwoordigers van het politieke establishment zien de kerk echter als een privé-vereniging op basis van een geloofsovertuiging, die in principe te vergelijken is met een toeristenvereniging. Godsdienst, religiositeit of geloof, in welke vorm zij zich ook manifesteren, roepen in de Tsjechische samenleving steeds opnieuw de associatie van manipulatie en onvrijheid op. Veertig jaar communistische indoctrinatie hebben daar hun steentje aan bijgedragen, maar de belangrijkste reden moet gezocht worden in het proces van het zoeken naar de nationale identiteit. Religie en kerk waren daarin steeds de verdachten, meestal de vijanden. De nationale martelaar, Johannes Hus, was in de eerste plaats een verzetsheld in de strijd tegen deze vijanden en pas daarna – voor sommigen – ook een religieus leider of reformator van de kerk. De Tsjechische samenleving is doortrokken van een diep wantrouwen tegen alles wat en iedereen die geestelijke aanspraken doet. De mensen hebben bovendien de buik vol van georganiseerd geloof of georganiseerde ideologie na veertig jaar communisme. Eindelijk hebben ze de mogelijkheid te genieten van hun rol als consument in de nieuwe markteconomie, waar vrijwel alles te krijgen is in alle soorten en maten. Pragmatisme en materialisme hebben nu de wind in de zeilen. Geloof of moraal, of meer in het algemeen belangstelling voor andere dimensies van het menselijk bestaan, moeten het daartegen afleggen.



4 | De Karelsbrug I

Sporen van de religieuze intolerantie

De Karelsbrug tussen de Praagse Oude Stad en de Kleine Zijde aan de voet van de Burcht behoort tot de meest populaire plaatsen bij bezoekers en bewoners van de stad. Tot laat in de avond gaat het leven er door. Mensen flaneren heen en weer, luisterend naar de verschillende muziekgroepen die de sfeer opluisteren met genres als volksmuziek, kletzmer, songs van Bob Dylan en de Beatles en andere stijlen. Overdag zijn het andere kunstenaars die de dienst uitmaken. Dan bieden schilders er hun stadsgezichten aan of schilderen ze portretten van voorbijgangers. De Karelsbrug is vooral deel geworden van de toeristenindustrie van de Praagse binnenstad. De oorspronkelijke betekenis van de brug, namelijk de verkeersverbinding tussen de beide oevers van de Moldau, is geheel op de achtergrond geraakt. De brug heeft een specifiek karakter door de beeldengroepen die op elke pilaar van de brug staan. Ze zijn tegenwoordig vooral het decor van een niet aflatende stroom toeristen op de brug. De beelden dragen bij aan de authentieke sfeer van de middeleeuwse brug, maar hun oorspronkelijke doel en betekenis zijn in de vergetelheid geraakt. De Karelsbrug is door het massatoerisme los komen te staan van zijn oorspronkelijke context, met als gevolg een verlies van aandacht voor de historische rol die de beelden hebben gespeeld. Soms is dat een behoorlijk

ambivalente rol. Esthetisch gezien behoren ze intussen tot het beste wat de brug te bieden heeft.

Het besluit tot de bouw van de huidige brug werd genomen in 1357 en het zou zo'n vijftig jaar duren voor ze klaar was. Zoals zo vaak in de geschiedenis van Praag nam ook hier Karel IV het initiatief tot iets dat tot op vandaag het gezicht van de stad bepaalt. Op de plaats van de brug stond een bescheiden exemplaar, dat de naam Judithbrug droeg, gebouwd rond 1170. Ook deze brug was gebouwd van steen, hetgeen in die tijd een uitzondering was in gebieden ten noorden van het voormalige Romeinse Rijk. Aan weerszijden van de brug werden torens opgetrokken die de eerste en belangrijkste functie van de brug als verbinding tussen de beide delen van de stad onderstreepten. De torens waren bedoeld als verdedigingswerken, niet als een verfraaiing van de brug. De nieuwe brug werd 520 meter lang en 10 meter breed. Oorspronkelijk werd ze de Praagse of ook de Stenen Brug genoemd, maar in 1870 werd ze omgedoopt tot Karelsbrug om daarmee haar historische betekenis te accentueren. In de loop van de moderne geschiedenis werd de brug ook aangepast aan de eisen van de nieuwe tijd van gemotoriseerd verkeer. In 1883 gingen er trams rijden, eerst nog getrokken door paarden, maar vanaf 1905 werd het spoor

geëlektrificeerd. Toen na drie jaar bleek dat de brug veel schade opliep vanwege de zware trams werden die vervangen door bussen. Toen ook dat te schadelijk bleek voor de constructie, werd het openbaar vervoer over de brug stilgelegd. Wel bleven er auto's over rijden. Voor dat doel werd in de jaren twintig van de twintigste eeuw de brug voorzien van asfalt en werden trottoirs aangelegd voor voetgangers. Tussen 1932 en het eind van de Tweede Wereldoorlog reden er opnieuw bussen tussen de Oude Stad en de Kleine Zijde, want met de komst van de luchtband was het negatieve effect van het zware verkeer op de brugconstructie opgeheven. In 1965 won de historische daarmee toeristische betekenis van de Karelsbrug het van de verkeerstechnische. Ze werd gesloten voor auto's, het asfalt en de trottoirs werden verwijderd en vanaf dat moment werd het uitsluitend een voetgangersbrug. De Karelsbrug was definitief een monument geworden.

Johannes van Nepomuk

Het is de beeldengalerij die de brug een ongekende grandeur geeft. De beelden en beeldengroepen – in totaal dertig, verdeeld over de pilaren van de brug – werden aangebracht tussen de zeventiende en twintigste eeuw. Het oudste beeld is het kruis (het derde beeld aan de rechterkant vanaf de Oude Stad), het jongste is de beeldengroep van Cyrillus en Methodius iets verderop, dat hier in 1928 werd neergezet. De meeste beelden zijn kopieën van originelen die in de loop der tijden beschadigd raakten. De

meeste originelen zijn te vinden in het Lapidarium van het Nationaal Museum, een speciaal depot voor Praagse beelden die in de twintigste eeuw werden verwijderd of vervangen om redenen van conservering of politieke ideologie. Het Lapidarium, te vinden op het tentoonstellingsterrein Výtavistě is toegankelijk voor het publiek. De standbeelden van de Karelsbrug vormen een weerslag van de politieke, religieuze of maatschappelijke situatie in de tijd van hun ontstaan. Dit geldt voor twee ervan in het bijzonder. Beide hebben hun specifieke uiterlijk te danken aan gebeurtenissen die nooit hebben plaatsgevonden. Het eerste is van Johannes van Nepomuk, het tweede is



Mensen leggen hun hand op het voetstuk van het beeld van Johannes van Nepomuk

het kruis, in het bijzonder het Hebreeuwse opschrift daarvan.

De geschiedenis van Johannes van Nepomuk heeft alles te maken met het conflict tussen de Boheemse Reformatie en de



Beeld van Johannes van Nepomuk op de Karelsbrug

Contrareformatie. Een en ander begint in de veertiende eeuw, maar krijgt zijn voltooiing pas in 1729. In 1393 ontstaat er een conflict tussen de Praagse aartsbisschop Jan van Jenštejn en koning Wenceslas IV over wie van de twee de nieuwe abt van het invloedrijke klooster Kladruby bij Pilsen mag benoemen. De aartsbisschop is sneller en benoemt zijn eigen kandidaat, hetgeen hij ambtelijk laat bevestigen door zijn vicaris-generaal, Johannes van Pomuk (die later in

de geschiedenis als Johannes van Nepomuk door het leven zal gaan). De koning is zo gefrustreerd door deze obstructie, dat hij de aartsbisschop gevangen wil zetten, maar hij vist achter het net. Jan van Jenštejn heeft het hazepad gekozen en dus moet Johannes van Pomuk het ontgelden. Die wordt in de kerker gesmeten, gemarteld, en in de nacht van 20 maart 1393 – waarschijnlijk inmiddels gestorven aan de ontberingen en martelingen – vanaf de Karelsbrug in de Moldau

geworpen. Op de balustrade van de brug is later een koperen kruisje aangebracht op de plaats waar deze wandaad vermoedelijk plaatsvond.

Wenceslas en zijn veiligheidsapparaat proberen het uit de hand gelopen verhoor van Johannes voor het publiek te verbergen, maar ook dit loopt mis. Het lichaam van Johannes wordt gevonden, al spoedig wordt er met zoveel respect over hem gesproken, dat het zelfs in de richting van heiligenverering gaat. Zijn lichaam wordt uiteindelijk begraven in de St. Vituskathedraal. Vijftig jaar later spreekt een kroniekschrijver het vermoeden uit dat de werkelijke oorzaak van Johannes' dood niet een machtsconflict was tussen koning en aartsbisschop, maar het biechtgeheim. Johannes zou de biechtvader van de koningin zijn geweest en onder druk zijn gezet door Wenceslas om te vertellen wat zijn vrouw hem in de biechtstoel had toevertrouwd. Johannes zou dat hebben geweigerd aangezien hij gebonden was aan het biechtgeheim, hetgeen Wenceslas zozeer zou hebben ontstemd dat hij Johannes om het leven bracht en hem in de Moldau liet gooien.

Deze variant van de martelaarsdood van Johannes was uiteraard veel geschikter voor kerkelijk en populair-religieus gebruik. De periode van de Hussietenopstand en de Boheemse Reformatie was echter niet de juiste tijd om een heiligerverklaring te organiseren en te voltrekken. Dat zou pas gebeuren in de tijd van de Contrareformatie onder leiding van kroniekschrijver Bohuslaus Balbinus, die als lid van de Jezuïetenorde zeer actief was in het onderwijs van die tijd.



Kruisje op de plaats waar Johannes van Nepomuk in de rivier werd geworpen

Balbinus' doel was om een bijgesteld en gezuiverd beeld van de geschiedenis van Bohemen te construeren, waaruit blijken zou hoezeer zijn volk deel uitmaakte van de internationale familie van cultureel bloeiende en moreel-religieus hoogstaande volkeren. Bohemen had altijd al bijgedragen aan de ontwikkeling van de normen en waarden die de Europese beschaving kenmerkten. Dat maakte hij vooral duidelijk aan de hand van een stroom van Boheemse heiligenlevens. De Johannes van het biechtgeheim was daar één van en zou uiteindelijk centrale betekenis krijgen in het werk van Balbinus. Hij publiceerde een biografie van de ongelukkige priester, die volgens hem vanwege het biechtgeheim de martelaarsdood was gestorven, en hij beweerde zich te hebben gebaseerd op een middeleeuwse

levensbeschrijving van Johannes. Die is echter nooit gevonden. Daarom bestaat de seri-euze verdenking dat Balbinus het verhaal gefantaseerd heeft.

Heiligverklaring en verguizing

Balbinus' poging om een nieuwe Boheemse heilige te lanceren werd een internationaal succes. Hij creëerde een legende van de priester Johannes van Nepomuk die uit trouw aan zijn goddelijke opdracht zweeg ook tegenover de hoogste wereldlijke autoriteit van het land en daarvoor met zijn leven moest betalen. De basis voor deze legende vormde een onbedoelde persoonsverwisseling tussen de fictieve heilige en de echte Johannes, die in 1393 daadwerkelijk werd doodgemarteld, zij het om een andere reden. Het schijnt namelijk zo te zijn dat enige jaren voor de gebeurtenis van 1393 Wenceslas zich ook al te buiten was gegaan, ditmaal jegens de biechtvader van zijn vrouw, die hij eveneens ombracht. Deze onbedoelde persoonsverwisseling zou later koren op de molen vormen van de critici van de Nepomuk-cultus.

Hoe het ook zij, in 1729 werd Johannes van Nepomuk tijdens omvangrijke festiviteiten heiligverklaard. Praag werd omgetoverd tot een groot feestterrein, de hoogste vertegenwoordigers van overheid en kerk namen deel, speciaal voor de gelegenheid gecomponeerde opera's (de popconcerten van die tijd) werden in de open lucht uitgevoerd. De stad barste uit zijn voegen van de toestroomde pelgrims en feestgangers. Sinds

die tijd verschenen op bruggen in Bohemen, Oostenrijk, Beieren en andere Zuid-Europese gebieden standbeelden van Johannes Nepomuk, ook wel de 'brugheilige' genoemd. Hij werd het exportproduct van de Boheemse vroomheid en oprechtheid. Zijn standbeeld verscheen op de Karelsbrug nog voor de eigenlijke heiligverklaring, in 1683, vervaardigd niet uit het gebruikelijke zandsteen, maar uit het veel duurdere brons. De vorm en attributen van het beeld zouden in de decennia erna veelvuldig worden gekopieerd: Johannes die op een tedere manier een crucifix vasthoudt met rondom zijn hoofd een krans van sterren. Het was het eerste beeld dat op de brug werd geplaatst, tenminste naast het in die tijd op centrale bruggen gangbare kruis (nog zonder opschrift). Tussen het standbeeld en de belangrijkste kerk in de Oude Stad, de Teinkerk op het Oudestadsplein, vonden elk jaar op de heiligendag van Johannes, 16 mei, processies plaats die tot in de negentiende eeuw grote belangstelling kregen. In de tweede helft van de negentiende eeuw liep de populariteit van Johannes van Nepomuk echter aanzienlijke schade op. Voor de opkomende nationalistische beweging was hij het symbool van de Contrareformatie en daarmee van de onderdrukking van het Tsjechische volk door de Rooms-Katholieke Kerk en het Habsburgse rijk. Hij behoorde niet tot de groten van het land, maar tot de donkere periode van onderdrukking die volgde op de eigenlijke Gouden Eeuw van de Boheemse Reformatie. Zo ontstond de beschuldiging dat Rome en Wenen in 1729 de handen ineengeslagen

hadden voor een grote brainwash-operatie. Met behulp van deze Johannes moest het Tsjechische volk een andere Johannes vergeten. Men had geprobeerd de fictieve, onhistorische Johannes van Nepomuk in het publieke geheugen de plaats te laten innemen van de echte, historische Johannes Hus, zo beweerden de Tsjechische nationalisten. Dat was echter mislukt; de Tsjechen waren hun eigen, echte Johannes nooit vergeten. De belangstelling voor de processies liep door deze debatten snel terug, Johannes van



Karelsbrug met Nepomukstandbeeld

Nepomuk was eerder een besmette figuur. In de beeldenstorm van 1918-1920, na de stichting van de onafhankelijke Tsjecho-Slowaakse Republiek, moesten vele beelden op de bruggen in het land het ontgelden. De cultus van de trouwe brugheilige overleefde het Tsjechische nationalisme niet, al bleef het beeld op de Karelsbrug wel staan. Nadat de gemoederen bedaard

waren, raakte Johannes van Nepomuk feitelijk in de vergetelheid. Zijn vermeende concurrent Johannes Hus had het gewonnen, al kreeg die nooit een standbeeld op de Karelsbrug.

Sinds 1993 is er toch weer sprake van een zekere opleving van de interesse voor Johannes van Nepomuk. Dat was het jaar waarin met de nodige bescheidenheid de zeshonderdste verjaardag van zijn martelaarsdood volgens het verhaal van Balbinus werd herdacht. Met de val van het communistische regime enige jaren eerder waren de politieke beperkingen voor een kerkelijke en religieuze herdenking opgeheven. Toeristen stroomden naar Praag, onder wie veel Zuid-Europeanen. Zonder enige aanleiding of scenario ontwikkelden zij een gebruik dat vele bezoekers van de Karelsbrug nog steeds toepassen. In een moment van devotie leggen zij hun hand op een koperen plaquette onder het standbeeld van Johannes Nepomuk, met taferelen uit de legende van zijn leven, en lopen vervolgens naar het kruisje halverwege de brug om daar een wens uit te spreken. Dit door niemand geregisseerde gebruik is een interessant voorbeeld van populaire vroomheid ontstaan in een periode van verregaande secularisatie. De koperen platen onder het standbeeld, vroeger zwart uitgeslagen van de oxidatie, zijn sindsdien gedeeltelijk schoon door de aanraking van talloze vrome handen. Fictief of niet, het verhaal van Johannes van Nepomuk blijft de harten – en handen – beroeren.

De Karelsbrug II

De joodse gemeenschap

Een andere fictieve gebeurtenis heeft wel tot enige verandering geleid op de Karelsbrug. Dat heeft alles te maken met het lot van de joden in Europa en in Tsjechië in de twintigste eeuw en de verwerking daarvan in de politieke cultuur van vandaag. Praag kende sinds de middeleeuwen een omvangrijke joodse gemeenschap. De eerste nederzettingen bevonden zich in de buurt van de huidige straat Újezd aan de Kleine Zijde en aan de voet van Vyšehrad. In de eerste helft van de twaalfde eeuw vestigden zich de eerste joden in de wijk van Praag die

nu bekend staat als Josefov. Uit deze tijd stamt de oudste bewaard gebleven synagoge in Europa, die nu de naam Oude Sjoel draagt, in de Dušní-straat.

In de dertiende eeuw werd een begin gemaakt met de bouw van het bekendste Praagse gebedshuis, de Oudnieuwe synagoge, hetgeen de uitbreiding van de joodse gemeenschap in Praag markeerde. Pas in de zestiende eeuw werd deze Jodenbuurt omgevormd tot een ghetto aan weerszijden van de Pařížská-straat, dat overigens onder speciale bescherming stond van de macht-



Oudnieuwe synagoge



In de Joodse wijk



Standbeeld voor Rabbi Löw bij de ingang van het Nieuwe Raadhuis

hebben op de Praagse Burcht. Al in de middeleeuwen was de Praagse joodse gemeenschap beroemd om haar Talmoedschool, die een internationale uitstraling wist te verwerven. Namen van Talmoedgeleerden als Jehuda Liva ben Bacalel (of ook Rabbi Löw, 1512-1609), Jom Tov Lipman Heller (1575-1654) en Ezechiël Landau (1713-1793) waren bekend in heel Europa. David Oppenheimer (1664-1736) legde een omvangrijke collectie van manuscripten en boeken aan, die vandaag in Oxford te vinden zijn. In de achttiende eeuw ontwikkelde Praag zich tot een ontmoetingspunt tussen conservatieve en liberale tradities in het jodendom. De joodse gemeenschap had ook een belangrijk aandeel in de economie van

Praag. In de zestiende eeuw ontstond in het getto de eerste fabrieksachtige wijze van productie, die vooral veren, wol en vachten verwerkte. In deze werkplaatsen (onder meer voor uniformen) stelden ze zowel joden als christenen tewerk, waardoor het isolement van de joodse gemeenschap deels doorbroken werd. In het getto werd Tsjechisch, Jiddisch en Duits gesproken, en gaandeweg kreeg het Duits de overhand. In 1850 kreeg het vervolgens de status van stadswijk met de naam Josefov, op gelijke voet met alle andere wijken van Praag. Die naam was een eerbetoon aan keizer Josef II, die in het kader van zijn Verlichtingspolitiek het getto opende en daarmee ook een deel van de belemmeringen voor de joden in de maatschappij van de Donaumonarchie. Voor de joodse gemeenschap brak in de

tweede helft van de negentiende eeuw een nieuwe periode aan, waarin ze vrij kon deelnemen aan de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen van de tijd. Dat betekende overigens dat ze tussen twee vuren van nationalisme in Bohemen kwam te zitten, namelijk tussen de Tsjechen en de Duitsers. Veel joden zouden uiteindelijk kiezen voor een Tsjechische identiteit. Anderen zagen een alternatief in het zionisme. Een groot deel van het oorspronkelijk Josefov werd aan het begin van de twintigste eeuw afgebroken om hygiënische redenen. In het kader van een omvangrijk saneringsproject van de Praagse binnenstad verees een nieuw Josefov, dat in geen enkel opzicht herinnert aan de armoedige, overbevolkte buurt die het voor die tijd was.



Joodse begraafplaats



Crucifix met Hebreeuwse tekst uit Jesaja 6,1 op de Karelsbrug

Het verhaal van de beeldengroep van de kruisiging op de Karelsbrug werpt een interessant licht op de positie van de joodse gemeenschap in de periode voordat het getto werd opgeheven. Tot 13 september 1696 bestond die beeldengroep uitsluitend uit een grote crucifix. Die was daar geplaatst in 1657 op de plek waar al sinds de bouw van de brug een kruis had gestaan. De twee beelden van de maagd Maria en van Maria Magdalena werden pas in 1861 toegevoegd. Op de genoemde dag in de nazomer van

1696 werd een element aan het crucifix toegevoegd dat het uniek zou maken in de wereld. Rond de gekruisigde Christus werden op die dag vijf Hebreeuwse woorden toegevoegd, terwijl aan de voet van het kruis een inscriptie werd aangebracht met een uitleg van het geheel. De Hebreeuwse tekst komt uit Jesaja 6,3: *kadosh, kadosh, kadosh, Adonai Zebaoth* – ‘Heilig, heilig, heilig is de Heer van de hemelse machten’, een tekst die als Sanctus tijdens de viering van de eucharistie wordt gezongen.

De inscriptie aan de voet van het kruis vermeldt in het Hebreeuws, Duits en Tsjechisch waarom deze tekst hier werd aangebracht: 'Het drievoudig Heilig, heilig, heilig is de Heer van de hemelse machten, ter ere van de gekruisigde Christus, uit een boete opgelegd aan een jood die het Heilige Kruis vervloekte, aangebracht door het hooggeachte koninklijke Tribunaal van Appellatie, A.D. 1696, 14 september.' Wat is het verhaal achter deze merkwaardige teksten, die volgens de annalen van de beheerder van de Karelsbrug op 13 september werden toegevoegd aan de crucifix? De uitdrukking 'jood' zonder verdere specificatie van persoon, naam of overtreding, doet in de context van de rechterlijke macht en religieuze autoriteit vermoeden dat het om een actie is gegaan die we tegenwoordig antisemitisch zouden noemen. Enige verdere reflectie kon bovendien voedsel geven aan het vermoeden dat er een addertje onder het gras van de specifieke geldboete school. In de zeventiende eeuw stond op lastering van de christelijke (rooms-katholieke) religie een draconische straf, namelijk het uitrukken van de tong van de schuldige. Doorgaans was dat fataal, want de persoon in kwestie bloedde dood. Bij het geval in september 1696 had de rechtbank kennelijk niet deze straf, maar slechts een geldboete opgelegd. De meeste gidsen van Praag vermelden niet meer dan dat het gaat om 'een jood' die het kruis bespuwde en derhalve als boete het aanbrengen van de Hebreeuwse tekst rond de lijdende Christus moest betalen. Pas 300 jaar later, in 1996, nam een historicus de moeite om de zaak na te trekken in de

archieven. Zijn onderzoek maakte duidelijk dat de kwestie heel anders lag dan men op basis van de inscriptie en de mondelinge traditie zou vermoeden. De 'jood' in kwestie heette Elias Backoffen en werd op 20 maart 1694 door de rechtbank van appellatie schuldig bevonden aan blasfemie. Backoffen was inderdaad van joodse komaf, lid van een vooraanstaande familie in de joodse gemeenschap in Praag, waar hij derhalve lange tijd ook bestuursfuncties bekleedde. Zijn vader was enige tijd voorzitter van de Praagse joodse gemeenschap. De beschuldiging van blasfemie was niet geuit door een lid van de christelijke meerderheid of door een vertegenwoordiger van de kerk, maar door een ander lid van de joodse gemeenschap, Abraham Aron Lichtenstadt, die eveneens hogere functies binnen de gemeenschap bezat, waar hij onder meer verantwoordelijk was voor belastinggelden. Tussen de twee heren ontstond in de jaren voorafgaand aan het proces tegen Backoffen



Beeld met hebreeuwse tekst

een enorme rivaliteit, uitmondend in openlijke vijandschap. Lichtenstadt stelde alles in het werk om zijn rivaal figuurlijk en wellicht ook letterlijk een kopje kleiner te maken – iets wat hij met wel meer tegenstanders

deed gedurende zijn leven. Hijzelf was in dezelfde periode verwickeld in processen vanwege fraude en verduistering van belastinggelden, waarvan overigens ook Backoffen hem beschuldigde.



Crucifix op Karelsbrug met de Praagse Burcht op de achtergrond

Op 13 april 1693 had Lichtenstadt zijn beschuldiging aan het adres van Backoffen schriftelijk ingediend bij de rechtbank. Volgens hem had Backoffen in een brief aan een naaste medewerker en vriend in Wenen, Berl Tabor, zich blasfemisch uitgelaten over de christelijke godsdienst en bedreigingen geuit aan het adres van joden die overwogen tot het christendom over te gaan. Beide beschuldigingen zouden leiden tot zware straffen als ze bewezen werden. Het probleem was echter dat Backoffen zijn brief had geschreven in een geheime cijfercode, waarvan Lichtenstadt noch de rechtbank de sleutel kenden. Die was alleen bekend bij Backoffen en Tabor. Beiden werden gearresteerd en onder druk gezet om de sleutel tot de code bekend te maken. Ze beweerden echter dat ze de sleutel slechts op papier hadden gehad en in de tussentijd hadden verbrand. Uiteraard ontkenden ze dat de brief blasfemische uitingen had bevat. De rechtbank noch Lichtenstadt waren derhalve bij machte het definitieve bewijs te leveren voor de schuld van Backoffen. Het proces ging enige tijd heen en weer – Lichtenstadt werd intussen schuldig bevonden aan belastingverduistering – tot de rechtbank in arren moede het proces wilde afsluiten. Backoffen werd schuldig verklaard en moest een boete van 1000 gouden florijnen betalen. Dat bedrag zou aan een ‘goed doel’ worden besteed. De rechtbank deed nog een poging om rugdekking van de Praagse aartsbisschop voor dit besluit te krijgen. De documentatie inclusief een afschrift van delen van de belastende brief werden aan de kerkelijke kanselarij opge-

stuurd met het verzoek om instemming met de procedure, schuldigverklaring en straf. Het strekt de kerkelijke instanties van die dagen tot eer dat zij niet zijn ingegaan op dit verzoek en de zaak terzijde hebben gelegd. Waarom zij dat deden is niet duidelijk, wel onderstreept het temeer de willekeur van de betreffende justitiële instantie. Backoffen ging nog wel in beroep tegen deze veroordeling, maar had daarmee geen succes, zelfs niet bij de keizer als hoogste instantie.

Antisemitisme

De Hebreeuwse tekst op het Christusbeeld op de Karelsbrug is dus resultaat van een vijandschap tussen twee hoge vertegenwoordigers van de joodse gemeenschap aan het eind van de zeventiende eeuw. Een van hen schakelde daarvoor ook de rechtbank in op basis van een beschuldiging die de christelijke suprematie moest onderstrepen ten opzichte van andere religies, in dit geval met name de joodse. In de wetgeving van die dagen stonden draconische en levensbedreigende straffen op het beledigen van de christelijke godsdienst, maar geen enkele straf op het beledigen van de joodse of andere godsdiensten. De wetgeving als zodanig was dus discriminerend, intolerant en gaf op zijn minst ruimte aan antisemitisme. Dat Lichtenstadt – zelf een jood – niet aarzelde om daarvan gebruik te maken, geeft een interessant inzicht in zijn karakter. Overigens zou Backoffen enige tijd later in een rechtszaak verwickeld raken omdat hij in een openbare toespraak het bijbelse beel-

denverbod in verband had gebracht met de vele heiligenbeelden in het land. Opnieuw was hij aangeklaagd door Lichtenstadt, dit keer werd hij echter met een reprimande vrijgesproken.

Bovendien onthult de Hebreeuwse tekst de willekeur van de justitiële autoriteit in kwestie, die als het erop aankwam werd gedekt door de hoogste macht. Elias Backoffen werd schuldig bevonden op basis van een brief die de rechtbank niet kon ontcijferen, zonder enig verder bewijs dan vage beschuldigingen door een persoon met wie hij op voet van oorlog verkeerde. Backoffen had geen kans om zich te rehabiliteren in het bestaande justitiële systeem.

De bijbelse tekst rond de gekruisigde Christus is de uitkomst van een groot onrecht dat berustte op het latente – soms openlijke – antisemitisme van de late zeventiende eeuw. Toen deze kwestie in 1996 in volle omvang naar buiten kwam, was duidelijk dat men iets moest ondernemen op de Karelsbrug. Dagelijks drommen toeristen langs het beeld, onder wie vele joden uit Amerika of Israël, die in staat zijn de inscriptie met de tendentieuze uitleg te ontcijferen. De autoriteiten wilden snel duidelijk maken dat antisemitisme en gerechtelijke willekeur in de tijd na de Fluwelen Revolutie in Tsjechië geen plaats onder de zon meer hebben. Daarom voegden zij eveneens in drie talen (dit maal in plaats van het Hebreeuws het Engels) plaquettes toe in de balustrade van de brug waarin erkend wordt dat de veroordeling van Elias Backoffen onterecht was en een uitvloeisel was van religieuze intolerantie. Verder delen

de autoriteiten mee dat ze zich daarvan uitdrukkelijk distantiëren en dat ze deze kwestie van drie eeuwen geleden ten zeerste betreuen.

De Karelsbrug is van verkeersverbinding een historisch monument geworden dat vooral de toeristische aantrekkingskracht van Praag ten goede komt. De toeristenstroom over de brug verhindert niet dat over de betekenis en context van het monument een levendige discussie wordt gevoerd. Hieruit blijkt dat de Karelsbrug geen dood monument is geworden. Vermoedelijk zou de discussie over de Hebreeuwse tekst rond het Christusbeeld of de dynamiek rond het beeld van Johannes van Nepomuk nooit op gang zijn gekomen zonder het massatoerisme. Toeristen verbinden Johannes met hun eigen achtergrond en brengen een integer, religieus ritueel op gang in een door en door geseculariseerde omgeving. Toeristen brengen een proces van reflectie op gang over de intolerantie en willekeur waarmee religieuze symbolen en teksten soms worden gemanipuleerd.

5 | Het Oudestadsplein

Johannes Hus en de heilige Maagd

Het Oudestadsplein is in alle opzichten het centrum van de Praagse Oude Stad, gelegen in een bocht van de Moldau. De smalle straatjes die beginnen aan de zuidoostkant bij het Wenceslasplein of aan de westkant bij de Karelsbrug, kronkelen tussen de oude, meestal barokke, huizen door tot ze uitmonden in de ruimte bij het Oude Raadhuis. Aan de noordoostkant begint vervolgens de joodse wijk Josefov, met daarnaast de iets ruimer opgezette wijk die het plein verbindt met de Moldau aan de noordkant. De vierkante vorm van het plein is karakteristiek voor steden en stadjes in Midden-



De O.L.V. Kerk voor Tein, kortweg de Teinkerk genoemd



Het raadhuis aan het Oudestadsplein

Europa. Een religieus, politiek en commercieel ontmoetingspunt. Het plein was ooit ondermeer bedoeld als een marktplaats voor de handelaren die hun goederen Praag binnenbrachten via Ungelt – de binnenplaats achter de Teinkerk waar invoerrechten en belastingen werden betaald. De rijkere burgers hadden hun huizen in de omgeving van de 'Altstädter Ring', zoals het plein lange tijd heette in de overwegend Duitstalige omgeving. Tegenwoordig zijn het allereerst de cafés en restaurants die hier geld verdie-

nen, vooral aan toeristen. Pragensaars mijden de uitgaansgelegenheden op het plein liever, dit vanwege de prijzen. De ene kant van het plein wordt gedomineerd door het Raadhuis van de Oude Stad, lange tijd het machtscentrum van de stad waar zich op cruciale momenten in de geschiedenis van het land talloze drama's hebben afgespeeld. Op de stoep ervoor stond op 21 juni 1621 het schavot waar 27 Tsjechische edelen werden terechtgesteld omdat ze hadden deelgenomen aan de opstand tegen keizer Ferdinand II en diens onverzoenlijke godsdienstpolitiek. Boven de huizen aan de andere kant verrijzen de torens van de Onze Lieve Vrouwe Kerk voor Tyn, ooit het centrum van de Utraquistische Kerk, die voortkwam uit de kerkhervormingen van Johannes Hus. Op de gevel prijkt Maria, op de plaats waar tot de tijd van de Contrareformatie een kelk (symbool van de Boheemse Reformatie) was aangebracht. Het goud van de kelk zou zijn gebruikt om daaruit de Mariafiguur te gieten. De ruimte van het Oudestadsplein wordt bepaald door een enorm, uit 1915 daterend standbeeld van Johannes Hus, de Boheemse hervormer die in 1415 op de brandstapel stierf in Konstanz. Hij wordt hier neergezet als een ascetische ziener die de zijnen door het woelen der tijden zal leiden. De dynamische beeldenpartij heeft maar één bedoeling, namelijk om te tonen dat Hus in zijn heroïsche strijd voor de waarheid het alleen voor elkaar heeft gebracht. Als een feniks rijst hij op uit de as van de brandstapel, die hem niet voor eeuwig heeft kunnen doen vergeten. Aan zijn rechterkant kijkt een

groepje Hussitische strijders naar hem op, 'Gods strijders' noemden ze zichzelf in de revolutie die na de dood van Hus ontstond. Aan de andere kant een groepje van mensen die bijna bezwijken in hun onderdrukking, de handen uitstreckend naar hun onvergetelijke leider – het is het volk dat eronder gehouden wordt door de Contrareformatie. Wat beeldhouwer Ladislav Šaloun met het beeld wilde zeggen is dat Hus de inspirator en de redder uit de diepste nood was in de twee sleutelperiodes uit de Tsjechische geschiedenis zoals hij die interpreteerde. Daarmee wil hij ook zeggen dat het verhaal van Hus niet afgelopen is. De derde beeldengroep rondom Hus zijn de mensen op het plein, die naar het monument komen kijken. Die leven namelijk in de derde periode, de moderne tijd, waarin Hus een symbool is voor de onafhankelijke Tsjechische natie. Allen – de directe navolgers van Hus, de onderdrukten na het neerslaan van de Boheemse Reformatie en wij in het heden – delen dezelfde bewondering en eerbied voor de grote man, die de Tsjechische natie er steeds weer toe bracht om uit de as van de onderdrukking te verrijzen. Een ring van spreken van Hus over de waarheid die overwint, en van Comenius over de vrijheid die zal terugkeren, completeert het geheel. Daarmee is het thema van het Oudestadsplein aangegeven. Niet de commercie bepaalt hier de toon, maar een mix van religie en politiek, die alles met identiteit te maken heeft. Op het Oudestadsplein gaat het om de glorie, de bijna-ondergang, en de opstanding van het Tsjechische volk zoals gesymboliseerd door Johannes Hus.





Oudestadplein

Het Oudestadplein behoort toe aan de nationale held Johannes Hus.

Zo is het echter niet altijd geweest. Het plein behoorde oorspronkelijk toe aan Onze Lieve Vrouwe, die zoals op zoveel pleinen in Midden-Europa op een hoge zuil stond als symbool van de vroomheid van de stad. De Heilige Maagd stond er in 1915 al een paar eeuwen, maar zij en Johannes Hus hielden het er samen, op ongeveer 25 meter onderlinge afstand, niet langer dan drie en een half jaar uit, van juli 1915 tot november 1918. Maria moest geruimd worden, haar behoorde het hart van de Praagse Oude Stad niet meer toe. Tot een paar enthousiastelingen in 1993 de plaats markeerden waar zij stond, met de bedoeling om haar daar weer opnieuw op te richten. Inmiddels

hebben ze bijna alles bij elkaar, maar hun activiteiten hebben tegenstand opgeroepen bij de verdedigers van Johannes Hus. Het Oudestadplein behoort aan Hus, Maria heeft daar niets te zoeken. Zij is niet het symbool van vroomheid en dankbaarheid, maar juist van de onderdrukking waaraan de volgelingen van Hus bijna ten onder gingen. Er wordt een onzichtbare, enigszins ongelijke, maar verbeterde strijd gevoerd over de vraag van wie het Oudestadplein is.

Mariazuil

Zonder twijfel heeft de Mariazuil de oudste rechten, want die stamt uit 1650 en werd neergezet als een teken van vrede. Van 1618 tot 1648 werd Midden-Europa geteisterd

door godsdienstoorlogen met als inzet de hegemonie over het gebied. Waar zouden de grenzen lopen tussen het protestantse noorden en het katholieke zuiden? Een vergelijking van de religieuze ontwikkelingen met die in de Nederlanden ligt voor de hand. Net als de lage landen kende Bohemen ook al lange tijd een andere vorm van christendom dan het rooms-katholicisme. In Bohemen bestond het zelfs aanzienlijk langer, namelijk al sinds het begin van de vijftiende eeuw, een eeuw eerder dan in de Nederlanden. Het verschil was uiteraard dat aan de Noordzee het calvinisme de dominante geloofsrichting was geworden. In Bohemen was dat het Utraquisme, een mix van catholicisme met wat andere, vrijere elementen, dat evenwel ook de paus erkende als hoofd van de kerkelijke hiërarchie. Maar als de Nederlanden bij de onderhandelingen in Westfalen in 1648 hun zelfstan-



Markering van de Mariazuil

digheid verkregen op basis van onder meer een afwijkende dominante godsdienst, waarom dan ook Bohemen niet? Dat kende immers ook een andere variant van het christendom dan die de Habsburgers in het grootste gedeelte van hun rijk erkenden. De Dertigjarige Oorlog begon in Bohemen, met de zogenoemde Tweede Defenestratie. Een aantal baronnen en graven van Utraquistische en protestantse achtergrond meende dat keizer Ferdinand II zich niet hield aan de afspraken en verdragen die een grote mate van godsdienstvrijheid in Bohemen garandeerden. De keizer wees hun protest resoluut af en gebod hun bovendien om hun protestacties te staken. Als antwoord daarop gingen een aantal heethoofden naar de Praagse Burcht om daar orde op zaken te stellen. Dat betekende in concreto dat de keizerlijke vertegenwoordigers uit het raam van de burcht in de (droge) gracht werden gegooid als teken van omverwerping van het bewind. Het antwoord kwam in 1620, toen de keizer het leger van de opstandelingen versloeg en vervolgens een strenge rekatholisering afkondigde (zie ook p. 109 vv.). Het conflict was echter naar de Duitse gebieden ten noorden en westen van Bohemen overgeslagen. De regionale grootmacht Zweden, protestants van kleur, mengde zich erin en stuurde machtige legers naar Midden-Europa. Die bereikten een paar keer ook Bohemen, onder meer in 1648, toen ze (onder schriftelijke aanmoediging van Comenius vanuit Amsterdam) het beleg rond Praag sloegen en de stad er bijna onder kregen. Zou Bohemen deel blijven

uitmaken van het Habsburgse rijk en zo in de katholieke invloedssfeer blijven? Of zou Bohemen uiteindelijk toch protestants worden zoals het grootste deel van Noord-Europa? Deze laatste mogelijkheid wist keizer Ferdinand III (de zoon van Ferdinand II) op het nippertje te voorkomen door in Münster de onderhandelingen tijdig af te ronden. Bohemen bleef binnen de invloedssfeer van de Habsburgers en werd daarmee definitief rooms-katholiek.

Ferdinands dankbaarheid was uiteraard groot. De vrede was internationaal een feit en zijn macht over Bohemen werd algemeen erkend. Na een lange periode van dood en geweld, lijden en vernietiging brak nu eindelijk weer een periode van rust en vrede aan. Bohemen was bovendien toebedeeld aan het kamp van wat naar zijn inzicht de ware godsdienst was. Aan wie anders kon hij zijn dankbaarheid beter tonen dan aan de Heilige Maagd, die hem ter zijde had gestaan in de strijd met de Zweden? De Zweedse koning Gustav Adolf bediende zich van een vergelijkbare retoriek. Volgens hem streden zijn legers tegen de Maria-aanbid-ders voor de eer van Christus en de ware kerk.

In deze context ontstond het plan om in Praag – waar de oorlog begonnen was – een standbeeld op te richten als teken van dankbaarheid. Dat moest uiteraard een standbeeld voor Onze Lieve Vrouwe worden, dat Ferdinand als symbool van de vrede op het centrale plein in Praag wilde plaatsen. De opdracht werd gegeven aan een van de meest begaafde beeldhouwers van die tijd in Bohemen, Jan Jiří Bendl, die in relatief

korte tijd een zuil ontwierp. Die werd in 1650 op het Oudestadsplein geïnstalleerd en wel op zo'n manier dat de Pragenaren er behalve esthetisch genoeg ook praktisch nut van zouden hebben. De zuil zou in de daaropvolgende ruim twee en een halve eeuw de standaardtijd aangeven voor de stad, althans op dagen met zon. Om precies twaalf uur in de middag viel de schaduw van het standbeeld op een lijn in het plaveisel van het plein. De Mariazuil zou de vierde zijn die in Europa op een stadsplein werd neergezet. Eerder verschenen ze in Rome, München en Wenen, in de decennia erna zouden ze een gebruikelijk verschijnsel worden in de steden van Midden-Europa. *Maria immaculata*, de onbevleete Maagd, als symbool van de zuivere vroomheid van de stad, kreeg een plaats op het Praagse Oudestadsplein als dank voor de Vrede van Münster. Op 13 juli 1652 werd het monument in aanwezigheid van keizer Ferdinand III officieel gewijd.

In de daarop volgende decennia gaf de zuil ongetwijfeld weinig aanstoot. De meeste inwoners van de stad of de bezoekers van buiten zullen er eerder met enige trots en bewondering naar hebben gekeken. Het plein werd gesierd door een zestien meter hoog monument met bovenop een beeld van Maria (zonder kind) in een bijna extatisch gebed, de ogen omhoog geheven, het lichaam licht gedraaid. De zuil werd aan de voet omgeven door een stenen ballustrade met op elke hoek beelden van engelen die het kwaad in de vorm van duivels bedwongen. Een inscriptie vermeldde dat de 'gelovige en rechtvaardige keizer' dit beeld



Het Oudestadsplein in 1870 (foto F. Fridrich)

oprichtte voor de onbevleete Maagd ter gedachtenis van 'de verdediging en bevrijding van de stad.' Het was een indrukwekkend kunstwerk, waar de Pragenaars met recht trots op konden zijn.

Hus-monument

Dit veranderde echter na zo'n tweehonderd jaar. In de negentiende eeuw verspreidde zich langzaam maar onstuitbaar een nieuw zelfbewustzijn onder de inwoners van het land. Niet langer was bepalend uit welke plaats of streek iemand kwam of tot welke religieuze gemeenschap hij of zij behoorde, maar welke moedertaal iemand sprak en daarmee welke etniciteit iemand had. Er ontstond een geheel nieuw idee van identiteit, dat niet meer uitging van de concrete gemeenschap waar iemand deel van uitmaakte. De veronderstelling was dat er een veel sterkere, maar onzichtbare gemeenschap bestond van mensen die dezelfde taal spraken en derhalve ook een cultuur met elkaar deelden – of ze nu naast elkaar woonden of honderden kilometers uit elkaar. Deze virtuele gemeenschap zou als gevolg van gemeenschappelijke historische ervaringen bepaalde waarden en normen

delen, die geacht werden bepalender te zijn voor de individuele identiteit dan de directe omgeving waarin iemand leefde. Het nationalisme werd de basis van de nieuwe, moderne maatschappij die in de loop van de negentiende eeuw ontstond en die uiteindelijk zou leiden tot de ineenstorting van de oude orde waarop de multiculturele veelvolkerenstaat van het Habsburgse rijk steunde. De nieuwe, abstracte identiteit diende evenwel een onderbouwing te krijgen. De gezamenlijke geschiedenis moest eerst ontworpen worden om als samenbindend element te kunnen dienen. Nieuwe tradities moesten worden bedacht, die duidelijk zouden kunnen maken wat wel en wat niet tot de nationale identiteit behoorde. Dit proces, dat zich overal in Midden-Europa voordeed, leidde er in Praag toe dat sommigen in de Mariazuil opeens een ander symbool gingen zien. De waarneming van het monument, de wijze waarop de mensen ermee leefden, wijzigde zich dramatisch. Het nieuwe geschiedenisconcept dat het Tsjechische nationalisme ontwikkelde, zette de tot dan toe gangbare historische volgorde en beoordeling op zijn kop. Tot dan toe werd het einde van de Dertigjarige Oorlog in de officiële geschiedschrijving beschouwd als een zegen voor het land – niet anders dan in de Nederlanden – want een periode van vrede was aangebroken. De nieuwe opvatting zag de Vrede van Münster echter als een bevestiging van de nederlaag van het Utraquistische Bohemen en daarmee een bevestiging van de onvrijheid die sindsdien was aangebroken. De Contrareformatie, die in Münster internationale erkenning had

gekregen, had in dit perspectief bijna tot verdwijning van het Tsjechische volk geleid, omdat zij hand in hand was gegaan met verlies van zelfstandigheid en een germanisering van Bohemen. Als door een wonder was de Tsjechische natie niet geheel van de aardbodem verdwenen, en nu was het tijd voor haar wedergeboorte.

De Mariazuil stond in deze interpretatie van de geschiedenis niet aan de goede kant. Het vredesteken was verbonden met onderdrukking en onvrijheid, die al begonnen was in 1620 met de nederlaag op de Witte Berg. Van positief symbool was de zuil veranderd in een teken dat de mensen er aan herinnerde dat het Tsjechische volk nog steeds niet geheel vrij was. In de nieuwe collectieve, virtuele geschiedenis van de Tsjechische identiteit stond niet meer de dankbaarheid voor de vrede van Westfalen centraal, maar werd het geschiedenisbeeld gestempeld door opkomst, glorie, ondergang en de opstanding die nu gaande was. In de tweede helft van de negentiende eeuw begon men daarom te praten over een ander monument, dat nog steeds ontbrak in Praag. De inspirator van de nieuwe Tsjechische identiteit, Johannes Hus moest ook een plek hebben in de stad. Zijn verhaal van glorie, onderdrukking en herleving was het verhaal van de moderne Tsjechische natie. De plannen voor een standbeeld voor de reformator gaan terug tot 1869, toen zijn vijfthonderdste geboortjaar werd gevierd. De precieze geboortedatum van Hus is niet bekend, maar op basis van een reconstructie kwam men in de negentiende eeuw op het jaar 1369 uit. Vandaag is het oordeel van

historici dat Hus waarschijnlijk in 1370 werd geboren. Ter gelegenheid van het vermeende jubileum – dat voor het eerst in de geschiedenis gevierd werd – werd een speciale trein gecharterd die van Praag via Neurenberg naar Konstanz reed, min of meer de route die Hus in 1414 ook had afgelegd om zich te verdedigen tegen de aanklacht van ketterij. Van hogerhand was toestemming gegeven voor deze reis, maar er werd een voorwaarde aan verbonden. Deelnemers mochten geen ergernis geven in de Duitse staten door tijdens de reis op de nationalistische en vaak anti-Duitse trom te roffelen. Er werd een speciale verklaring in de vorm van een brief aan de inwoners van Konstanz opgesteld, waarin de Tsjechen verklaarden dat ze niet gekomen waren om de Duitsers te beschuldigen van de dood van Johannes Hus, maar alleen maar om zijn rol in de geschiedenis als inspirator en voorbeeld voor de Tsjechen te herdenken. In de trein zaten wetenschappers, intellectuelen, journalisten, politici, theologen – alle mensen uit de samenleving die meenden dat deze reis voor hun toekomst belangrijk zou kunnen zijn. Hier moest je bij zijn en gezien worden, ook al was men in dit pre-televisie-tijdperk nog aangewezen op de kranten. Die schreven er dan ook uitvoerig over. De reis resulteerde in een aantal voorstellen met het oog op de promotie van de publieke betekenis van Johannes Hus. Zo ontstonden er plannen voor een rehabilitatie, om Hus vrij te pleiten van de beschuldigingen in Konstanz. Het zou nog 130 jaar duren voor het in 1999 zover kwam. Een ander idee was om op een centrale plaats in Praag een

standbeeld van Johannes Hus op te richten. Dat idee werd sneller met succes bekroond, hoewel in eerste instantie het verzet groot was. Er werd een comité in het leven geroepen dat de activiteiten moest coördineren. Onder de bevolking werd breed steun geworven voor het standbeeld, onder meer door geld in te zamelen. In de Praagse binnenstad – traditioneel met een meerderheid van rooms-katholieke Duitstalige inwoners – stuitten de voorstellen op een muur van verzet. Hus hoorde niet thuis in het centrum van de stad en al helemaal niet op het Oudestadsplein, hij was immers als ketter terechtgesteld en bovendien was hij het symbool van Tsjechisch nationalisme geworden. Niettemin werd in 1900 een wedstrijd uitgeschreven voor een ontwerp van het standbeeld, dat op het plein zou worden geplaatst. Uit de diverse ontwerpen werd dat van Ladislav Šaloun gekozen. In de daarop volgende jaren werd het langzaam gerealiseerd.

De onthulling van het Hus-standbeeld viel echter enigszins in het water. Die was namelijk gepland voor de vijfhonderdste herdenkingsdag van Hus' terechtstelling, op 6 juli 1915. Ook daar zou de elite van de samenleving aanwezig zijn geweest. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 gooide echter roet in het eten. Een flink deel van de politieke elite zag zich genoodzaakt om in ballingschap te gaan om zo een arrestatie te voorkomen. Een flink aantal van hen vierde 6 juli 1915 in Genève, onder wie de latere president Tomáš Masaryk. Masaryk hield daar een belangrijke toespraak waarin hij Hus en de

Hussitische beweging als uitgangspunt nam voor zijn verzet tegen de Habsburgse monarchie. Zoals Hus en zijn navolgers een alternatief hadden geboden voor de corrupte kerk en de heerszuchtige keizer, zo moesten straks de Tsjechen op de ruïnes van de Donaumonarchie een nieuwe staat opbouwen op basis van Hussitische idealen. Gedurfd waren deze uitlatingen wel, want in de zomer van 1915 was het allerm minst zeker dat de Donaumonarchie de oorlog zou verliezen.

De Habsburgse autoriteiten wilden koste wat het kost een bijeenkomst zoals die in Genève in hun stad voorkomen. In deze tijden van oorlog konden geen activiteiten geduld worden die de openbare orde zouden bedreigen of de fundamenten van de Habsburgse monarchie in twijfel zouden trekken. Nu was het de tijd van saamhorigheid en eenheid. Het beeld van Jan Hus werd wel onthuld, maar zonder veel ophef. Het was uiteindelijk toch gelukt, Hus had zijn plaats in Praag met een indrukwekkende beeldenpartij op het centrale plein van de Oude Stad.

Grote schoonmaak

De oorlog eindigde in 1918 desastreus voor de Habsburgse monarchie. De veelvolkerenstaat viel uiteen zoals ook het Ottomaanse rijk in het zuidoosten en het Russische Tsarenrijk in het oosten uiteenvielen. In Midden- en Zuidoost-Europa was het tijdperk van de grote rijken voorbij. Op hun plaats ontstond een lappendeken van staten, doorgaans op basis van de nationale

gedachte. De multi-etnische gedachte had afgedaan; nu konden alle volkeren zich vrij emanciperen en hun eigen staat stichten, zo was de heersende overtuiging. In de strook van de Oostzee tot aan de Adriatische kust werd de onafhankelijkheid uitgeroepen van Polen, Estland, Letland, Litouwen, Tsjechoslowakije, Hongarije, Oostenrijk en Joegoslavië, terwijl zich elders op de Balkan al eerder dergelijke nieuwe staten hadden gevormd: Albanië, Roemenië, Bulgarije en Griekenland.

In Praag heerste aan het eind van de oorlog een uitgelaten stemming. Op 28 oktober 1918 riep het Nationale Comité (de voorlopige regering) de onafhankelijkheid van Tsjechoslowakije uit (een staat dus van Tsjechen en Slowaken samen). Eindelijk was dan toch de onafhankelijkheid gerealiseerd, het oude Habsburg ten onder gegaan. Men sprak van een revolutie, want de tijd van onderdanigheid aan Wenen was voorbij. Het land zou een eigen staatshoofd krijgen, Tomáš Masaryk, die op dat moment nog in het buitenland verkeerde. Pas in december zou hij weer voet op vaderlandse bodem zetten.

In deze euforie ontstond het plan om in Praag een grote schoonmaak te houden onder de symbolen van de oude orde. Een van de eerste monumenten die slachtoffer werden van deze zuiveringswoede was de Mariazuil. Veel precieze informatie over de toedracht bestaat er niet, maar zoveel is zeker dat de zuil op 3 november 1918 omver werd getrokken en dat de aanstichter van deze beeldenstorm Franta Sauer was. Sauer was een schrijver van literatuur met een

hoog schandaalgehalte. Hij woonde in de wijk Žižkov, die behalve een arme wijk ook de buurt was waar veel kunstenaars woonden. Sauer leidde daar een nogal losbandig leven, zegt de traditie, hetgeen niet zo verwonderlijk is gezien zijn verhalen.

Het verhaal dat Sauer over de gebeurtenis schreef, is feitelijk de enige bron die een enigszins compleet verhaal vertelt.

Tegelijkertijd is het uiteraard nodig om hem met een korreltje zout te nemen, want ongetwijfeld heeft hij het een en ander aangedikt. In het verhaal 'Hoe we de Mariazuil op het Oudestadsplein omvertrokken' vertelt Sauer over de eerste dagen na de onafhankelijkheid. Met zijn kameraden zwerft hij door de stad. Er is tot nu toe maar weinig veranderd, klaagt hij. De armen blijven arm, de rijken rijk, en de mensen aan de top zullen hun positie beslist niet laten schieten. Zo geven hij en zijn wat eenvoudige kroeggenoot af op het oude en op het nieuwe.

Een deel van het verhaal van Sauer gaat intussen over zijn geliefde, die niets ziet in een relatie met de schrijver. Niet dat ze zelf zoveel minder losbandig is – ze was tot voor kort prostituee – maar het leven van Sauer gaat haar toch te ver. Gedesillusioneerd zwerft Sauer met zijn vriend door het centrum van Praag, waar overal groepjes mensen staan. Op het Oudestadsplein treffen ze bij het Husmonument een intellectueel aan die in de afgelopen oorlogsjaren zijn mond niet open durfde te doen uit vrees om de gevangenis in te draaien. Nu staat hij op de trappen van het Hus-standbeeld en roept vaderlandslievende en anti-Oostenrijkse dingen. Sauer bekritiseert de redenaar hard-

op, omdat die volgens hem niets concreets doet. Het is tijd om daden te stellen. Dan valt zijn oog op de Mariazuil en zijn ontevredenheid ziet opeens een uitweg. Hij kan iets concreets doen. De zuil is immer het symbool van de Contrareformatie, van het Habsburgse katholicisme en de overheersing van de Tsjechische natie. Deze zuil hoort hier niet en moet weg, vindt hij. Sommigen proberen hem van zijn actie te weerhouden, want er zijn immers meer bevoegde autoriteiten die kunnen beslissen wat er met de Habsburgse symbolen in Praag moet gebeuren. Sauer wijst dat opnieuw af en regelt voor de volgende dag hulp van de brandweer. Die leent hem touwen en een ladder om het Mariabeeld van de zuil af te kunnen halen.

De volgende dag is het zover. Na een bijeenkomst op de Witte Berg komen Sauer en zijn helpers naar het Oudestadsplein om hun voornemen te verwelijken. De touwen worden rond de zuil gebonden en zijn helpers zetten zich schrap. Iemand van de gemeente komt nog langs met een bezwaar dat dit het beschadigen van stadseigendom is, maar daar heeft Sauer lak aan. Binnen een mum van tijd valt de zuil tegen het plaveisel van het Oudestadsplein. Met gevoel voor detail beschrijft Sauer hoe het beeld van de Heilige Maagd in drie stukken uiteenspat. De vernedering is ten einde, het Oudestadsplein behoort nu alleen maar toe aan Johannes Hus. Hier komt een einde aan de Contrareformatie en aan de overheersing van de Habsburgers.

De resten van de zuil bleven nog ongeveer een maand liggen op het plein. Op 18

december 1918 zou de eerste president – net aangekomen in het land – een bezoek brengen aan het raadhuis aan het Oudestadsplein. De dag voor zijn komst besloten de bestuurders dat de aanwezigheid van de brokstukken een smet op het blazoen vormde van de stad. Het ging immers om een daad van vandalisme, waarop de stadsraad een antwoord had moeten geven. Inmiddels waren delen van de zuil,



De omvergeworpen Mariazuil

zoals het hoofd van de Maagd, al meegenomen door belangstellenden. Wat nog over was, belandde in een opslag van het Nationaal Museum voor verwijderde standbeelden, het zogenaamde Lapidarium. Dat kreeg in die tijd ineens de beschikking over een aanzienlijke hoeveelheid politiek niet-correcte beelden uit het hele land: ruitersstandbeelden van Habsburgse keizers, een fraai monument van maarschalk Radecký (Tsjech in dienst van het Habsburgse leger), standbeelden van de heilige Johannes van Nepomuk (zie p. 38 vv.), en andere figuren die het in het hele land moesten ontgelden als symbool van de voorbije tijden. De resten van de Mariazuil en vele andere beel-



Fragmenten van de omvergeworpen Mariazuil in het Lapidarium

den die in latere tijden na een volgende wisseling van de macht om politieke redenen in ongenade vielen, zijn tot op vandaag te bewonderen in deze dependance van het Nationaal Museum op het grote tentoonstellingsterrein in Praag-Holešovice (Výstaviště).

Vernieuwing van de Mariazuil?

In de jaren na de Fluwelen Revolutie van 1989 veranderde de houding van de Tsjechische samenleving tegenover historische symbolen voor de vierde keer binnen een eeuw. Niet alleen werden veel communistische elementen verwijderd vanwege hun betekenis van onderdrukking, ook ont-

stond er een nieuwe belangstelling voor de historische perioden vóór het ontstaan van Tsjechoslowakije. Gedurende bijna de hele twintigste eeuw werden de zeventiende en achttiende eeuw gezien als een duistere tijd van onvrijheid. Deze visie veranderde vanaf de jaren negentig in een meer genuanceerde benadering, waarin ook ruimte kwam voor erkenning van de positieve kanten. De Habsburgse heerschappij betekende niet langer uitsluitend verlies van identiteit, maar ook stabiliteit, culturele ontwikkeling en welvaart. Er kwam een discussie op gang over de vraag of sommige beelden uit die tijd, intussen opgeslagen in het Lapidarium, niet teruggeplaatst konden worden op hun oorspronkelijke plek. In sommige gevallen is dat inmiddels ook gebeurd. In een klein

parkje langs de Moldau tussen de Karelsbrug en het Nationaal Theater staat een neogotische pinakel uit 1846, die daar werd neergezet ter nagedachtenis van Franz I (koning en keizer van 1792 tot 1835). In 1918 werd deze Franz-te-paard verwijderd, maar de omringende beeldengroepen, die stonden voor de diverse gebieden van het land, bleven. Inmiddels is Franz hier weer teruggekeerd, een teken dat er een voorzichtige rehabilitatie gaande is van de symbolen van de Habsburgse macht vóór 1918. Met een vergelijkbare motivatie werd in 1990 het 'Comité voor de Hernieuwing van de Mariazuil' opgericht. Het kon aanknopen bij de ervaringen en activiteiten van eerdere initiatieven, die al dateerden van voor de Tweede Wereldoorlog. Een groep actieve Rooms-katholieke gelovigen startte in 1925 een campagne voor het herstel van de zuil en haalde daar veel geld voor op. Het eigenlijke doel werd niet gerealiseerd want de stadsraad weigerde daarvoor toestemming te geven, en het geld werd geïnvesteerd in de bouw van twintig nieuwe kerken in Praag. Tijdens de communistische dictatuur ondernamen Tsjechische vluchtelingen uit Chicago een volgende stap. Ze gaven opdracht voor een nieuw Mariabeeld, dat in gunstiger tijden op het Oudestadsplein geplaatst zou kunnen worden. Zover kwam het niet. In 1993 werd het beeld wel naar Praag gebracht, maar het kreeg uiteindelijk een plaats in het Strahovklooster. Het nieuwe comité pakte de zaak grondig aan. Het deed uitvoerig studie naar de oorspronkelijke beeldencompositie en besloot uiteindelijk die delen die verdwenen waren

of onherstelbaar beschadigd, te vervangen door nieuw beeldhouwwerk. Zo ontstond de volgende kopie van het Mariabeeld dat op de zuil had gestaan. De zandstenen zuil zelf werd besteld in India en werd met het nodige ceremonieel in 2001 in Praag onthaald. Al in 1993 bracht het comité in het plaveisel van het Oudestadsplein een gedenkplaat aan met de tekst 'Hier stond en zal opnieuw staan de Mariazuil', in het Tsjechisch, Latijn, Duits en Engels (de vertalingen laten overigens nogal te wensen over). De Praagse stadsraad protesteerde tegen de tekst met als argument dat zij alleen toestemming had geven voor de tekst 'Hier stond de Mariazuil.' Enige dagen later bleek dat er iemand de daad bij dat woord had gevoegd en met een beitel het deel 'zal opnieuw staan' verwijderd had. Ook deze persoon blonk niet uit in talenkennis, want hij bakte de verkeerde woorden uit de stenen plaat. Het comité wacht nu nog steeds op toestemming van de Praagse autoriteiten. Herhaalde malen heeft het een vergunning aangevraagd, tot dusverre zonder succes. De stadsraad voerde bureaucratische en administratieve bezwaren aan waarom er geen nieuwe Mariazuil mag komen. In de wandelgangen geven de leden van het stadsparelement echter de werkelijke reden weer: 'Ik ben een Pragaan, een Tsjech en een goed patriot. Die zuil was het symbool van het Habsburgse rijk en van een periode waarin de Tsjechen geen gelijkwaardige positie hadden. We zijn weliswaar weer in Europa, maar op een andere manier,' zo verwoordde een hoge vertegenwoordiger van de stadsautoriteiten de onwil. Het comité gaat ervan

uit dat dit een zaak van lange adem is. Uiteindelijk zal de Mariazuil hernieuwd worden, maar het kan nog een tijd duren, is hun overtuiging.

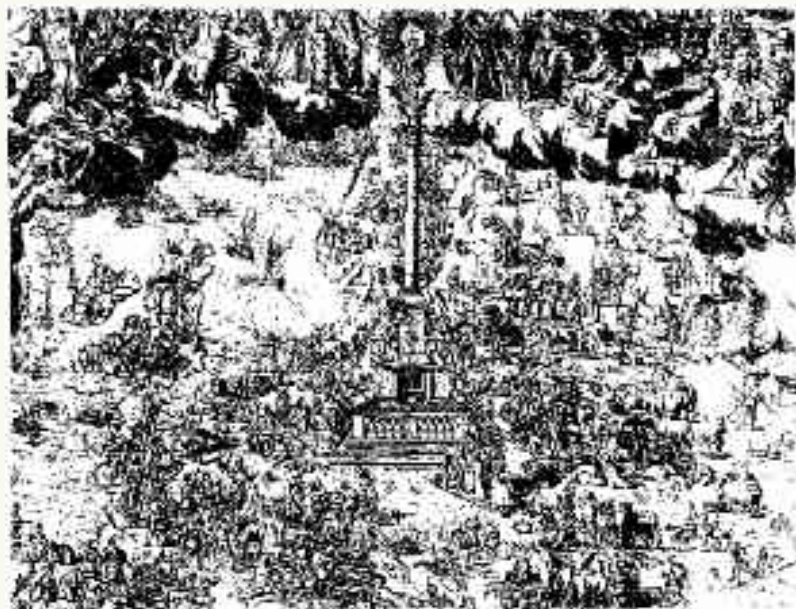
Protest

De inspanningen van het Comité voor de Hernieuwing van de Mariazuil hebben in de afgelopen jaren echter ook verzet opgeroepen in sommige protestantse kringen. Voor hen is de Mariazuil het symbool van de Contrareformatie, toen de protestanten het land moesten verlaten of zich tot het rooms-katholicisme moesten bekeren. Het meest expliciet is de vereniging *Veritas*, die zich als doel stelt de geschiedenis van het protestantisme in Tsjechië te bestuderen en de

kennis ervan te bevorderen. In de afgelopen jaren heeft de vereniging kerken en politieke instellingen gebombardeerd met brieven, waarin zij een herstel van de zuil ten ene male afwijzen. De redenen daarvoor zijn allemaal tot één noemer te herleiden: de Mariazuil was een verheerlijking van de overwinning op de protestanten in 1620 en van het daaropvolgende einde van de godsdienstvrijheid. Zo zouden de engelen op de vier hoeken van de balustrade aan de voet van de zuil zegevieren over duivels die het protestantisme vertegenwoordigden. Maria zelf zou op de verpletterde kop van een draak staan als teken van de zege over de reformatie.

De vereniging wijst ook op een kopergravure van de kunstenaar Karel Škréta uit 1661. De

Kopergravure van Karel Škréta met de Mariazuil in het midden



gravure beeldt het werelddeel Europa af met in het middelpunt de Mariazuil van Praag. Die wordt bovendien gezegend door apostelen en heiligen. De politieke boodschap van de gravure is volgens *Veritas* dat de Contrareformatie over heel Europa moet zegevieren, hetgeen de onderdrukking van het protestantisme inhoudt. De zuil staat voor intolerantie, zegt *Veritas*. In 1918 diende bovendien niemand een aanklacht in tegen Franta Sauer of tegen de brandweer van Žižkov, die hem hielp. De vereniging leidt hieruit af dat de daad van Sauer niet werd gezien als vandalisme, maar als een initiatief met het oog op het openbaar belang. Het zou volgens *Veritas* een schande zijn als er op enkele meters afstand van de plaats waar 27 Tsjechische edelen in 1621 werden terechtgesteld vanwege hun verzet tegen de godsdienstige intolerantie van de keizer, de Mariazuil weer zou worden opgericht. In de brieven en verklaringen wordt de volgende conclusie geformuleerd: 'De inspanningen om de Mariazuil opnieuw op te richten is vandaag een anachronisme. (...) En inhoudelijk zou in een vrije, democratische staat de poging om dit gedenkteken van het eerste "IJzeren Gordijn" in Europa te herstellen vergelijkbaar zijn met bijvoorbeeld het uithangen van vlaggen met Hitlers hakenkruizen of het herstel van het Stalinmonument op Letná in Praag. In alle gevallen gaat het immers om symbolen van de triomf van een totalitaire ideologie.'

Ook al vertegenwoordigt de vereniging *Veritas* slechts een betrekkelijk klein deel van de Tsjechische protestanten, in haar woorden klinken de zorgen door die wijder verbreid

zijn in protestantse kring. De Tsjechische protestanten (niet meer dan 5% van de bevolking) hebben zich altijd openlijk of heimelijk beschouwd als de elite van het volk. In het nationalistische concept van de Tsjechische geschiedenis, waarin de periode van de Boheemse Reformatie gold als de bloeiperiode van de natie, gevolgd door een bijna ondergang ten tijde van de Contrareformatie, vertegenwoordigen protestanten immers de beste aspecten van de nationale traditie. Dat werd nog versterkt door de eerste president van het land, Tomáš Masaryk, die de Broederuniteit – waarin de Evangelische Kerk van de Boheemse Broeders wortelt – beschouwde als het beste dat de Tsjechische geschiedenis in moreel en intellectueel opzicht te bieden heeft. Zo bezien waren en zijn de Tsjechische protestanten en hun huidige nakomelingen van nature de beste en betrouwbaarste patriotten onder het volk. Veel protestanten begrijpen wel dat dit idee een simplificatie is, bepaald door een nationalistische kijk op de geschiedenis. De huidige tijd vraagt om verzoening en oecumenische samenwerking. Desalniettemin zijn ze benauwd dat ze hun positie van (in eigen ogen) bijna automatisch geprivilegieerden zullen verliezen ten gevolge van de rehabilitatie van andere interpretaties van de Tsjechische geschiedenis.

Aan wie behoort het hart van de stad die zich graag tooit met de kwalificatie 'moeder aller steden'? Is deze ruimte van Johannes Hus, de hervormer die een nationalistisch jasje kreeg, of van Onze Lieve Vrouwe, die vrede en devotie brengt? Of zouden ze samen kunnen leven?



6 | De Bethlehemskapel

Aan de wieg van de Boheemse Reformatie

De straten rond het huidige Bethlehemsklein (Betlemské náměstí) in de Praagse Oude Stad hebben een opmerkelijk nauwe band gehad met de religieuze hervormingsbeweging van de veertiende en vijftiende eeuw. In deze buurt ontstonden nieuwe vormen van religieuze gemeenschap, die een enorme invloed zouden uitoefenen op de Boheemse en Europese geschiedenis. Het is de beweging die vooral bekend is geworden door Johannes Hus. Voor zover zij fysieke, geografische wortels had, zijn die te vinden in dit deel van de binnenstad, aan de rand van de oude stad, vlakbij waar vroeger de stadsmuur liep. Niet alleen de Bethlehemskapel staat in deze buurt, maar ook het kerkje van St. Maarten in de Muur, de St. Egidiuskerk en de Konviktská-sstraat. Het communistische regime wist in de jaren vijftig handig gebruik te maken van deze geschiedenis. Zonder zijn inspanningen zou de Bethlehemskapel vandaag niet te bezichtigen zijn.

De kapel werd het brandpunt van de reformatie van Johannes Hus. De woorden die in deze kapel werden gesproken zouden een enorme invloed krijgen in de vijftiende en zestiende eeuw, de periode die we in de Tsjechische geschiedenis aanduiden als de Boheemse Reformatie. Om de functie en betekenis van de Bethlehemskapel te begrijpen, moeten we daarom eerst een flink stuk

terug in de tijd, naar het begin van de Boheemse Reformatie.

De eerste aanzetten voor deze reformatiebeweging van Boheemse bodem stammen uit de periode van keizer Karel IV. Naar hem zijn de Praagse universiteit, de oudste Moldaubrug in de stad en een groot plein genoemd. Deze heerser (1316–1374; koning van Bohemen vanaf 1347) was beslist geen provinciaal type, maar ontwikkelde een zeer brede en complexe kijk op wat regeren over zijn land en over een groot deel van Europa betekende. Hij stamde uit het geslacht van de Luxemburgers, die via een huwelijk de Boheemse kroon hadden verworven. Zijn vader, Jan van Luxemburg, ontwikkelde de ambitie om zoon Karel ook tot keizer van het Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie te laten kiezen. Daarvoor moest hij uiteraard de keurvorsten van het Rijk ervan overtuigen dat Karel een goede keuze was. Dat lukte in 1346. Karel nam zich voor om van Praag een nieuwe hoofdstad van zijn rijk te maken, een alternatief voor Rome, Aken of Frankfurt. Daarvoor moest de stad uiteraard representatief zijn als een weerspiegeling van het universum dat Karel pretendeerde te vertegenwoordigen. Hij was immers niet alleen de koning van een bepaald territorium, hij was de keizer van het enige christelijke rijk, door God aan hem toevertrouwd. Hij stichtte daarvoor een paar instituten, die



St. Martin in de Muur

zijn glorie zouden weerspiegelen, en lanceerde een aantal omvangrijke bouwprojecten. Op intellectueel terrein was de stichting van de universiteit ongetwijfeld het meest gewaagd. Die was de eerste ten noorden van de Alpen. Voor de Midden-Europese regio was vooral Parijs het intellectuele centrum geweest waar studenten heengingen voor hun opleiding. Karel wilde dat ook Praag deze mogelijkheid zou bieden. Daarnaast begon hij met een aanzienlijke uitbreiding van de tot dan toe betrekkelijk kleine stad. Praag moest meer dan een derde groter worden en hij realiseerde dat door systematisch een nieuwe wijk aan de oude stad toe te voegen, met twee grote pleinen die dienst zouden doen als vee-markt. Zo ontstonden het Karelsplein en het Wenceslasplein, beide voor hun tijd van



*St. Martin in de Muur als woonhuis in 1890
(foto J. Eckert)*

aanzienlijk afmetingen. Omdat het om niet zomaar een stad ging, liet Karel het stratenplan ontwikkelen aan de hand van Jeruzalem, de stad der steden, waarnaar ook Praag een verwijzing moest zijn.

Religiositeit van Karel IV

Karels expansiedrift uitte zich voor een groot deel in religieuze projecten. Het meest in

het oog springende daarvan was het begin van de bouw van de Vituskathedraal, die behalve aan St. Vitus ook aan St. Wenceslas en St. Adalbert is gewijd. Deze grondlegger van het Boheemse koninkrijk en stichter van de Přemyslidendynastie uit de tiende eeuw, was niet alleen Karels grote voorloper. Door zich met hem te identificeren verschaftte Karel zichzelf legitimiteit als koning van Bohemen in de lijn van Wenceslas. Zoals gebruikelijk in het Heilige Roomse Rijk werd Karels politieke en religieuze beleid gedreven door de betekenis en overtuigingskracht van symbolen. Ook de burcht Karlstein past in dit rijtje. Op het eerste oog lijkt het een klassiek kasteel, maar in werkelijkheid werd het gebouwd als een plaats van persoonlijke devotie voor Karel. Hij trok zich daar als in zijn eigen privé-klooster terug als een kluisenaar die wilde bidden en mediteren. In Karels vroomheid namen relikwieën een centrale plaats in als dragers en bemiddelaars van het geloof van de heiligen der kerk. Hij legde er een enorme verzameling van aan, die tot op vandaag voor een groot deel in de Vituskathedraal en de Praagse Burcht is opgeslagen. Relikwieën betekenden ook status, want ze trokken massa's pelgrim naar Praag, en hun verering van het relikwie was tegelijk een eerbetoon aan de eigenaar van de verzameling. Tenslotte deed Karel een beroep op de vele nieuwe kloosterordes van zijn tijd om ook in Praag een vestiging te openen. Ze brachten een wereld van nieuwe spiritualiteit met zich mee, die sterk cultureel gericht was. Beeldende kunst en teksten stonden in het centrum van hun belangstelling, wat bete-

kende dat zij nogal elitair van inslag waren. Karel begreep dat dit voor een diepgaande modernisering van de Praagse samenleving niet voldoende was. Brede lagen van de bevolking moesten aangestoken worden door een nieuwe, persoonlijke religiositeit, want alleen zo kon zijn keizerlijke heerschappij tot bloei komen. Daarom trok hij enkele boetepredikers aan die hun kritiek richtten op de rijkdom van de kerk, de misstanden onder de geestelijkheid en het veronachtzamen van de pastorale zorg voor de mensen. De eerste was Konrad Waldhauser, die in de Onze Lieve Vrouwekerk voor Tein aan het Oudestadsplein werkzaam was (deze kerk wordt kortweg de Teinkerker genoemd, alhoewel de Tein achter de kerk niet meer dan de plek was waar handelaren hun belasting betaalden). Hij uitte scherpe kritiek op zijn collega's van de Dominicaanse en Franciscaanse ordes. In theorie richtten die zich weliswaar op de gewone mensen, maar in werkelijkheid kwamen ze hun plichten op dat punt niet na. Volgens Waldhauser waren ze helemaal niet geïnteresseerd in het wel en wee van de mensen, maar enkel in hun natje en droogje.

Eerste hervormingen

In 1363 kreeg hij gezelschap van Milíč van Kroměříž, die een lange carrière in een politieke functie aan het hof achter de rug had. Milíč werkte ook onder Tsjechischtaligen in Praag, iets waartoe zijn oudere collega niet in staat was. Hij had een grote aantrekkingskracht op studenten van de universiteit. In de loop van de jaren vormde zich een

groep van 'boetepredikers in opleiding' rondom Milíč, die vervolgens werd aangevuld met een hoogst ongebruikelijke en buitengesloten groep in de samenleving: prostituties. De 'boom' in de uitbreiding en groei van Praag had tot gevolg dat ook de prostitutie in de stad enorm was toegenomen, deels gereguleerd, deels ook illegaal. Als gevolg van Milíč' prediking stopte een groot aantal vrouwen met dit werk, wat echter tot gevolg had dat zij een nieuw (tijdelijk) onderdak zochten. De prediker stichtte toen een sociaal centrum in een voormalig bordeel en gaf dat de veelzeggende naam 'Jeruzalem'. Mede door bemiddeling van Karel IV kon hij dit centrum vestigen tussen de huidige Konviktská-straat (nr. 26) en Bartolomějská-straat (nr. 11), op een steenworp afstand van de huidige Bethlehemskapel. De gemeenschap van theologisch geschoolden en voormalige prostituties die daar ontstond was hoogst ongebruikelijk voor die tijd (en zeker niet alleen voor die tijd). Als bindmiddel en symbool van 'Jeruzalem' functioneerde de eucharistie, omdat daarin alle verschillen in rangen en standen wegvielen. Milíč stimuleerde de leden van zijn gemeenschap om veel en regelmatig – tenminste eenmaal per week – ter communie te gaan. Dat was ongehoord in de late Middeleeuwen, toen het eerder gebruikelijk was dat de gewone gelovigen eenmaal per jaar gingen. De belangrijkste reden voor deze 'avondmaalsmijding' was het ontzag voor het heilige dat de twee geconsacreerde 'elementen', het Brood en de Wijn, opriepen. In het onderwijs over de eucharistie door de priesters

werd veel nadruk gelegd op de vraag van het waardig of onwaardig zijn van de gelovige om de communie te ontvangen. Als de gewone gelovigen dan uiteindelijk – meestal met Kerst of Pasen – ter communie gingen, ontvingen ze alleen het brood.

Priesters, de 'professionelen', gingen doorgaans elke dag, waardoor de psychologische kloof tussen clerus en leken groter werd dan hij toch al was. Het antwoord van Milíč op deze situatie was, dat in de eucharistie die beide categorieën op gelijke voet staan en dan ook beide regelmatig ter communie dienen te gaan. De wijn was echter ook bij hem voorbehouden aan de priester. Dat zou pas in een volgende fase van de Boheemse Reformatie veranderen. Het effect van deze stap van Milíč was echter evengoed revolutionair. Hij maakte hiermee duidelijk dat het verschil tussen clerus en leken in zijn ogen iets heel betrekkelijks was. In zijn optreden kreeg liturgie als antwoord op een maatschappelijke scheefgroei een explosieve lading.

Milíč, die overleed in 1374, wordt soms de 'Vader van de Boheemse Reformatie' genoemd. In overeenstemming met deze beeldspraak staat 'Jeruzalem', het geboortehuis van deze reformatiebeweging, vlak bij de plek waar achttien jaar later de Bethlehemskapel werd geopend, de plek waar de Boheemse Reformatie uitgroeide tot de Hussietenopstand. De ontwikkelingslijn van 'Jeruzalem' naar Bethlehemskapel heeft alles te maken met de figuren van John Wyclif en Johannes Hus. Toen de laatstgenoemde in Praag actief werd, kende hij het werk van Waldhauser en Milíč. Hun kri-



Bartolomějská-straat

tiëk kreeg echter een extra impuls door de geschriften van John Wyclif, die door studenten vanuit Oxford werden meegenomen naar Praag. Wyclif ging verder dan alleen kritiek te leveren op het morele leven van de geestelijkheid. Hij trok het principe van de hiërarchisch geordende kerk als zodanig in twijfel. Volgens hem leidde de structuur van de kerk noodzakelijk tot machtsaanspraken in het publieke domein. Het was dus niet genoeg om gedrag te bekritisieren; het systeem zelf moest op de helling. Dat was gebouwd op een hecht verbond tussen het seculiere en het spirituele. De machtsstatus van de kerk werd gegarandeerd door de hiërarchische structuur van de kerk, aldus Wyclif. Een echte hervorming van de kerk



Konvitská-straat

moest dus veel verder gaan dan een verandering van levenswijze van geestelijken.

Johannes Hus

Deze twee impulsen — die van Boheemse bodem sinds de tijd van Karel IV en die van Engelse bodem die Praag aan het eind van

de 14de eeuw bereikte – hadden een verregaande invloed op Johannes Hus. Zijn carrière begon rond 1390 en hij werd al spoedig de leider van de Boheemse reformatiebeweging. Hus was het weliswaar niet geheel eens met Wyclif – voor hem ging de Oxfordse theoloog te ver in zijn afwijzing van de hiërarchische structuur van de kerk – maar hij vond het te gemakkelijk om hem maar af te doen als ketter wiens gedachten niet de moeite waard waren. Een belangrijk deel van Hus' inspanningen bestond in het bepleiten van een open debat over Wyclifs kritiek, zonder het vooroordeel van ketterij. Daarmee wilde hij bereiken dat het streng hiërarchische kerkmodel, dat ook hij als bron van misstanden in de kerk zag, zijn vanzelfsprekendheid zou verliezen. Hij ontwikkelde daarvoor een kerkmodel waarin niet hiërarchie, maar gemeenschap centraal stond. Om het in het jargon van moderne theologen te zeggen: de macht van de top diende afgeleid te zijn van de basis.

Hus' optreden riep echter sterke tegenkrachten op. Zijn critici binnen en buiten Bohemen verweten hem een nieuwe Wyclif te zijn, hetgeen slechts chaos en instabiliteit bracht in het land. Het argument van de 'Wyclif redivivus' was uiteraard demagogisch, en uiterst effectief. Al vocht Hus voor een debat over Wyclif en niet voor het doorvoeren van al diens denkbeelden, toch werd hij met de Engelse ketter (want dat was Wyclif) over één kam geschoren. Tot het eind van zijn leven was hij niet in staat die beschuldiging te ontkrachten. Uiteindelijk zou het hem zijn leven kosten.

De politieke en kerkelijke instabiliteit, die

inderdaad in Bohemen was ontstaan aan het begin van de vijftiende eeuw, hing echter slechts gedeeltelijk samen met Hus' activiteiten. De hoofdoorzaak was koning Wenceslas IV, zoon van Karel IV, die als keizer werd afgezet in 1400. Zijn beleid was dermate zwak, onsamenhangend en gespeend van visie dat hij al snel veel van zijn gezag verloor. Hij was niet in staat de ruzie rond Wyclif en Hus op een verstandige manier op te lossen, maar koos voor een zigzag aanpak van eerst pappen-en-nathouden, dan weer van de harde hand. Het gevolg van dit bedroevende crisis-management was dat een theologisch verschil van inzicht tussen Hus en sommige collega-theologen uitgroeide tot een internationaal conflict tussen Bohemen aan de ene kant en het keizerrijk en de kerkelijke macht aan de andere kant.

De oplossing voor deze kwestie moest gevonden worden tijdens een internationaal beraad van alle relevante krachten in Europa, dat plaatsvond in het Zuid-Duitse Konstanz. Het concilie van Konstanz werd bijeengeroepen door keizer Sigismund, de broer van Wenceslas IV, die de keizerskroon van hem had overgenomen. De eerste zittingen vonden plaats in 1414. De veruit belangrijkste taak van het concilie was een machtsconflict in de kerkelijk-politieke sfeer op te lossen. In de loop van de voorgaande decennia – tijdens de regering van Wenceslas IV – was het zogeheten Westers Schisma ontstaan. Eerst twee, later drie pausen, elk met zijn eigen apparaat van kardinalen, concurreerden om de macht en de zeggenschap over de kerk. Het concilie

moest ertoe leiden dat er weer één paus zou komen om zo de eenheid van de kerk te herstellen. Tussen de bedrijven door kwam ook de Boheemse kwestie aan de orde. Ook Johannes Hus was naar Konstanz afgereisd. Hij verkeerde in een voorzichtig optimisme dat daar tenminste wel ruimte zou zijn om over de inhoud van Wyclifs kritiek te debatteren. Naarmate de pogingen om het schisma van de drie pausen op te lossen vorderden en een succes zich aftekende, werd de toon jegens Hus echter harder. Hij werd gevangen genomen en zijn zaak veranderde in een inquisitieproces waarin Hus' kansen op vrijlating en rehabilitatie nihil waren. Alleen door zijn stelling te herroepen dat de kerk gericht moet zijn op het bouwen van gemeenschap in plaats van op het uitoefenen van macht had hij zijn leven kunnen redden. Dat weigerde hij en op 6 juli 1415 werd hij als ketter op de brandstapel aan de

oever van de Rijn in Konstanz verbrand. Zijn as werd uitgestrooid op de rivier om alle herinnering aan hem uit te wissen. Het concilie gaf ook opdracht om de resten van Wyclif op te graven en te verbranden.

Hussietenopstand

De gebeurtenissen rondom Hus riepen een storm van protest op in Bohemen. Door zijn dood werd zijn autoriteit eerder vergroot dan dat hij vergeten werd. Er ontstond een breed platform van politieke, kerkelijke en intellectuele vertegenwoordigers die de gehoorzaamheid aan de keizer en aan de pauselijke kerk opzegden. Het symbool voor deze rebellie werd de avondmaalskelk. In de Middeleeuwen was het ongebruikelijk dat gewone gelovigen vaker dan twee of drie keer per jaar ter communie gingen, en de wijn was alleen voorbehouden aan de priester. Oorspronkelijk was deze regel ingesteld uit praktische overwegingen. Wijn was duur en was niet altijd voor grote aantallen avondmaalsgangers aanwezig. In de loop van de Middeleeuwen werd de maatregel echter tot een theologisch standpunt verheven. Uit angst iets van de wijn, d.w.z. het bloed van Christus te morsen, werd de kelk voor de leken verboden. Alleen de priester dronk van de wijn – in naam van allen. Beide gebruiken waren op de helling komen te staan tijdens de jaren voor de dood van Hus. Nog voordat hij op het toneel verscheen was de frequente communie al een traditie van de Boheemse Reformatie geworden. Het eerste doel van de kerk was immers het stichten van gemeenschap. Juist



Hus op brandstapel, afbeelding uit 1563

de eucharistie was het teken van deze gemeenschap. Gewone gelovigen werden daarom aangemoedigd regelmatig, bij voorkeur elke week, ter communie te gaan. Aan deze traditie werd vervolgens in november 1414 de zogeheten lekenkelk toegevoegd. Hus verbleef toen al in Konstanz en had derhalve geen directe invloed op deze ontwikkeling. Het was één van zijn naaste medewerkers en vrienden die het initiatief nam om ook de kelk aan de gewone gelovigen te geven. Dat gebeurde voor het eerst in de kerk van de heilige Maarten in de Muur, in de huidige Martinská-straat, op een steenworp afstand van de Bethlehemskapel. De leiders van de Boheemse Reformatie beoogden hiermee een herstel van de tradities van de vroegchristelijke kerk, waar rond de Tafel des Heren geen verschillen golden tussen clerus en gelovigen. Zij wilden namelijk de kerk van de eerste eeuwen als uitgangspunt nemen bij hun nieuwe gemeenschapsideaal voor de kerk. In de loop van de volgende decennia groeide de lekenkelk echter uit tot het symbool bij uitstek van de Boheemse Reformatie. De kelk verscheen op vaandels van de Hussitische troepen als antwoord op het kruis van de keizerlijke en pauselijke legers. Aan het eind van de revolutionaire periode, toen er in 1434 uiteindelijk een compromis bereikt werd tussen de volgelingen van Hus en de vertegenwoordigers van de paus, werd de kelk met enige tegenzin als legitiem gebruik van de Boheemse kerk erkend. De kerk die uit de Hussietenbeweging ontstond had derhalve als meest in het oog springende eigenschap

de wijze van vieren van de eucharistie, namelijk onder tweeërlei gedaante (brood en wijn) door iedereen. Zo ontstond de naam Utraquisme, van *sub utraque specie* onder beiderlei gedaante.

Gebouwen van de Boheemse Reformatie

Veel van wat hierboven beschreven is, vond plaats in de smalle straatjes in de buurt van de Bethlehemskapel. Milíč preekte in de St. Egidiuskerk (Husova-straat), gebouwd als kapittelkerk in de jaren 1339-1371 door de Praagse bisschoppen Jan IV van Dražice en Ernst van Pardubice. De kerk werd ten tijde van de Hussietenopstand door de Utraquisten overgenomen en diende hen als zodanig tot het einde van de Boheemse Reformatie. In 1626 – met het begin van de Contrareformatie – werd ze geschonken aan de Dominicaanse orde, die in de aanleunen de gebouwen vervolgens ook een klooster stichtte. In later eeuwen werd de kerk van binnen en van buiten in een barok jasje gestoken met bijbehorende fresco's. Eén daarvan, die op het plafond is aangebracht, geeft een tafereel uit de tijd van de Contrareformatie weer: een verbranding van ketterse boeken. In nog weer later tijden, in 1950, werd het klooster onteigend door het communistische regime en de Dominicanen werden geïnterneerd in bewaakte huizen ver van de bewoonde wereld. Na 1989 kregen ze hun klooster weer terug. Vandaag wonen er nog slechts enkele leden van de orde.

Zoals gezegd, Milíč' eigenlijke plek, zijn



Dominikanenklooster en Egidiuskerk

gemeenschap Jeruzalem, bevond zich tussen de huidige straten Konviktská en Bartolomějská. Na zijn onverwachte dood in Avignon werden de gebouwen overgedragen aan de Cisterciënserorde, die er een school in vestigde. In de Contrareformatie

kreeg vervolgens de Jezuïetenorde het complex in handen. Zij stichtte er in 1660 een internaat voor zonen uit adellijke families, die bij de Jezuïeten hun opleiding kregen. Die waren in de zeventiende en achttiende eeuw immers beroemd om hun onderwijs-

activiteiten en -capaciteiten. Toen in 1773 de orde bij pauselijk bevel werd opgeheven, werd het omvangrijke complex ondermeer gebruikt voor een drukkerij en een orgelschool. In de negentiende eeuw vonden in de grote zaal tal van activiteiten van de opkomende Tsjechischtalige burgerij plaats. Tegenwoordig is het Nationale Filmarchief er gevestigd.

Het al genoemde kerkje van St. Maarten in de Muur stamt uit de eerste helft van de twaalfde eeuw, toen het werd gebouwd als parochiekerk voor een dorpje net buiten de stadsmuur. In 1338 werden de stadsgrenzen verlegd met als gevolg dat ook deze Sint-Maartenskerk binnen de stad kwam te liggen. In 1621 werd het kerkje gerekatoliseerd. In de loop van de tijd vonden verschillende uitbreidingen plaats, totdat in het kader van de hervormingen van de verlichte vorst Josef II de kerk gesloten werd. De ruimte deed vervolgens dienst als opslagruimte en er werden ook winkels in gebouwd. Aan het begin van de twintigste eeuw kocht de gemeente Praag het gebouw en herstelde het in oorspronkelijke vorm en bestemming. In 1920 werd het in bruikleen gegeven aan de Methodistische kerk en aan het protestantse legerpastoraat. Sinds de Tweede Wereldoorlog wordt het gebruikt door de Evangelische Kerk van de Boheemse Broeders, die er in eerste instantie Engelstalige diensten hield. Ook werd het gebruikt door studenten van de Protestantse Theologische Faculteit. Tegenwoordig komen er Duitstalige lutheranen samen en houden jongeren van de Evangelische Kerk der Boheemse Broeders er hun diensten.

Bethlehemskapel

De Bethlehemskapel op het Bethlehemsplein (Betlémské náměstí) ontstond pas in 1391. Ze werd gebouwd aan een kerkhof rond een Romaans kerkje gewijd aan St. Filippus en Jakobus. Dat kerkje bestaat niet meer. De bouw van de kapel werd niet door de kerk gefinancierd, maar door twee Praagse patriciërs. Eén van hen stelde daarvoor ook een stuk grond beschikbaar. Zij wilden met hun initiatief het fenomeen van preken in de volkstaal ondersteunen, en dat met name in de wijk waar tot voor kort Milič zijn preken had gehouden. De Bethlehemskapel was bedoeld als een preekcentrum, waar de hervormingsbeweging, die zich ten doel stelde het kerkelijk en christelijk leven van corrupte en zondige elementen te zuiveren, opnieuw een vaste plek zou hebben en zich effectiever zou kunnen verbreiden. Het was dus niet de bedoeling dat er in de kapel gewone missen gehouden zouden worden; zij moest dienen als preekkapel. Het moest daarom een ruim opgezet gebouw worden, waar plaats was voor veel mensen. Naar schatting konden er zo'n 3000 mensen in, die uiteraard stonden. Kerkbanken waren in die tijd alleen voor de vermogenden of machtigen. Bij de kapel werd ook een woning voor de prediker gebouwd, die de kapel onder zijn hoede had.

In 1402 werd Johannes Hus als prediker van de Bethlehemskapel aangesteld en tot 1413 trad hij er regelmatig op. Door zijn toedoen werd de kapel het centrum van de reformatiebeweging in zijn dagen. De preekstoel,



Bethlehemskapel

waarop hij had gestaan, zou nog twee eeuwen na zijn dood de functie van relikwie behouden. Na zijn vertrek naar Konstanz nam Jakoubek van Střibro (ook wel Jakoubek van Mies genoemd) zijn plaats in. Gedurende de hele periode van de Boheemse Reformatie tot het einde in 1620 behield de kapel haar aantrekkingskracht. In 1521 kwam de radicale Duitse hervormer Thomas Münzer naar Praag om daar zijn revolutionaire gedachten te verkondigen. Het jaar daarvoor was hij predikant in Zwickau geweest, net over de grens tussen Bohemen en Saksen. Zijn denkbeelden waren daar voor de autoriteiten onacceptabel en Münzer moest de stad verlaten. Hij wilde in Praag zijn geluk beproeven en kreeg daarvoor de Bethlehemskapel toegewezen. Hoe succesvol hij was, is moeilijk na te gaan, in ieder geval herhaalde zich het

eerdere scenario uit Zwickau. Münzer moest de stad verlaten en ging terug naar Saksen, waar hij in korte tijd opnieuw velen tegen zich in het harnas joeg. Hij raakte ook in een onverzoenlijk conflict met de grote Duitse kerkhervormer, Maarten Luther. Uiteindelijk werd hij na het neerslaan van de Boerenopstand in Mühlhausen in 1525 als opruiert terechtgesteld.

In de laatste twee jaar voor het einde van de Boheemse Reformatie diende de kapel als kerk voor de Unitas Fratrum, de Boheemse Broeders. Na 1620 kwam de kapel in handen van de Dominicanen, die hun klooster vlak om de hoek bij de Egidiuskerk hadden. In 1661 verkochten zij de Bethlehemskapel aan de orde der Jezuïeten die er vervolgens een reguliere kerk van maakten. Die werd met de opheffing van de orde gesloten en uiteindelijk in 1786 afgebroken. Ook de begraafplaats werd opgeheven. Op de plaats van de kapel werden woonhuizen gebouwd, die de glorie van de Boheemse Reformatie bijna deden vergeten.

Herbouw

Nadat Tsjechoslowakije onafhankelijk werd in 1918, ontstond er een nieuwe belangstelling voor de locatie van de vroegere Bethlehemskapel. Tijdens een onderzoek in 1919 bleek tot grote verrassing van vele vaderlandslievende burgers dat delen van de kapel nog bestonden. Er was nog een fysieke continuïteit tussen de hoogtijdagen van de Tsjechische geschiedenis en het heden. Deze ontdekking riep direct de wens op om de Bethlehemskapel in de oude glo-



Interieur met fresco's van de Bethlehemkapel

rie te herstellen. Dat ging echter niet zomaar.

Het zou tot 1952 duren voor de wens van de Tsjechische protestanten werkelijkheid werd. Het huis op de plaats van de vroegere kapel werd na de Tweede Wereldoorlog ont-eigend in het kader van de verdrijving van de Duitse minderheid uit het land. De lobby van de protestanten zou echter pas succes hebben bij de communistische machthebbers. Die begrepen namelijk heel goed dat de herbouw van de Bethlehemskapel voor hen een belangrijk middel zou kunnen zijn om een paar vliegen in één klap te slaan. In 1949 waren nieuwe wetten van kracht geworden aangaande de verhouding van kerk en staat. In feite betekenden ze een

bijna volledige controle van de staat over alle activiteiten van de kerkgenootschappen. De protesten tegen de nieuwe wetgeving waren het felst geweest van de kant van rooms-katholieken, maar ook protestanten hadden de nodige argwaan jegens de intenties van het regime. In het algemeen was hun houding positiever, omdat ze meenden dat met de nieuwe communistische wetten er eindelijk een gelijkberechtiging in de positie van de kerken kwam, iets dat ze eerder niet hadden kunnen afdwingen. Desalniettemin vermoedden velen een addertje onder het gras.

In het voorjaar van 1950 had het regime in één nacht vrijwel alle kloosters gesloten en de inwoners ervan op enkele plaatsen

geconcentreerd. Tegen een aantal personen uit de leiding van de Rooms-Katholieke Kerk waren monsterprocessen in voorbereiding. Al deze ontwikkelingen deden veel twijfel rijzen over de situatie van godsdienstvrijheid in Tsjechoslowakije. De communistische machthebbers konden derhalve uitstekend iets gebruiken dat hun reputatie enigszins zou opvijzelen. In 1950 gaf minister van onderwijs Zdeněk Nejedlý opdracht tot de herbouw van de Bethlehemskapel. Nejedlý was zelf historicus en had zich voor de oorlog uitvoerig bezig gehouden met de Boheemse Reformatie. Voor hem was het in de eerste plaats een beweging geweest die zich had verzet tegen de sociale misstanden van die tijd. Het zou er Hus en de zijnen vooral om te doen zijn geweest een sociaal rechtvaardige maatschappij te stichten, hetgeen niet spoorde met de wil van de kerk en de machthebbers. De Bethlehemskapel was voor Nejedlý dus niet de wieg van een religieuze hervormingsbeweging, maar van een sociale protestbeweging, die hij vervolgens als een voorloper van zijn communistische ideologie beschouwde (zie ook p. 103 vv.). De kapel was dan misschien wel de wieg van de Tsjechische protestanten, maar voor het regime nog veel meer die van de Tsjechische communisten. Derhalve was de nieuwbouw van de kapel ook ideologisch uitstekend te verdedigen. Het gebouw werd opnieuw opgetrokken op basis van middeleeuwse afbeeldingen. In 1952 was het project klaar. Op de oorspronkelijke muren werden enkele teksten gevonden die met Hus te maken hadden. Op andere plaatsen werden uitvergroete kopieën

aangebracht van illustraties uit Hussitische propagandageschriften. Zo is er een middeleeuwse afbeelding te zien van een veldslag tussen aan de ene kant de kruisvaarders tegen Bohemen en aan de andere kant de Hussieten met hun kelk. De kruisvaarders deinzen er niet voor terug om ook kinderen om het leven te brengen, is de boodschap. Op een andere muur is Johannes Hus te zien, staande op de preekstoel in de Bethlehemskapel.

Tegenwoordig is de kapel vooral een museum voor de Hussietenbeweging in Praag. Daarnaast doet ze dienst als aula voor de Technische Universiteit in de stad. Elk jaar op 6 juli – de nationale feestdag van Johannes Hus – vindt er de officiële herdenking plaats. Recente pogingen om ook de preektraditie in de kapel te herstellen, hebben geen succes gehad. De Bethlehemskapel is een herdenkingplaats geworden van een groots verleden, maar de relatie tot het heden is nogal problematisch. De Tsjechische protestanten hoopten dat het herstel van de kapel tot een rehabilitatie van hun betekenis voor de Tsjechische identiteit zou leiden. Ze zijn daarin bedrogen uitgekomen: hun rol in de samenleving is marginaal gebleven. De prijs die ze voor deze poging hebben moeten betalen was echter hoog. De vrijage met de communistische machthebbers, in wie ze ten onrechte een bondgenoot zagen, heeft geleid tot verlies van geloofwaardigheid en tot een crisis van de eigen christelijke identiteit.

7 | Vyšehrad

Zelfbevestiging en zelfbedrog

Enkele kilometers stroomopwaarts, ten zuiden van het centrum van Praag, ligt aan de oostelijke oever van de Moldau een heuvel die ooit als een pendant vormde voor de Praagse Burcht. Vandaag is het vooral een plaats voor de herinnering aan degenen die een grote betekenis hebben gehad voor het Tsjechische volk. Tegelijk is het een plaats voor symbolen van de fantasie die de opkomende Tsjechische natie ooit over haar eigen verleden had. De illusie over het verleden raakt hier aan de werkelijkheid van het verleden met als resultaat de indringende vraag waar de grens tussen de twee precies te trekken valt.

De oorsprong van Vyšehrad ligt in de tiende eeuw, toen hier op een kale rots boven de Moldau een kasteel werd gebouwd. Al spoedig behoorde het aan de machthebbers van het land, die met name op de heuvel aan de overkant in het noorden hun zetel hadden, waar zich nu de Praagse Burcht bevindt.

Tussen de twee heuvels aan de Moldau ontstond de stad met al spoedig ook een brug over de rivier. De belangrijkste rol van Vyšehrad was dat het de Burcht en de zuidkant van de stad moest verdedigen. In die zin was het dus ondergeschikt aan het belangrijkste machtscentrum. In de loop der eeuwen werden de fortificaties op de heuvel verder uitgebreid, onder meer door Karel IV, de keizer die de faam van Praag vestigde

tot ver over de grenzen. In de tijd van de Hussietenopstand in 1419-1420 wisten de verdedigers van Vyšehrad enige tijd weerstand te bieden, maar uiteindelijk moesten ze capituleren. De Hussitische opstandelingen maakten korte metten met het verdedigingsstelsel van Vyšehrad. Een groot deel van Vyšehrad werd verwoest.



Petrus en Pauluskerk

Kerkelijke gebouwen

In de zeventiende eeuw werd de heuvel tot een fort omgebouwd, waardoor Vyšehrad het aanzien kreeg dat het tot op vandaag heeft. Hoge muren, kazematten, onderaardse gangen en monumentale toegangspoorten zijn de bijzonderheden die de meeste bezoekers vandaag naar de heuvel trekken. Pas in 1911 werd het fort als militair object opgeheven, waarna Vyšehrad zich in het publieke geheugen nestelde als een plek die



verbonden is met de oudste geschiedenis van Praag. Verschillende opgravingen bevestigden dit beeld en sindsdien is het voormalige fort de heuvel van oude mythen en een tot de verbeelding sprekend verleden. Vyšehrad was vanaf 1070 ook een belangrijk lokatie op de kerkelijke kaart van het Praagse bisdom. In dat jaar kreeg het een zelfstandige status als kapittel met omvangrijke bevoegdheden. Lange tijd beschikte het over een zelfstandige, rijke bibliotheek met beroemde manuscripten. Veel gebouwen op het huidige Vyšehrad hebben een kerkelijke achtergrond, zoals huizen voor kanunniken en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders. Het meest dominant op Vyšehrad is de Petrus en Pauluskerk met

haar twee donkere torens. De eerste kerk op deze plek werd al gebouwd in de tweede helft van de elfde eeuw. In de loop van de geschiedenis werd het oorspronkelijke gebouw diverse malen verbouwd en uitgebreid. Belangrijke heersers en architecten lieten er hun sporen achter. Karel IV gaf de kerk haar huidige omvang van middenschip en twee zijschepen. In de tijd van de Utraquisten werd een nieuw en iets groter koorgedeelte gebouwd, en in de achttiende eeuw nam de beroemde architect Giovanni Santini de kerk grondig onder handen en gaf haar een barok aanzien. Aan het einde van de negentiende eeuw volgde een nieuwe facelift, ditmaal in neogotische stijl. Het project werd geleid door Josef Mocker, die in



Petrus en Pauluskerk met rechts de muur van het kerkhof van Vyšehrad



diezelfde tijd de torens en het schip van de Vituskathedraal op de Praagse Burcht bouwde. Beide projecten dienden de glorie van het land en van het volk te benadrukken, die in de toen heersende katholieke opvatting vooral te vinden was in de laat-middeleeuwse periode van Karel IV. Het interieur van de kerk werd voorzien van rijk schilderwerk dat de opkomende stroming van Jugendstil weerspiegelt. Voor een kerk op een voor de nationale geschiedenis zo historische plaats was het uiteraard van belang ook nationale heiligen af te beelden. Alle belangrijke figuren zijn er te vinden, te beginnen bij Cyrillus en Methodius bij de hoofdingang tot Wenceslas en Johannes van Nepomuk in kapellen in de kerk. De stijl en de grandeur van de kerk maken een statement: de verbinding tussen natie en religie

Zicht op het altaar



Toegangsdeur tot de Petrus en Pauluskerk



De begraafplaats van Vyšehrad met achteraan Slavín, de tombe van vele culturele grootheden

is hecht. De natie ontleent haar waarden aan de rooms-katholieke religie en die op haar beurt heeft een vooraanstaande plaats omdat zij nauw met het volk verbonden is. Beide zijn krachtig dankzij elkaar.

Dat is althans wat de Petrus en Pauluskerk wil doen geloven. Het concept van een rooms-katholieke Tsjechische natie stond echter aan het einde van de negentiende eeuw onder zware kritiek. De kerk sloot namelijk een belangrijk element uit in deze constructie, namelijk Johannes Hus en de Boheemse Reformatie. Die was inmiddels voor een flink deel van de maatschappelijke elite en het gewone volk het hoogtepunt in de Tsjechische geschiedenis geworden, een inspiratiebron voor de zich vernieuwende natie. De Rooms-Katholieke Kerk verloor

daardoor een deel van haar geloofwaardigheid, iets waarmee ze tot laat in de twintigste eeuw te kampen zou hebben.

Kerkhof

Toch was de Rooms-Katholieke Kerk in Bohemen aan het einde van de negentiende eeuw nog redelijk succesvol met haar claim op de Tsjechische identiteit. Een teken daarvan is onder meer het kerkhof, dat naast de Petrus en Pauluskerk ligt. Uiteraard bestond er al langer een kerkhof naast de kerk, maar dit werd in 1869 op initiatief van de hoogste vertegenwoordiger van de kerk op Vyšehrad omgevormd tot een kerkhof voor vooraanstaande persoonlijkheden van de Tsjechische natie. In de tijd waarin de militaire betekenis

van Vyšehrad vrijwel verdwenen was, wilde men de plek een nieuwe betekenis geven die verbonden was met de opkomende Tsjechische natie. Omdat de heuvel vanwege de vroegere geschiedenis een grote potentie had om een mythische plek te worden voor de natie, diende het ook de plek te worden waar degenen die in de nieuwe tijd de natie weer opgericht hadden, hun laatste rustplaats zouden vinden. In 1889-1890 werd daarom nog een nieuw element aan het kerkhof toegevoegd: Slavín, een grote tombe waar degenen die een buitengewone betekenis voor de bloei van de Tsjechische natie hadden gehad, begraven zouden worden. Het bouwwerk wordt getooid met de spreuk 'Hoewel ze stierven, spreken ze nog,' om aan te geven dat hun betekenis niet van voorbijgaande aard was.

In Slavín – dat verwijst naar het woord voor glorie – ligt bijvoorbeeld Josef Václav Myslbek begraven, de beeldhouwer van vele standbeelden van historische figuren in en buiten Praag. Van hem is bijvoorbeeld het ruitersstandbeeld van St. Wenceslas voor het Nationale Museum. Ook Ema Destinová is er begraven, een beroemde operazangeres, en Alfons Mucha, de schilder van taferelen met een patriottische inslag. Op de begraafplaats zelf liggen andere grootheden zoals de componisten Antonín Dvořák en Bedřich Smetana, schrijvers als Karel Čapek en Božena Němcová.

Opvallend is dat op het kerkhof van Vyšehrad uitsluitend persoonlijkheden met een culturele betekenis begraven liggen. Er zijn maar enkele namen van mensen die in het politieke leven actief waren. Zij liggen er omdat ze

in de eerste plaats bijdroegen aan de culturele ervaring van de natie. Dat geldt bijvoorbeeld voor de historicus František Ladislav Rieger, die ook lid van het parlement was ten tijde van de Habsburgse monarchie. Hij werd op Vyšehrad begraven, in de eerste plaats omdat hij als historicus stem gaf aan het glorierijke verleden van de Tsjechische natie. De afwezigheid van politici maakt duidelijk dat de herontdekking en formulering van de Tsjechische identiteit vooral een zaak was van schrijvers, taalwetenschappers, historici en



Het graf van Zdeněk Nejedlý

musici. Zij waren het die de Tsjechische ziel weer leven inbliezen, niet de politici die vervolgens hun machtsspelletjes speelden. Politiek heeft de bijklink van iets dat in eerste aanleg niet het goede voor de natie op het oog heeft. Voor je het weet kiezen de politici hun eigen belang als het hoogste en om de politici dan te kijk te zetten blijft er niets anders over dan de kunst. Tegen deze achtergrond is het ook niet verwonderlijk dat de revolutie van 1989 niet plaatsvond in politieke instituten, maar in de theaters met toneelspelers, schrijvers en musici. Onder hun leiding werden de oude politieke structuren

uitgekleed en de nieuwe democratische leiders geïnstalleerd.

Overigens gebruikte ook het communistische regime het kerkhof van Vyšehrad. Vlakbij Slavín ligt de dichter Vítězslav Nezval, zo'n beetje de hofdichter van de partij in de jaren vijftig, toen de glorierijke woorden en daden van het communisme in het licht van de Tsjechische nationale tradities bezongen moesten worden. Zijn opgeblazen poëzie was verplichte kost in het onderwijs, tot het systeem uiteindelijk vermolmd in elkaar stortte. De poëzie van Nezval werd na die tijd snel en met een zekere schaamte vergeeten. Zijn graf werd echter niet verwijderd van het kerkhof van nationale grootheden. Ook vinden we er de begraafplaats van Zdeněk Nejedlý, die aangeduid kan worden als de hofgeschiedschrijver van de communistische dictatuur. Hij was de ontwerper van het geschiedbeeld van het communisme als de voortzetting en voltooiing van de Gouden Eeuw van de Tsjechische geschiedenis, de Hussietenopstand van de vijftiende eeuw (zie ook p. 103 vv.). Daarmee gaf hij legitimiteit aan het regime, dat zich als een deel of zelfs als de uitkomst van de nationale tradities kon presenteren in plaats van een van boven, met geweld opgelegd systeem. Deze manipulatie van de geschiedenis had in de beginperiode van de communistische dictatuur veel succes, zoals ook blijkt uit het Nationale Monument op de heuvel Vítkov en uit de Bethlehemskapel in de Praagse Oude Stad. In de geboorteplaats van Nejedlý, waar hij al ten tijde van het communisme een standbeeld had, voegde men na de democratische revolutie een pla-

quette toe waarop staat vermeld dat hij ook kwalijke daden heeft verricht waarop men niet trots kan zijn. Iets dergelijks is niet aangebracht op zijn graf op Vyšehrad.

Onderdrukkers en slachtoffers

De nationale begraafplaats op Vyšehrad geeft zo een verzameling van graven te zien die de breuklijnen van de Tsjechische geschiedenis overspant. Er zijn namen te vinden die men ten tijde van het eerste Tsjecho-Slowakije tussen de wereldoorlogen wellicht graag had vergeten. Andere hadden de communisten ongetwijfeld graag verwijderd uit de lijst van nationale grootheden. Weer anderen zouden er nooit een graf hebben gekregen als de communisten na de Tweede Wereldoorlog niet alle macht naar zich toe hadden getrokken. Waar op andere plaatsen in het land in de twintigste eeuw aan de lopende band standbeelden werden verwijderd of juist (opnieuw) geplaatst vanwege de politiek-maatschappelijke wind van het moment, ging dit tumult aan Vyšehrad voorbij. De piëteit voor de doden won het telkens van de wraak-zucht van een nieuw regime.

Het nieuwste, democratische regime voegde evenwel een noodzakelijk geachte correctie toe aan de samenstelling van de nationale galerij der groten van na de Tweede Wereldoorlog. Na de Fluwelen Revolutie kregen enkele persoonlijkheden die onder het communistische systeem geleden hadden een symbolisch graf op het kerkhof. Dat gebeurde met Ferdinand



Graf van Milena Horáková, terechtgesteld door de communistische willekeur

Peroutka, een beroemde journalist uit de vooroorlogse periode, die na 1948 uitweek en via de zender Free Europe vanuit West-Duitsland het communistische regime met zijn scherpe commentaren bestreed. Hij stierf in de Verenigde Staten.

Ook Milada Horáková heeft er een symbolische plaats. Zij is het bekendste slachtoffer van de justitiële showprocessen die het communistische regime in de jaren vijftig organiseerde. Als lid van een sociaaldemocratische partij (en van de Evangelische Kerk van de Boheemse Broeders) had zij in de oorlog in diverse concentratiekampen gezeten, om vervolgens via de vrouwenbeweging deel te nemen aan de naoorlogse wederopbouw. Zij werd in 1950 geëxecuteerd vanwege hoogverraad, namelijk als

spion van Westerse geheime diensten. Zo kan het gebeuren dat op slechts enkele meters van elkaar personen herdacht worden die enkele decennia geleden lijnrecht tegenover elkaar stonden in een strijd om de toekomst van de natie, die voor de één een glorieperiode inluidde (Nejedlý), maar voor de ander ballingschap (Peroutka) of de dood (Horáková). Dader en slachtoffer ontmoeten elkaar in het pantheon van de nationale persoonlijkheden.

Meestervervalser

Vyšehrad toont nog een ander aspect van problematisch of manipulatief omgaan met het nationale verleden dan alleen het graf van Zdeněk Nejedlý. Vlakbij de uitgang

naast de voorgevel van de Petrus en Pauluskerk ligt het graf van Václav Hanka, gestorven in 1861. Hij wordt herdacht met een zuil van 2½ meter hoog, getooid met de spreuk: 'De natie dooft niet uit zolang de taal nog spreekt' (in het Tsjechisch is het woord voor taal en voor tong identiek). Hanka's naam is verbonden met de grootste geschiedvervalsing in de moderne Tsjechische geschiedenis. In 1817 meldde hij de vondst van een belangrijk manuscript uit de dertiende eeuw met liederen in het oud-Tsjechisch over de Tsjechische oergeschiedenis. Het manuscript, dat de geschiedenis zou ingaan als het Koninginnenhof-manuscript (naar de vindplaats Dvůr Králové), had hij gevonden op een stoffige kerkzolder. De vondst veroorzaakte een grote sensatie in kringen van historici, taalwetenschappers en vroege nationalisten. Het boekje van 28 pagina's bewees niet alleen dat het Tsjechisch al in de Middeleeuwen een volwassen taal was geweest met literaire potentie, maar ook dat er al in de dertiende eeuw een historisch bewustzijn had bestaan over een Tsjechische traditie en geschiedenis van ver voor die tijd. Hanka's roem als vinder en vervolgens uitgever van de tekst raakte snel wijd verbreid.

Een jaar later ontving de burggraaf van Praag – een van de hoogste ambtenaren in het stadsbestuur – een nog minuscule manuscript, van slechts acht pagina's. Het was verstuurd door een anonieme vinder, die het had aangetroffen in Zelená Hora (Groenberg) in Zuid-Bohemen. Het bevatte teksten over Libuše, de profetes en leidster van de Tsjechische stam in de verre oertijd.



Graf van Václav Hanka

Het manuscript was enkele eeuwen ouder dan de eerdere vondst, namelijk uit de negende eeuw. Derhalve was de sensatie van deze ontdekking veel groter. Er was al sprake geweest van een Tsjechische literaire taal en nationaal besef in de negende eeuw, veel eerder dan de meeste volken in Midden-Europa (inclusief de Duitsers). Het Tsjechische volk behoorde tot de oudste in Europa, dat was de claim van het Koninginnenhof-manuscript, maar nog veel meer van het Groenberg-manuscript. Ook in dit geval wierp Václav Hanka zich op als de beschermheer van het manuscript, hoewel hij niet direct de vinder was geweest. De vondst van deze twee belangrijke documenten riep vanaf het begin de nodige twijfels op. In dezelfde periode regende het ontdekkingen van middeleeuwse handschriften die alle een baanbrekende betekenis zouden

moeten hebben voor het begrip van de Tsjechische identiteit en geschiedenis. In de meeste gevallen bleek al snel dat het om vervalsingen ging – gelukkig waren er voldoende kritische historici en andere weten-

schappers die niet bang waren om zulke praktijken bij de juiste naam te noemen. In het geval van de twee manuscripten verbonden met Václav Hanka bleek het echter ingewikkelder. Sommigen twijfelden aan de



Mythische figuren uit de Tsjechische oertijd, gebaseerd op een gefingeerd manuscript van Václav Hanka

echtheid van het Koninginnehof-manuscript, maar vooraanstaande historici accepteerden de documenten als de basis voor de nieuwe Tsjechische geschiedschrijving. Onder hen was František Palacký, die ook wel de Vader van de Natie wordt genoemd vanwege zijn grote betekenis voor het ontstaan van de moderne Tsjechische nationale identiteit. Voor hem was met name het Groenberg-manuscript het bewijs van de oeroude oorsprong van het Tsjechische volk. De documenten werden slechts van één kant categorisch afgewezen: door historici van de Duitstalige minderheid in Bohemen, die terecht een concurrerende claim erin lazen betreffende de oudste en eerste rechten op het Boheemse territorium.

Tsjechischtaligen konden hun argumenten gemakkelijk afwijzen als vooringenomen en partijdig, zonder kennis te nemen van de feitelijke inhoud van de afwijzing. Overigens waren er weinig harde bewijzen tegen de manuscripten. Chemische testen hadden bewezen dat het perkament inderdaad uit de negende of dertiende eeuw stamde en dat ook de gebruikte inkt de overeenkomstige samenstelling had. Verder was de gebruikte taal ook in orde, dus was er weinig grond om aan de echtheid ervan te twijfelen.

Het zou tot 1886 duren voordat een hard en uiteindelijk beslissend oordeel werd geveld over de twee manuscripten. In dat jaar kwam het Tsjechische wetenschappelijke tijdschrift *Athenaeum* uit met een serie artikelen, waarin werd aangetoond dat de manuscripten onmogelijk authentiek konden zijn, omdat ze gebruik maakten van his-

torische informatie die in de vermeende tijd van ontstaan niet beschikbaar kon zijn. Geen direct bewijs dus, maar afgeleid uit omstandigheden in de tijd van het vermeende ontstaan. Daarop barste een storm van protest los van goed vaderlandsgezinden. De auteurs van de artikelen in *Athenaeum* werden aan de schandpaal genageld als verraders van het volk. Ze wilden met hun beweringen de Tsjechische natie een genadeklap toebrengen en speelden zo de Duitstalige nationalistische tegenstanders in de kaart. Uiteindelijk raakten academici echter overtuigd van de argumenten van degenen die manuscripten hadden ontmaskerd en wezen ze Václav Hanka aan als de grote misleider en meesterservalser. Pikant detail is dat de drijvende kracht achter de onthullende publicaties over de manuscripten Tomáš G. Masaryk was, toen net professor aan de Praagse universiteit; ruim dertig jaar later zou hij tot de eerste president van het onafhankelijke Tsjecho-Slowakije worden gekozen. Masaryk was een groot bewonderaar van František Palacký en gebruikte diens historische interpretatie voor zijn politieke programma, gericht op de maatschappelijke emancipatie van de Tsjechische natie. Binnen twintig jaar werd hij van verrader van de natie tot stichter van de nieuwe republiek.

Beeldengroepen

Václav Hanka werd dan wel ontmaskerd als een geschiedvervalser van de eerste orde, hij kreeg toch een duidelijke erkenning op de heuvel van Vyšehrad. Tussen 1876 en

1878 kreeg Praag een nieuwe brug tussen de dynamisch groeiende industriewijk Smíchov, bewoond door hoofdzakelijk Tsjechischtaligen, en de wijk aan de voet van Vyšehrad. Die kreeg de naam Palacký-



brug. Ruim tien jaar later werd deze brug voorzien van vier beeldengroepen, ontworpen door de eerder genoemde beeldhouwer Myslbek. Het ging om figuren en taferelen uit de vermeende Tsjechische oergeschiedenis, die bezongen werden in de door Hanka vervalste manuscripten. De ontmaskering van 1886 was kennelijk geen bezwaar om deze standbeelden op een zo prominente plaats in de stad neer te zetten. Uiteindelijk zouden de beeldengroepen echter op Vyšehrad terechtkomen. In februari 1945 werd de omgeving van de Palacký-brug per abuis gebombardeerd door Amerikaanse bommenwerpers die naar alle waarschijnlijkheid Praag voor Dresden aanzagen. Ook de brug met de beelden raakte

zwaar beschadigd. Als gevolg daarvan werd besloten om de standbeelden te restaureren en te verplaatsen naar Vyšehrad om zodoende ook de brug te kunnen uitbreiden.

Vyšehrad werd als nieuwe bestemming gekozen omdat deze plaats te maken heeft met weer andere legenden over de profetes Libuše, die ook bezongen wordt in de gefinancierde middeleeuwse manuscripten. Vanaf Vyšehrad had zij uitgekeken over de nog lege vlakte onder aan de heuvel en geprofeeteerd dat op die plaats een grootse en prachtige stad zou verrijzen.

Zo gebeurde het dat de meestervervalser Václav Hanka aan de ene kant van de Petrus en Pauluskerk begraven ligt, terwijl aan de andere kant van de kerk in het parkje vier grote beeldengroepen staan, die zijn wereld, waarin fantasie en geschiedenis vloeiend in elkaar overliepen, monumentaal vormgeven. Eén van de grootste beeldhouwers die het land had voortgebracht leende daarvoor zijn talenten.

Vyšehrad is het toonbeeld van de grootste geschiedenis van het Tsjechische volk, vooral gesymboliseerd door de vele persoonlijkheden die op het kerkhof begraven liggen. Zij bevestigden de moderne identiteit van de natie en maakten die mede levensvatbaar. Ook Václav Hanka leverde daaraan zijn bijdrage, maar zijn bevestiging bleek briljant bedrog te zijn. De lijn tussen zelfbevestiging en zelfbedrog is dun, zo blijkt op Vyšehrad. Het is een van de weinige plekken in Praag waar echt en vals naast elkaar staan, en geleerden en vervalsers naast elkaar liggen, omdat ze beide meenden bij te dragen aan de bloei van de natie.

8 | Vítkov

Radicale Hussieten, nationalistische dromen en communistische ideologie

De geschiedenis van de Boheemse Reformatie ligt tussen twee heuvels in de onmiddellijke omgeving van Praag. De Witte Berg aan de westkant van de stad vormt het einde (zie p.109 vv.). Daar werden op 8 november 1620 de troepen van de Utraquisten, de Boheemse Broeders en andere religieuze groepen verslagen. De Witte Berg is een dode plek in het leven van de Praagse metropool.

Anders ging het met de heuvel in het oosten van de stad met de naam Vítkov, het symbool van het begin van de strijd om de Boheemse Reformatie. Op de top van de heuvel staat een enorm gebouw in functionalistische stijl, geheel met graniet bekleed, aan de voorkant voorzien van een ruiterstandbeeld, eveneens van immense omvang. Het draagt de pretentieuze naam 'Nationaal Monument', een plaats waar de belangrijke nationale tradities bij elkaar komen en herdacht worden. Een oord voor de glorie van de Tsjechische natie had het moeten worden, van de Hussitische zege tot aan het ontstaan van TsjechoSlowakije. Maar op beslissende momenten heeft de geschiedenis ingegrepen in de ontwikkelingen rond het Nationaal Monument. Het is onbedoeld een symbool geworden van de discontinuïteit van het moderne TsjechoSlowakije en Tsjechië, een 'Unvollendete' in stijl en bestemming. Het is nu de plek waar de ont-

goocheling van de recente geschiedenis het meest voelbaar is.

Het had een hoogtepunt moeten worden in de moderne geschiedenis van het Tsjechische volk. Na tien jaar noeste arbeid was het gebouw eindelijk klaar, een nieuw symbool van de eeuwenoude tradities en de krachtige wil van het volk. De officiële opening was gepland voor 28 oktober 1938, de dag waarop 20 jaar eerder het nieuwe TsjechoSlowakije ontstond uit de as van de Habsburgse Monarchie. President Beneš, medewerker, vriend en opvolger van de stichter van de nieuwe republiek, Tomáš Garrigue Masaryk, zou een toespraak hebben gehouden die ongetwijfeld de ongebroken kracht had benadrukt van het Tsjechische volk om tegen de stroom van de geschiedenis in te vechten voor een eigen identiteit. De onafhankelijkheid van 1918 was immers het moment geweest waarop werkelijkheid werd wat in 1420 op dezelfde heuvel inzet van de strijd tegen de keizerlijke troepen was geweest. Voor deze droom waren vele volksgenoten gevallen in de loop van de eeuwen, strijdend tegen onderdrukkers en bezetters die keer op keer het Tsjechische volk trachtten te onderwerpen. Hun streven was echter uiteindelijk zonder succes gebleven, want in 1918 bleek de Tsjechische wil de sterkste. In de discontinuïteit van de geschiedenis was de continuï-



teit van de Tsjechische identiteit sterker gebleken. Dat historische fenomeen, het Tsjechische 'Against All Odds' zou nu gevierd worden met de opening van het Nationale Monument, in een tijd die onzeker was, waarin de toekomst van Midden-Europa met veel vraagtekens omringd was en waarin opnieuw de tegen de Tsjechische natie gerichte krachten zich sterk maakten. President Beneš heeft zijn rede nooit gehouden. Het Nationale Monument werd niet geopend in 1938. De discontinuïteit van de geschiedenis sloeg opnieuw toe, ditmaal in München in september 1938. Daar besloten Duitsland, Groot-Brittannië, Frankrijk en Italië dat Tsjechoslowakije een deel van zijn grondgebied diende op te geven om de internationale vrede te bewaren. Het ging om het zogenoemde Sudetenland, waar een circa drie miljoen tellende minderheid van etnische Duitsers woonde. Die had zich met grote tegenzin gevoegd naar de wil van de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog, namelijk de stichting van een zelfstandig Tsjechoslowakije dat ook het Sudetenland omvatte. Het integratiebeleid jegens deze minderheid was na stapsgewijze succesjes uiteindelijk vastgelopen op de economische depressie van de jaren dertig. De Duitse minderheid wenste aansluiting bij Duitsland, daarin van harte ondersteund door Adolf Hitler. Nevil Chamberlain, premier van het Verenigd Koninkrijk, gaf Hitler uiteindelijk zijn zin en hoopte zo een nieuwe wereldoorlog te voorkomen. Van hem zijn de gevleugelde woorden 'Peace in our time', die hij uitsprak op het vliegveld na terugkeer uit München. Het zou nog een jaar

duren voor de oorlog daadwerkelijk uitbrak – in september 1939. Voor de Tsjechen begon hij echter al met het verdrag van München van september 1938. Het nieuwe tijdse nationale symbool van hun onafhankelijkheid kreeg niet zijn voltooiing. Althans niet op dat moment.

De overwinning van 1420

Dat er een verband bestaat tussen de Witte Berg en Vitkov, werd ook duidelijk bij het leggen van de eerste steen voor het Nationaal Monument op 8 november 1928. Dat was ruim driehonderd jaar na de nederlaag op de Witte Berg. Wat op de Witte Berg verloren was gegaan, moest op Vitkov symbolisch herrijzen: de glorie van de Tsjechische natie. Zo althans zagen de Tsjechen dat tien jaar na hun onafhankelijkheid. De president van de republiek, toen nog Tomáš Masaryk, verrichtte de ceremonie. De weg van de Witte Berg leidde terug naar Vitkov, de plaats van de Hussitische overwinning.

Die overwinning vond plaats op 14 juli 1420 en vormde het eerste grote succes van de Hussietenopstand, die onder druk was komen te staan van buitenaf. Johannes Hus, de geestelijke vader van de Hussieten, was als ketter verbrand op het Concilie van Konstanz in 1415 omdat zijn voorstellen tot kerkhervorming voor de kerk van zijn dagen een brug te ver waren. De protesten tegen zijn executie leidden tot een revolutionaire sfeer in Bohemen. Op verschillende plaatsen ontstonden groepen met een sterk chiliastische inslag. Voor hen was het moment van



Het Nationaal Monument

de waarheid aangebroken en Bohemen was de plek waar die waarheid geopenbaard werd. Dat zou spoedig bevestigd worden in het laatste oordeel, wanneer Christus als rechter zou terugkeren op aarde, in Bohemen om precies te zijn. Daar was nu de plaats waar zijn ware navolgers te vinden waren. Zoals de bijbelse teksten profeteerden zou dat gebeuren op bergen en heuvels, buiten de kring van de stedelijke beschaving in de open natuur. Steden waren oorden van zonde en corruptie, die men moest ontvluchten. In de heuvels werd, in afwachting van de dingen die komen gingen, de eucharistie gevierd met brood en wijn. Veel van deze plekken kregen bijbelse namen van bergen waar een Godsontmoeting had plaatsgevonden. Zo ontstonden

Sion, Horeb en Tábor. Vooral de laatste heuvel in het zuiden van het land zou een belangrijke rol gaan spelen. In 1419 werd er een begin gemaakt met de stichting van een nieuwe, permanentere verblijfplaats. Het nieuwe Tábor werd een verzamelplaats van de radicaalste krachten in deze revolutionaire fase van de Boheemse Reformatie. In het begin was er zelfs sprake van een (gedeeltelijk) opgeven van privé-bezit door de inwoners van de Godsstad, waar immers de navolging van de eerste christengemeente in Jeruzalem bovenaan stond.

Druk van buitenaf op Bohemen van keizer en paus om de revolutionaire gemoederen te bedaren hadden een averechts effect. De situatie escaleerde nog verder doordat het gebruik van geweld voor religieuze doelen

werd goedgekeurd. Wie niet aan de kant van de Taborieten stond moest over de kling gejaagd worden. Ze waren immers vijanden van het nieuwe Godsrijk, dat ze wilden tegenhouden en zelfs vernietigen. Hun gerechte straf was de dood, te voltrekken door 'Gods krijgers', zoals ze zichzelf aanduiden. In 1420, toen duidelijk werd dat Bohemen er internationaal alleen voor stond en de dreiging van ingrijpen van buitenaf steeds groter werd, publiceerden de Taborieten hun zogeheten chiliastische artikelen. Een greep daaruit:

In onze tijd zal een einde komen aan alle dingen, dat betekent dat alle kwaad van de aardbodem uitgeroeid zal worden.

Deze tijd is niet meer de tijd van genade of liefde jegens mensen van het kwaad die de Wet van God weerstaan.

Dit is de tijd van wraak jegens mensen van het kwaad door vuur en zwaard zodat alle tegenstanders van Gods Wet zullen worden geslagen te vuur en te zwaard of op een andere wijze ter dood worden gebracht.

In deze tijd van wraak zijn de Taboritische broeders als engelen van God gezonden om de rechtvaardigen uit de steden en dorpen naar de bergen te leiden, zoals Lot uit Sodom werd geleid.

De Taboritische broeders zijn in deze tijd van wraak de boodschappers door God gezonden om alle onreinheid en kwaad weg te zuiveren uit Christus' Koninkrijk, alle boosaardigheid van goede mensen en van de Heilige Kerk.

Het moge duidelijk zijn dat in tijden van een

wereldomspannende oorlog tegen religieus gemotiveerde aanslagen de Taborieten ongetwijfeld als terroristen zouden zijn aangemerkt. Tábor ging overigens veel verder in deze opvattingen dan de hoofdstad Praag, die gedurende de revolutionaire jaren een meer gematigde richting vertegenwoordigde. Toen in 1420 de legers van de keizer met pauselijke zegen optrokken richting Praag, deden de Pragenaars een beroep op Tábor voor militaire hulp. De Taborieten gingen in op dat verzoek en arriveerden in Praag onder leiding van hun aanvoerder Jan Žižka. Vanwege de verschillen van inzicht openden de twee partijen eerst onderhandelingen over het gemeenschappelijke programma dat ze wilden verdedigen tegen de keizerlijke troepen. Ze werden het eens op vier punten, die de geschiedenis in zouden gaan als de Vier Praagse Artikelen: de lekenkelk; de onbelemmerde vrijheid van prediking (ongeacht toestemming van plaatselijke overheden); gelijke positie voor de wet van iedereen, ongeacht zijn afkomst of status; onderdrukking van openbare zonden. De Taborieten, die hun twijfels hadden over het zuivere karakter van de Praagse revolutie, stelden de voorwaarde dat kroegen en bordelen werden gesloten en dat kleding kuis en ingetogen moest zijn. Verder eisten ze dat de woningen van de tegenstanders van de lekenkelk werden doorzocht.

Deze zeer geradicaliseerde situatie vormde de historische achtergrond bij de slag van 14 juli 1420. Ook de keizerlijke troepen waren verzekerd van een religieuze goedkeuring voor hun optreden. De paus noemde de veldtocht een kruistocht tegen de ketters,

vergelijkbaar met de kruistocht tegen de Katharen een eeuw eerder. Door deel te nemen aan deze slag waren de keizerlijke strijders verzekerd van hun eeuwig zieleheil, was de boodschap. Al op 13 juli was het tot gevechten gekomen tussen beide partijen. In allerijl hadden de verdedigers van Praag een houten verdedigingswal op de heuvel Vítkov opgericht. Daarvoor werden onder meer kerkbanken gebruikt uit een van de Praagse kerken. Vítkov moest de oostelijke kant van de stad beschermen tegen de aanvallen van de kruistroepen, die in de middag van 14 juli tot de aanval overgingen. Ondanks hun technische overwicht waren ze niet opgewassen tegen de taaie verdediging van de Praagse en Taboritische amateursoldaten. Beschrijvingen van de veldslag vertellen over een heldhaftig ingrijpen van een Hussitische priester op het moment dat soldaten van de keizer de verdedigingswal bijna overmeesterden. Met een monstros met daarin de hostie leidde hij een groep boeren met dorsvlegels en boogschutters naar de frontlinie. De verdedigers werden daardoor zo opgepept dat ze de aanvallers op de vlucht joegen. Binnen een uur was het lot van de keizerlijke kruistocht beslist. De Hussieten onder aanvoering van Žižka hadden de slag gewonnen en hun revolutie met succes verdedigd.

Dergelijke overwinningen zouden nog met enige regelmaat herhaald worden. In totaal stuurden de keizer en de paus vijf kruislegers op het Hussitische Bohemen af, die allen werden afgeslagen door de simpele doch effectieve oorlogstechnieken van Žižka. Flexibele forten, gemaakt van versterkte

boerenwagens, vormden de sleutel tot zijn militaire successen. De Hussieten konden niet met de wapens worden verslagen. Zij voelden zich zo sterk dat ze zelf een aantal veldtochten ondernamen door Beieren en door de noordelijke Duitse gebieden. Daarbij bereikten ze zelfs de Oostzee. Door heel Europa waren de Hussietenlegers berucht om hun effectieve guerilla-technieken. Uiteindelijk werden de radicale Hussieten bedwongen aan de onderhandelingstafel. De gematigde vleugel van de Boheemse Reformatie, met Praag als centrum, had na meer dan tien jaar oorlog de buik vol van het geweld en de kosten die daaraan verbonden waren. Om tot een vreedzamere en stabielere situatie te komen waren ze ook bereid om compromissen te sluiten met de tegenpartij, de keizer en de paus. In de onderhandelingen raakten de Praagse Hussieten vervreemd van hun vroegere Taboritische krijgsbroeders, die niet bereid waren tot een vergelijk met de afgedwaalde of zelfs valse kerk. Deze verdeeldheid leidde tot een gewapend conflict, dat werd uitgevochten op de velden van Lipany, niet ver van het stadje Český Brod, op 30 mei 1434. Krap twee jaar later werd een overeenkomst getekend tussen de Hussieten en kerkelijke vertegenwoordigers. Het belangrijkste punt in deze zogenoemde Compactaten was dat de lekenkelk in Bohemen bleef bestaan. De Bohemers erkenden de jurisdictie van de paus over hun gebied. De paus heeft overigens de Compactaten nooit officieel erkend, wat later een excuus was om ze eenzijdig op te zeggen. In Bohemen ontstond een situatie van religieuze pluriformiteit, hetgeen in

de vijftiende eeuw iets uitzonderlijks was in Europa.

Na de roerige jaren van de Hussieten-opstand werd het wat stiller rond Vítkov. De heuvel lag buiten de stad en werd pas interessanter in het geval van een belegering, zowel voor de verdedigers als voor de aanvallers. Dat gebeurde nog een keer in 1648, kort voor de Vrede van Münster, die een eind maakte aan de oorlog die dertig jaar lang Midden-Europa geteisterd had in naam van de godsdienst. Ondanks de overwinning van de keizerlijke legers op de Witte Berg in 1620, die het einde inluidde voor alles wat niet rooms-katholiek was (op de Joodse gemeenschap na), trokken regelmatig Zweedse troepen door het land. Formeel was hun doel het land terug te veroveren voor het protestantisme, maar in werkelijkheid ging dat gepaard met omvangrijke plundering en brandschatting. Zweedse musea en bibliotheken puilen tot op vandaag uit van kunstschaten en manuscripten die in grote konvoien uit Praag naar het noorden werd getransporteerd. In 1648 deden de Zweden hun laatste poging om Praag te veroveren. In de zomer bezetten ze de Praagse Burcht en de Kleine Zijde om vandaar ook de rest van de stad aan de andere kant van de rivier eronder te krijgen. Voor dat doel benutten ze ook het strategisch gelegen Vítkov, dat een uitstekend overzicht gaf over de oude stad. Vanaf de heuvel beschoten ze twee maanden lang de binnenstad, zonder hun doel, namelijk de overgave van de stad, te bereiken. Het verzet van de inwoners van het deel van Praag

rond het Oudestadsplein en het Karelsplein was zo taai dat de Zweden het uiteindelijk opgaven. Eind september 1648 trokken ze zich terug uit de hele stad, want in Münster waren de belangrijkste afspraken inmiddels gemaakt. Bohemen zou bij het Habsburgse rijk blijven en derhalve in religieus opzicht rooms-katholiek worden. Jan Amos Comenius smeekte de Zweden nog in de nazomer van 1648 om met verdubbelde kracht het beleg te voeren en de stad te veroveren. Comenius was de laatste bisschop van de Boheemse Broeders – een kleine afsplitsing van de Boheemse Reformatie, die theologisch dicht in de buurt kwam van Johannes Calvijn – en was na de nederlaag op de Witte Berg gevlucht naar het protestantse buitenland. Hij bracht de laatste jaren van zijn leven door in Amsterdam en werd begraven in de Waalse kerk te Naarden. Voor Comenius was het een onverdraaglijke gedachte dat Bohemen rooms-katholiek zou blijven. Het bereiken van een akkoord over de verdeling van Midden-Europa tussen protestanten en katholieken vóórdat de Zweden Bohemen hadden veiliggesteld voor de protestantse zaak was voor hem en andere Tsjechische protestantse ballingen een *worst case* scenario. Zo vormde de ondertekening van de Vrede van Münster op 24 oktober 1648 een grote overwinning voor de Nederlanden, die hun strijd voor onafhankelijkheid bekroond zagen met internationale erkenning, terwijl het voor Comenius en de zijnen een zeer bittere pil was dat hun land nu definitief toeviel aan de Contrareformatie.



Het linkerdeel van de toegangsdeuren van het Nationaal Monument

Bouw van het Nationaal Monument

Pas aan het eind van de negentiende eeuw deed Vítkov weer van zich horen. In het tijdperk van de industrialisatie breidde de stad zich in een hoog tempo uit en rondom de langwerpige heuvel ontstonden twee grote arbeiderswijken met woonkazernes. Aan de kant van de rivier was dat Karlín, aan de andere kant een wijk die de naam Žižkov kreeg, naar de aanvoerder van de Hussitische troepen die hun land verdedigden tegen de kruistochten vier eeuwen eerder. Het overgrote deel van de arbeiders in de nieuwe wijken was etnisch Tsjechisch en werd zich steeds meer bewust van eigen identiteit, taal en geschiedenis. De gedachte van een Tsjechische nationale identiteit,

aanvankelijk ontstaan in intellectuele kring, bereikte in het laatste kwart van de negentiende eeuw brede lagen van de Tsjechische bevolking van Bohemen. De politieke kracht van deze bevolkingsgroep, die de meerderheid vormde in Bohemen, nam daarmee aan



Het rechterdeel van de toegangsdeuren

invloed toe. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw werd de Praagse universiteit gesplitst in een Duitstalige en een Tsjechischstalige afdeling. Er werden plannen gemaakt voor een nationaal theater, kranten en tijdschriften voor een breder publiek in het Tsjechisch. En zo ontwaakte ook een nieuwe belangstelling voor Vítkov, waar immers een belangrijke overwinning was behaald in de Tsjechische geschiedenis. In het nieuwe, nationalistische perspectief op de geschiedenis was de Hussietenopstand het hoogtepunt van de Tsjechische nationale geschiedenis. Die opstand werd bovendien

geïnterpreteerd in het licht van de strijd van de Tsjechen tegen de Duitstalige katholieke Habsburgse autoriteiten voor een grotere zelfstandigheid. De Hussietenopstand was een succesvolle poging geweest om de Tsjechische eigenheid te vestigen tegen de zin van de Duitse keizer en de rooms-katholieke geestelijkheid in. Vítkov werd in dat proces een heilige berg waar de Tsjechische natie voor het eerst een overwinning had behaald op de overmacht van haar tegenstanders, het tegenwicht van de traumatische Witte Berg.

In het kader van deze rehabilitatie van Vítkov werd in 1882 een comité gevormd dat zich aanvankelijk inzette voor een monument voor de Hussitische legeraanvoerder Jan Žižka. Die moest van deze plek over de stad uitkijken en zo de strijd voor Tsjechische autonomie ondersteunen. Pas in 1913 schreef het comité een wedstrijd uit voor het beste voorstel voor een standbeeld van Žižka, maar de Eerste Wereldoorlog haalde een streep door de plannen. Ook in de eerste jaren van het onafhankelijke Tsjechoslowakije had Vítkov geen hoge prioriteit, tot uiteindelijk in 1928 serieuze plannen werden gemaakt. Niet alleen diende er een standbeeld voor Žižka te komen op die gedenkwaardige plek, maar er moest ook een Gedenkplaats komen voor allen die in de vroege of recente geschiedenis hun leven hadden gegeven voor het Tsjechoslowaakse vaderland. Bovendien zou het ook de plek moeten worden waar nationale grootheden hun laatste rustplaats zouden vinden. Eventueel zou ook het parlement er moeten kunnen vergaderen.

De eerste steenlegging werd verricht door de president van het nieuwe Tsjechoslowakije op de dag van de herdenking van de nederlaag op de Witte Berg. Het gebouw, ontworpen door architect Zázvorka, zou de structuur van een grote moderne kathedraal moeten krijgen. Via een monumentale entree van vele trappen zou de bezoeker een hal betreden, die hem vervolgens toegang verschaftte tot een ruimte, waarvandaan volgende trappen hem voerden naar de enorme centrale zaal of naar de ruimte daaronder, die als gedenkplaats voor de gevallen zou functioneren. Boven de centrale entree diende een figurale vertolking te komen van het Tsjechoslowaakse volkslied 'Waar is mijn thuis'. In de centrale ruimte werden alle wapens van de verschillende districten en delen van het land aangebracht. Voorin kwam een beeld dat de vrijheid moest symboliseren. Achterin kwam, op een balustrade, een groot orgel. In de cryptezaal beneden werden in de vensters alle veldslagen uit de Tsjechische geschiedenis genoemd die op een of andere manier hadden bijgedragen aan het overleven van het Tsjechische volk. Grote imposante reliëfs verbeeldden de gevallen voor de zaak van de natie. In een verdere ruimte zouden de resten worden bewaard van soldaten, die waren gevallen tijdens de Eerste Wereldoorlog in de strijd tegen Duitsland en de Donaumonarchie. Hier zouden ook de moderne vertegenwoordigers van het volk begraven worden, zoals de eerste president van het land. Tomáš G. Masaryk overleed in 1937, toen het gebouw nog niet geheel voltooid was. In zijn laatste wilsbeschikking gaf

hij zijn weigering te kennen in het Nationale Monument begraven te worden. Hij gaf de voorkeur aan een eenvoudiger graf bij zijn buitenverblijf in Láň, op korte afstand van Praag. Voor hem was het Nationaal Monument te pompeus en te megalomaan om een waardige laatste rustplaats te kunnen zijn.

In 1938 gingen de gebeurtenissen te snel om de kathedraal van de natie op Vítkov te openen. De ondertekening van het verdrag van München op 29 september van dat jaar – later vooral het Dictaat van München genoemd – verhinderde dat het Nationaal Monument eind oktober geopend zou worden. President Beneš legde zijn ambt neer en verliet het land begin oktober. In de Tweede Wereldoorlog zou hij een regering-in-ballingschap leiden in Londen. De bezetting van Tsjechië op 15 maart 1939 – Slowakije werd een vazal van Duitsland met formeel een zelfstandige regering – had grote gevolgen voor het Nationaal Monument. Het was niet in het belang van de Duitse bezetter dat de Tsjechen een nieuwe centrale plek zouden krijgen die hun identiteit en zelfstandigheid een nieuwe impuls zou geven. Eerder ging het erom het zelfbewustzijn van de Tsjechen te verzwakken en op langere termijn te komen tot een drastische assimilatie van het Tsjechische volk. Het Nationaal Monument werd een opslagplaats voor de Duitse Wehrmacht. De oorlog had ingrijpende gevolgen voor de geopolitieke positie van Midden-Europa. Naarmate de Duitse kansen aan het Russische front keerden, werd meer en meer duidelijk dat de Sovjet-Unie een grote

invloed zou krijgen in Midden-Europa. Tsjecho-Slowakije zou hoe dan ook in de invloedssfeer van de grote Slavische broer uit het oosten komen. De meeste Tsjecho-Slowaakse politici-in-ballingschap verwelkomden deze verandering van machtsbalans in hun regio. Ze zagen daarin een uitweg uit de politieke instabiliteit die de Midden-Europese landen zozeer had gekenmerkt tussen de twee wereldoorlogen. Hoewel Tsjecho-Slowakije in de jaren dertig het enige land was geweest waar democratische principes werden gehandhaafd, hadden de Westerse bondgenoten het land opgeofferd aan Hitler-Duitsland in de valse hoop zo een oorlog te vermijden. Het Westen kon onvoldoende zekerheid bieden aan Midden-Europa, iets dat de Sovjet-Unie met haar revolutionaire elan wel kon, zo meende onder meer president Beneš.

Johannes Hus als revolutionair

Na de oorlog werd het werk aan het Nationaal Monument voortgezet, nu onder veranderde omstandigheden. Een duidelijk nieuw aspect dat aan bod moest komen, waren de gevallen van de Tweede Wereldoorlog. De plaatsen waar zij de dood vonden – in veldslagen of in concentratiekampen – werden toegevoegd aan de lijst van plaatsnamen op de vensters in de crypte. Onder aan de monumentale trappen naar de hoofdingang werd het zogeheten ‘Graf van de onbekende soldaat’ gebouwd. Opnieuw greep echter de geschiedenis in in het lot van het nog steeds onvoltooide

Nationaal Monument. In februari 1948 trok de Communistische Partij alle macht naar zich toe en vestigde in korte tijd de dictatuur van het proletariaat, een één-partijstaat naar stalinistisch voorbeeld. Anders dan de vorige dictatuur, de nationaal-socialistische, was het communistische regime helemaal niet tegen verheerlijking van de Tsjechische identiteit. De voorwaarde was alleen dat die identiteit niet op gespannen voet kwam te staan met de communistische doctrine. Zolang aan die voorwaarde werd voldaan, maakte de communisten zelfs graag gebruik van tradities en historische gebeurtenissen om aan te tonen dat het communisme zelf een product was van eigen bodem. Materiaal daarvoor werd al geleverd in de negentiende eeuw, gedurende het ontstaan van de arbeidersbeweging. Karl Kautsky, etnisch Tsjech van afkomst, geboren in 1854 in Praag, was in het Habsburgse Bohemen en het latere TsjechoSlowakije actief in de socialistische beweging. In 1895 schreef hij een boek over de historische wortels van het socialisme, waarin hij uitvoerig inging op de Boheemse Reformatie. Hij legde de nadruk op het karakter van het verzet van de Hussieten tegen de heersende structuren, die hij met name in Tábor aantrof. Tábor was voor hem het voorbeeld van een klassenstrijd van het proletariaat tegen de macht van de keizer en de kerk die bovendien met succes gevoerd was. Het bewijs voor het communistische karakter *avant la lettre* van de Taborieten vond hij in het opgeven van privé-eigendom in de eerste jaren van deze nieuwe gemeenschap. Helaas werd de



Detail van de deur met Johannes Hus

geestdrift van de nieuwe gemeenschap in Tábor uiteindelijk misbruikt door wat Kautsky de uitbuiters noemde, de adel en de grootgrondbezitters, die niet uit waren op een revolutionaire verandering van de maatschappij en de economie. Zolang ze er beter van werden deden ze mee, maar op het moment dat hun bezit bedreigd werd, schoven ze het radicale Tábor terzijde. Voor Kautsky was de Hussietenbeweging in de twee decennia na de dood van Hus niets anders dan een vroege vorm van klassenstrijd, die toen nog zonder succes bleef, maar in zijn eigen tijd door een betere organisatie in staat was de maatschappij definitief te veranderen. Kautsky rekende duidelijk niet met de opkomst van het nationaal-socialisme, dat een geheel andere maatschappijvisie had. In de jaren dertig woonde hij als lid van de Socialistische Internationale in Wenen, vanwaar hij moest

vluchten na de *Anschluss* van Oostenrijk aan Nazi-Duitsland in maart 1938. Hij bracht de laatste maanden van zijn leven door in Amsterdam, waar hij op 17 oktober van dat jaar stierf.

Al voor de oorlog werd Kautsky's model van de revolutie van Tábora als klassenstrijd overgenomen door de historicus en musicoloog Zdeněk Nejedlý. Diens carrière voor de oorlog vond vooral plaats in de academische wereld, al spande hij zich ook in voor de ontwikkeling van de arbeidersklasse. Hij schreef lijvige werken over de componist Bedřich Smetana, over muziek in de Hussitische traditie en over de eerste president van het land, Tomáš Masaryk. In 1939 vluchtte hij naar Moskou, waar hij lid werd van de Communistische Partij. Na de oorlog werd hij spoedig minister van onderwijs en in die functie had hij als geen ander invloed op het officiële geschiedenisbeeld in de



Detail van de deur met de communistische heilstaat

leerboeken. Met recht kan Nejedlý de architect van het communistische nationalisme in Tsjechië genoemd worden.

Al voor de oorlog legde Nejedlý de nadruk op de sociale kant van de Boheemse Reformatie. In de Tsjechische geschiedenis ging het volgens hem principieel om de liefde voor de kleine, vernederde en lijdende mens, want die is doorgaans beter dan de rijke mens. Naar zijn idee konden alleen arme mensen gelukkig zijn, want die zijn niet vergiftigd door de begeerte naar rijkdom. Daarom gaat het in de geschiedenis om de strijd tegen egoïsme, uitbuiting en sociale onderdrukking en om het realiseren van maatschappelijke gelijkwaardigheid. Nejedlý was van mening dat de Boheemse Reformatie van de vijftiende en zestiende eeuw niet religieus van aard was. Het ging om een progressieve nationaal getinte beweging, in een religieuze verpakking die de moderne onderzoeker moest verwijderen. Dan vinden we bij Hus en diens navolgers de pure humaniteit, de liefde voor het volk en vrijheid en verantwoordelijkheid als leidende ideeën over de samenleving. De Hussietenopstand was juist antiklerikaal van karakter en zocht geen overeenstemming met de kerk. Zij wilde juist het openbare leven hervormen en op een andere leest schoeien dan waarop kerk en wereldlijke macht geschoeid waren. De kerk bleek een vijand van deze hervormingspogingen en daarom verlieten veel Tsjechen in de negentiende eeuw de kerk. Nejedlý zag de zin van de Tsjechische geschiedenis en de nationale erfenis met name in de secularisering van het volk, dat de kerk massaal de rug toekeer-

de. Met name tijdens de oorlog raakte hij er diep van overtuigd dat de communisten in Tsjechoslowakije in de lijn van de nationale traditie stonden en dat zij de politieke kracht zouden zijn die de idealen van de Tsjechische geschiedenis zouden realiseren. In 1948 (het jaar van de communistische machtsovername, Nejedlý was al twee jaar lid van de regering) publiceerde hij een boekje met de titel *Communisten als de erfgenamen van de grote tradities van het Tsjechische volk*. Hij herhaalde daarin een aantal van zijn eerdere stellingen over het sociale karakter van de Tsjechische traditie, al formuleerde hij het nu ideologisch. 'Het verbaast me telkens weer hoe weinig theoloog Hus eigenlijk is, hoe weinig hij zich verdiept in het bestaan en de eigenschappen van God. In plaats daarvan is hij ontroerd door en geïnteresseerd in het volk, hun armoede. Zeer betrokken vertelt hij over de tegenstellingen tussen de leefwijze van het volk en van de heren, met name van de hoge geestelijkheid. (...) Het is zonder meer a-historisch te denken dat Hus vandaag (...) überhaupt priester zou zijn, zoals toen. Vandaag zou Hus leider zijn van een politieke partij en zijn tribune zou niet de kansel zijn, maar de Praagse Lucerna-hal of het Wenceslasplein. En zijn partij zou zeer dicht bij ons communisten staan – daarvan kunnen we overtuigd zijn.'

Nejedlý's analyse van de Tsjechische geschiedenis had een sterk messianistische trek. Hij wilde bewijzen dat de communisten de vervulling zijn van de Tsjechische geschiedenis en traditie, of zelfs dat de Tsjechische geschiedenis roept om de communistische macht. Morele 'Tsjechische waarden' als

oprechtheid, vaderlandsliefde en verachting voor onderdrukkers zullen gerealiseerd worden door de nieuwe machthebbers, nu het vroegere kapitalistische systeem daartoe niet in staat gebleken is. Het kapitalisme bleek niet de verlangens van het gewone volk te willen respecteren, daarom moest nu de volksdemocratie gesticht worden.

Nejedlý sloot derhalve zijn brochure als volgt af: 'Daarom kunnen we eervol en recht in het gezicht kijken van al het grote dat in de Tsjechische geschiedenis verborgen ligt en wat ons volk bewaard heeft als een kostbare erfenis, als een levende traditie tot vandaag, zonder onze ogen neer te slaan. Zo zien wij ernaar uit – en we hebben geen groter verlangen dan dit – om, gesteund door die rijke erfenis en verbonden met de grootse gebeurtenissen van vandaag, deze traditie verder te leiden langs nieuwe wegen en naar nieuwe doelen, tot voorspoed, eer en vreugde van ons hele volk.' Dit beeld van een Tsjechische identiteit die haar vervulling zou hebben gevonden in het communisme na 1948 was het nieuwe model voor het Nationale Monument op Vítkov. Het interieur werd op een aantal plaatsen voorzien van communistische elementen. Direct bij de ingang kwamen twee arbeidersfiguren, uiteraard man en vrouw, met de hamer en de sikkel. Er werd een wedstrijd uitgeschreven voor een schilderij van Tábó, dat in het presidentiële appartement kwam te hangen. Het schilderij biedt een uitzicht op de stad op de heuvel, maar op de plaats waar in het echte Tábó kerktorens staan, heeft de schilder voor de zekerheid bomen geplaatst die de kerken uit het



Communistisch schilderij (van Jan Čupelík) van een arbeider gereed om de revolutie te verdedigen, met op de achtergrond een Hussitische strijder

zicht nemen. Religie had geen plaats in de communistische kathedraal van het volk. In de trappenhuisen kwamen grote mozaïeken met afbeeldingen van alle marxistisch getinte revoluties uit de wereldgeschiedenis, te beginnen bij de Hussieten op Vítkov in 1420. Ook werd er een 'kapel' aan het gebouw toegevoegd voor de gevallen Sovjetsoldaten, die hun leven hadden gegeven voor de bevrijding van Tsjechoslowakije. Het grote ruitersstandbeeld van Jan Žižka, al vóór de oorlog ontworpen maar tot dan toe nooit gerealiseerd, paste eveneens uitstekend in de communistische ideëenwereld. De Hussitische legeraanvoerder werd de leider van uitgebuite boeren, die hen bevrijdde van de onderdrukking van de heersende klasse en de kerk.

De duidelijkste verwijzing naar het nationa-

listisch-communistische geschiedenisbeeld werden echter de nieuwe toegangsdeuren tot het Nationaal Monument. Zoals middeleeuwse kathedraalen deuren hebben met afbeeldingen uit bijbelse verhalen of uit heiligenlevens, zo moest ook deze seculiere kathedraal deuren hebben met afbeeldingen die de communistische heilsgeschiedenis afbeelden. De bronzen deuren, ontworpen door Josef Malejovský, tellen in totaal twaalf reliëfs met episodes uit de Tsjechische geschiedenis. De eerste is die van Johannes Hus die preekt voor zijn volgelingen, de tweede van Jan Želivský, een Praagse prediker uit de tijd van de slag op Vítkov, met een opgeheven kelk als symbool van de Hussietenopstand. Ook Comenius wordt afgebeeld, het land ontvluchtend vanwege de vervolgingen door de Rooms-Katholieke Kerk. Verder komen boerenopstanden uit de zeventiende eeuw aan bod, net als de revolutie van 1848. Het voorlaatste tafereel verbeeldt de bevrijding van het land door het Rode Leger. Het verhaal eindigt met de machtsovername van de communisten in 1948, waarbij de uiteindelijke heilsstaat is bereikt. Arbeiders, boeren en intellectuelen staan naast elkaar op gelijke voet als nieuwe, socialistische mensen. Deze interpretatie van de geschiedenis en van de Boheemse Reformatie werd nog extra kracht bijgezet door drie historische films die tussen 1954 en 1957 werden gemaakt door regisseur Otakar Vávra. In groots opgezette scènes zette hij kracht bij aan de opvatting dat de Hussieten in werkelijkheid niet hadden gevochten voor een andere kerk, maar voor een prototype van

communisme.

Vanaf 1953 onderging de bestemming van het Nationaal Monument opnieuw een wijziging. In maart van dat jaar stierf de eerste communistische president en leider van de Communistische Partij, Klement Gottwald. Hij was net teruggekeerd van de begrafenis van zijn grote voorbeeld, Josef Stalin, die was bijgezet in het mausoleum op het Rode Plein. Een week later bezweek hij aan de gevolgen van syfilis, een ziekte die hij waarschijnlijk al in zijn jeugd had opgelopen. Gottwald werd op zijn beurt bijgezet in het enige gebouw dat als mausoleum voor de Tsjechische leiders van de arbeiderspartij dienst kon doen: het Nationale Monument. Daar waren inmiddels ook de resten van vroegere leiders van de Communistische Partij verzameld. Gottwalds lijk zou echter naar Sovjetvoorbeeld worden gebalsemd en tentoongesteld aan het volk. Daarvoor werden speciale aanpassingen gemaakt in één van de zalen. De temperatuur en luchtvochtigheid moesten daar strikt worden geregeld om te voorkomen dat het lijk van de leider zou gaan ontbinden. Onder de zaal werd een laboratorium ingericht, waar 's nachts het lijk opnieuw werd geprepareerd door een team van medici. Een bezoek aan het mausoleum behoorde in de jaren na Gottwalds dood tot de verplichte excursies voor scholieren. Dat hield echter op in 1962, toen besloten werd om Gottwalds lichaam alsnog te cremen. Het lukte het medische team namelijk niet om het ontbindingsproces te stoppen, vermoedelijk vanwege Gottwalds zware alcoholverslaving, die een desastreuze invloed op zijn huid en uiteraard zijn lever had gehad.

De crematie vond in alle stilte plaats en zijn as werd geplaatst in een sarcofaag in de crypte van het Nationaal Monument. Ook latere communistische presidenten werden daar bijgezet. Hun namen staan tot op vandaag op de tombes.



Zicht op het Nationaal Monument (links) vanaf de oever van de Moldau, met rechts de televisietoren van Žižkov

In de jaren zeventig en tachtig liep de belangstelling voor het Nationaal Monument beduidend terug. Het communistische regime had door de gebeurtenissen van de Praagse Lente van 1968 – vooral het neerslaan daarvan door de communistische broederlanden – alle legitimatie in de ogen van de bevolking verloren. De identificatie van het communisme met de Hussitische tradities miste nu de overtuigingskracht en aantrekkingskracht, die ze in de jaren vijftig wel had gehad op de gewone mensen. Het systeem werd nu ervaren als een discontinuïteit in de Tsjechische geschiedenis, een gewelddadige inbreuk op de natuurlijke historische ontwikkeling. Communisme werd synoniem met gebrek aan vrijheid. Het regime legde zich feitelijk bij deze toestand neer en deed niet veel meer dan pappen en nathouden.

Communistische reisgidsen van Praag maakten nog slechts zeer summier melding van het Nationaal Monument en de sarcofaag van de eerste arbeiderspresident. Het werd alsmäär stiller rond Vítkov.

Ontgoocheling

In de periode na de Fluwelen Revolutie sloeg de verlegenheid rond het Nationaal Monument pas echt toe. De stoffelijke resten van de communistische leiders werden uit het mausoleum verwijderd en aan hun familie overgedragen. Verdere aanpassingen werden niet gedaan bij gebrek aan een omvattend concept voor het gebouw. Een paar jaar werd het gebruikt door de eigenaar van de Praagse voetbalclub, die er grote feesten organiseerde. Toen dat de Praagse autoriteiten te zeer tegen de borst stuitte, werd het gebouw gesloten. De enige plaats die verder in gebruik bleef, was het graf van de onbekende soldaat, waar de president elk jaar op de onafhankelijkheidsdag een krans legde voor de gevallen voor het vaderland. Het wapen – de Tsjechische leeuw – boven het graf werd daartoe wel aangepast en ontdaan van de communistische ster. Tien meter verderop zijn echter nog steeds andere Sovjetsymbolen als hamer en sikkel te vinden. In 2000 werd het Nationaal Monument overgedragen aan het Nationaal Museum. In 2009 dient een omvangrijke restauratie te worden afgerond. De bedoeling is dat er een museum komt voor de Tsjechische geschiedenis van de twintigste eeuw. Vítkov biedt een van de mooiste uitzichten

over de binnenstad van Praag en is desondanks een verlaten oord. Reisgidsen vermelden de heuvel niet. Rondom het Nationale Monument heerst het grote zwijgen. Het is de enige plek in Praag waar duidelijk zichtbaar is hoezeer het communistische systeem gebruik wist te maken van nationale elementen, van nationale identiteit en trots, van nationale geschiedenis, om zich daarmee in de ogen van brede lagen van de bevolking te legitimeren. Het had succes, velen geloofden in het communisme in de jaren vijftig, in alle lagen van de bevolking. De geloofwaardigheid van de ideologie ging echter teloor na de inval van de communistische legers in 1968. Twintig jaar lang, tot 1989, wisten de mensen in Tsjechoslowakije dat ze niet moesten en niet konden geloven wat politieke leiders zeiden. Het gevolg is een grote mate van desillusie en wantrouwen ten opzichte van ideologieën. Hoe interessant het Nationaal Monument op Vítkov ook is, het gebouw is in de allereerste plaats een ideologisch gebouw, een in steen neergeslagen doctrine van Tsjechische nationale identiteit en van de communistische heilsgeschiedenis. De menselijke dimensie, vooral van de sceptische Tsjech van de eenentwintigste eeuw, is er niet gemakkelijk te vinden. De kathedraal van de natie, dat het antwoord had moeten worden op het trauma van de nederlaag op de Witte Berg, heeft nog slechts weinig gelovigen. De geschiedenis en haar discontinuïteit zijn uiteindelijk sterker gebleken dan de poging om het verleden tot een ideologie te maken. Op de Witte Berg hangt een trauma, op Vítkov de ontgoocheling.



9 | De Witte Berg

Vrijheid van religie, vluchtelingen en de revanche

De eindhalte van tram 22 doet het niet vermoeden, maar hier bevindt zich het keerpunt niet slechts van de tram maar van de hele Tsjechische geschiedenis. Een winderige vlakte, geen plek die tot de verbeelding spreekt. Het enige dat hier de aandacht trekt is een park met hoge bomen, omgeven door een oude muur. Die staat rondom het slot Hvězda, 'De Ster', zo genoemd vanwege de vorm ervan. Het park werd al aangelegd in de zestiende eeuw als lustoord voor de koning en zijn gevolg. Vervolgens werd ook het zespuntige château gebouwd. Het is goed bewaard gebleven in de oorspronkelijke renaissance-stijl. De barokke architecten, die overal in Praag zo driftig en vol overtuiging hun sporen hebben achtergelaten, hebben het lustslot over het hoofd gezien. In het slot is een kleine tentoonstelling over de veldslag die deze plaats beroemd maakte. Het keerpunt van de Tsjechische geschiedenis, de Witte Berg, bevindt zich achter het slot, midden op een akker. Een klein monument is het enige bewijs dat er, op 8 november 1620, op deze plaats inderdaad iets heeft plaatsgevonden dat grote gevolgen zou hebben voor de geschiedenis van Praag en van het land.

Het drama van de Witte Berg begon twee jaar eerder in het noorden en noordoosten van Bohemen rond enkele protestantse kerken. Keizer Matthias had een kerk laten

afbreken en een andere laten sluiten. De adellijke heren van de betreffende gebieden beschouwden dat – niet ten onrechte – als een schending van verdragen die de Boheemse standen hadden gesloten met Rudolf II, de voorganger en broer van Matthias. De standen belegden daarop een vergadering in Praag, die echter werd verboden door de keizerlijke vertegenwoordigers. Een deel van de edelen trok vervolgens op naar de Praagse Burcht, waar Matthias niet meer woonde, maar wel zijn twee stadhouders. In de ruzie die ontstond, gooiden de opstandige edelen de twee heren en hun secretaris uit het raam in het dal dat de Burcht omgeeft. Dit was de tweede 'defensiestratie' ('uit-het-venster-werping') in de geschiedenis van Praag. De drie overleefden hun val, maakten zich uit de voeten, en deden in Wenen hun verhaal. De boodschap was duidelijk. De Boheemse standen wensden zich niet langer aan het gezag van de Habsburgers te onderwerpen.

Matthias stierf kort daarop en werd opgevolgd door zijn broer Ferdinand, die de zaak hoog opnam. Voor hem ging het in deze kwestie om de toekomst van zijn keizerschap en daarmee van het Habsburgse rijk. De standen gooiden echter olie op het vuur en zetten hem in de zomer van 1619 af als koning van Bohemen. Kort daarop werd de notoir protestantse Frederik van de Palts tot



Het slot Ster

nieuwe koning gekozen. Van hem verwachten de standen dat hij de bestaande situatie zou accepteren en niet zou proberen hun macht in te perken. Frederik werd op 4 november 1619 in Praag gekroond.

Dit strookte in het geheel niet met de plannen en ambities van Ferdinand. Die zon op wraak en stuurde zijn onderhandelaars en generaals op oorlogspad. Een internationale coalitie moest gesmeed worden tegen de weerspannige Boheemse standen. Dat lukte heel aardig. Al spoedig werd duidelijk dat alle rooms-katholieke vorstenhuizen in Europa mee wilden doen om de Habsburgers te bevrijden van deze ketterse rebellen in Bohemen. Zelfs de keurvorst van het lutherse Saksen – buurstaat van Bohemen – voelde er wel voor, zij het dat

zijn beslissing gemotiveerd werd door het perspectief op aanwinst van nieuw gebied.

Nederlaag

Zo stonden er op zondag 8 november twee legers tegenover elkaar op de glooiende vlakte ten westen van Praag met de naam 'De Witte Berg'. De troepen van Frederik waren in een licht voordeel, omdat ze bovenop de heuvel stonden, terwijl de keizerlijke legers zich een weg naar boven moesten vechten. Ook Frederik had zijn best gedaan om een internationale alliantie op te bouwen, maar was gestuit op grote aarzeling bij de protestantse staten in het noordwesten van Europa. Die waren bang voor een al te directe militaire inmenging, die

gevolgen zou kunnen hebben voor hun handelsrelaties met de katholieke staten. De Engelsen en de Nederlanders stuurden daarom liever geld en wapens in plaats van troepen. De Nederlanden waren bovendien belemmerd in het Twaalfjarig Bestand, dat pas in 1621 afliep. Alleen de vorst van Transsylvanië, Gábor Bethlen, nam deel met beperkte troepenmacht. Frederik moest dus vooral op de Boheemse krachten rekenen. Het merkwaardigste aan het hele verhaal is wellicht dat Frederik zelf helemaal niet aanwezig was op de Witte Berg om zijn troepen



Afbeelding van de Slag op de Witte Berg

te leiden. Op de Praagse Burcht organiseerde hij die middag een maaltijd voor de ambassadeur van de Engelse koning James I, iets wat hij kennelijk belangrijker vond dan de slag voor de poorten van Praag. Dat was enigszins begrijpelijk, aangezien James Frederiks schoonvader en niet-katholiek was. Eventueel zou er substantiëlere steun in de pijnpijn kunnen zitten. Hoe dan ook, men moest bij deze maaltijd te veel gangen afwerken om nog aan de gevechten te kunnen deelnemen, zodat Frederik niets meer kon doen aan de desastreuze uitslag. In plaats van zijn troepen aan te voeren moest

hij snel zijn koffers pakken.

De slag duurde namelijk slechts kort. Rond het middaguur vielen de keizerlijke troepen de verdedigingslinies aan, die al spoedig in verwarring raakten. Hun strategische voordeel konden ze niet in een overwinning omzetten, vermoedelijk vanwege desinteresse van de officieren en het uitblijven van de soldij. Twee uur later waren de Boheemse troepen op de vlucht gejaagd en was het lot van het land beslecht. De standen onder leiding van Frederik van de Palts hadden verloren en konden niet anders dan zich overgeven. Dat deden zij de volgende dag, hoewel de positie van Praag niet geheel hopeloos was voorzover het ging om de verdedigingsmogelijkheden. Frederik verliet echter met zijn gevolg al in de vroege morgen van 9 november de Praagse Burcht, zocht zijn heil eerst in de Praagse Oude Stad en ging vervolgens naar Breslau, in Silezië. Nog even probeerde hij daar met zijn bondgenoten van de Protestantse Unie een hulpactie op touw te zetten, maar inmiddels was het te laat. Zijn vrienden lieten het afweten en een verbitterde Frederik verliet Bohemen in het begin van 1621.

De smadelijke nederlaag op de Witte Berg zou niet de enige tegenslag zijn voor Frederik. In de volgende jaren verloor hij zijn meeste bezittingen en hij ging in ballingschap in Den Haag. Hij stierf in 1632 tijdens een volgende veldtocht tegen zijn katholieke vijanden. Hij viel niet op het slagveld, maar stierf aan een infectieziekte. In spotschriften van die tijd werd hij sinds zijn vlucht uit Bohemen de Winterkoning genoemd, omdat hij zijn positie niet langer

dan een winter had kunnen behouden. In de Vituskathedraal op de Praagse Burcht bevindt zich een grote houtsneede die de overhaaste vlucht uit de Burcht over de Karelsbrug weergeeft. Het is een symbool van de snelle ineenstorting van de macht van de Boheemse standen onder leiding van keurvorst Frederik. Daarmee brak een nieuwe periode aan in de geschiedenis van het land, die geassocieerd wordt met centralisatie, onderdrukking en rekatholisering.

Religieuze pluriformiteit

Op Europese schaal had de Slag op de Witte Berg niet veel betekenis. De Dertigjarige Oorlog was nog maar net op gang gekomen door de opstand van de Boheemse edelen. De geweldsspiraal en de destructieve dynamiek van oorlog, plunderen en uitmoorden moest nog zijn hoogtepunt bereiken. Het lot van Bohemen was echter beslist. Keizer Ferdinand nam enkele maatregelen die zijn macht over het land moesten zeker stellen. Daarbij hoorde ook het afrekenen met zijn tegenstanders. In 1621 werden 27 opstandige edelen in het openbaar terechtgesteld op het Oudestadsplein. Anderen, die gratie kregen, verloren hun eigendommen, die vervolgens werden verdeeld onder de loyale adel. In december 1621 kondigde Ferdinand zijn eerste decreet af dat te maken had met de rekatholisering. Eerst werden niet-katholieke geestelijken uitgewezen uit zogeheten 'koninklijke steden', die direct onder het gezag van de koning vielen; vervolgens werd het verstrekken van de wijn aan leken bij de eucharistie verboden; en tenslotte

werd het bestuur van de Praagse universiteit in handen van de Jezuïeten gegeven.

In feite betekende de Witte Berg het einde van een grote mate van godsdienstvrijheid in Bohemen. In tegenstelling tot wat vaak beweerd wordt, kunnen we Bohemen tot 1620 niet zonder meer protestants noemen. De kerkelijke kaart tussen het optreden van Johannes Hus en de vlucht van Frederik van de Palts was nogal gecompliceerd en hier en daar ook moeilijk in de hedendaagse kaders te vatten. De keuze voor een bepaalde denominatie was niet zonder meer een zaak van geloofsovertuiging, maar ook van de regio, van de broodheer, de familie en andere factoren. Veel wijst erop dat in de zestiende eeuw veel mensen geen scherpe grenzen trokken tussen de verschillende gemeenschappen en dat ze, afhankelijk van verschillende omstandigheden, regelmatig heen en weer gingen tussen de kerkelijke groeperingen.

Zeker is dat de kerkgemeenschap die voortkwam uit het werk van Johannes Hus tot 1620 de grootste was. Die wordt aangeduid als de Utraquistische kerk vanwege het in ere houden van de lekenkelk voor alle gelovigen, onafhankelijk van hun achtergrond of professie. Deze kerk vormde een uitzondering op de regel in de periode voor de Reformatie en maakte toch deel uit van de Katholieke Kerk. Hoewel ze er een bijzondere praktijk op nahield betreffende de eucharistie, betreffende gekozen bisschoppen en een democratisch kerkbegrip, erkende ze toch de paus en beschouwde ze zichzelf als een deel van de Rooms-Katholieke kerk. Er bestond ook een instemming van Rome met

deze benadering, zij het dat die nooit geratificeerd werd – en dus op een goed moment gemakkelijk kon worden teruggedraaid. Het is dus niet correct om de Utraquisten als protestanten aan te duiden, verwant aan de lutheranen of de calvinisten. Hun afstand tot de Duitse of Zwitserse reformatie was veel groter dan die tot de paus in Rome.

Er opereerde echter ook een klassiek Rooms-Katholieke Kerk in Bohemen in die dagen. Dat was een betrekkelijk kleine kerk die de hervormingselementen van de Utraquisten miste. Ze had een eigen onafhankelijke organisatie naast die van de Utraquistische kerk en vormde dus eigenlijk de tweede kerk die met Rome verbonden was in Bohemen. Ook de lutherse reformatie kreeg snel aanhang in Bohemen, vooral in het noorden van het land onder de Duitstalige bevolking. Een zelfstandige calvinistische kerk kwam niet van de grond, maar de reformatie van Johannes Calvijn oefende grote invloed uit op de Broederuniteit. Dat was een van de kleine geloofsgemeenschappen die in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw ontstonden. Vele daarvan zouden we vermoedelijk vandaag sekten noemen door hun gesloten en enigszins esoterisch karakter. De Broederuniteit vormde aanvankelijk ook een kleine, gesloten groep, maar naarmate het ledental toenam, opende zij zich voor vragen die samenhangen met het dagelijks leven in de maatschappij. De Uniteit zou ondanks haar kleine omvang een grote invloed uitoefenen in de zestiende eeuw. Enkele edelen behoorden ertoe. Bovendien ondersteunde de gemeenschap sterk onderwijsactiviteiten onder de bevol-

king. Zij produceerde als eerste een complete bijbelvertaling in het Tsjechisch, die van beslissende betekenis zou zijn voor de grammatica van de Tsjechische taal.

Einde van godsdienstvrijheid

Dit bonte beeld van religieus leven – waarvan we vermoedelijk nog lang niet alles weten – werd uitgewist in de jaren na de slag op de Witte Berg. Bohemen werd ingericht volgens het principe dat al in de zestiende eeuw in Duitsland was geformuleerd maar aan het eind van de Dertigjarige Oorlog algemeen gangbaar zou worden: *cuius regio, eius religio* – de heerser van het gebied bepaalt de confessie van zijn onderdanen. In Bohemen werd dat derhalve het rooms-katholicisme en voor een kleine geïsoleerde groep het joodse geloof. Alle andere confessies werden verboden en de aanhangers werden voor de keus gesteld om over te gaan naar de enige officiële kerk of te worden blootgesteld aan vervolging. Velen vluchtten naar het buitenland, met name naar de niet-katholieke landen van Europa. Ook Nederland was een geliefde bestemming van Boheemse vluchtelingen, die er vanwege hun relatieve rijkdom en kennis een goede ontvangst kregen. De bekendste van deze vluchtelingen is Jan Amos Comenius, in Tsjechië bekend onder de naam Komenský. Hij behoorde tot de leiders van de kleine Broederuniteit en zou vanaf 1628 hun laatste bisschop zijn. Hij wist een aantal jaren te ontkomen aan de ijver van de degenen die Ferdinands rekatholiserings-

plannen uitvoerden, maar moest in 1628 het land verlaten. Hij leefde een tijd lang in Polen, waar hij pastor werd van de Broederuniteit aldaar. Vanaf 1641 begint een rusteloze periode in zijn leven, waarin Comenius heen en weer reist tussen Engeland, Zweden, Duitsland en Transsylvanië. In die tijd ontwierp hij voor het Zweedse koningshuis een onderwijservorming die hem meer bekendheid zou geven dan zijn vele theologische geschriften. Dat had te maken met het voor die tijd nieuwe perspectief op doel en methode van het onderwijs. Comenius beschouwde het kind niet als een miniatuur-volwassene, maar gaf het een eigenheid in het onderwijsproces. Hij nam de vragen van het kind als uitgangspunt om de wereld van de volwassenen aan hem uit te leggen. Comenius' reis door Europa eindigde in Amsterdam, waar hij op uitnodiging van Laurens de Geer – welgesteld handelaar in wapens – in 1658 zijn toevlucht zocht. Hij had Amsterdam al eerder bezocht, waar hij in 1642 bijvoorbeeld de filosoof René Descartes had ontmoet, de grondlegger van het rationalisme. Tot een vriendschap tussen de twee kwam het niet, al wisselden ze enkele brieven uit. Wellicht had dat te maken met het feit dat Descartes op 8 november 1620 had meegevochten op de Witte Berg bij Praag – aan de kant van de zegevierende keizerlijke troepen. Comenius stierf in 1670 en werd om onopgehelderde redenen begraven in de Waalse kerk in Naarden. Zijn graf werd in de loop van de geschiedenis vergeten, tot op aandringen van de Tsjechoslowaakse regering

na 1918 onderzoek werd ingesteld naar de begraafplaats van Comenius. In 1929 werden zijn laatste resten gevonden. De Waalse kerk werd vervolgens tot Tsjechoslowaaks grondgebied verklaard. Tot op vandaag is het samen met het museum ernaast een pelgrimsoord in Nederland voor veel Tsjechen.

Nationalistische weerslag

De verloren slag op de Witte Berg kreeg later een enorme echo in de herinnering van de Tsjechische natie. Dat begon in de negentiende eeuw met het ontstaan van een nieuw geschiedenisbeeld op basis van nationale waarden. De periode van de Tsjechische Reformatie, die liep tot het jaar 1620, werd daarin het hoogtepunt en de Gouden Eeuw van de Tsjechische geschiedenis. Wat daarna kwam werd nu beschouwd als een nationale catastrofe die, zo meende men, bijna tot de ondergang van het Tsjechische volk had geleid. De historische onderbouwing voor deze interpretatie kwam in 1890 van de hand van een Ernest Denis, een Franse historicus van protestantsen huize. Denis was geïnteresseerd geraakt in het lot van de Boheemse Reformatie en had veel door het land gereisd. In 1890 publiceerde hij twee lijvige banden over de gevolgen van de Slag op de Witte Berg met de veelzeggende titel *Fin de l'indépendance bohème*. In zijn opvatting had Bohemen met de nederlaag op de Witte Berg ook definitief zijn onafhankelijkheid verloren en was het een provincie geworden van het Habsburgse rijk. De standen hadden het onderspit gedolven en hun



Monumentje voor de Slag op de Witte Berg

positie werd ingenomen door adel afkomstig uit andere delen van het rijk. De keizers verbleven nauwelijks meer op de Praagse Burcht en de betekenis van Praag ging dramatisch achteruit. De nationalistische opvatting dat het Tsjechische volk was onderworpen op de Witte Berg kreeg door het werk van Denis een forse impuls. Zijn boeken werden spoedig vertaald in het Tsjechisch. Al voor 1918 raakte hij bevriend met de leiders van het nieuwe Tsjechoslowakije, Tomáš Masaryk en Edvard Beneš.

Na de Tsjechoslowaakse onafhankelijkheid werd de Witte Berg een negatief baken in de tijd, dat nu door de gebeurtenissen van 1918 overwonnen werd. Wat in 1620 teloor was gegaan, werd nu in glorie hersteld. Hoe hoger de onafhankelijkheid van 1918 werd

opgehemeld, des te zwarter werd de Slag op de Witte Berg. In het politieke jargon van de tijd heette het dat de Witte Berg 'ongedaan' moest worden gemaakt. De schande moest worden uitgewist door een nieuwe staat, die alles wat na 8 november 1620 gebeurd was teniet zou doen.

Deze politieke peptalk miste zijn uitwerking niet. Op het Oudestadsplein werd begin november 1918 een prachtige barokke Mariazuil omvergetrokken (zie p. 60 vv.) tijdens een opstootje, omdat die zuil de nederlaag van 1620 zou symboliseren. En op 8 november 1920 legde president Masaryk de eerste steen van het nieuwe nationale monument dat diende te verrijzen op Vítkov, de andere heuvel die Praag verbond met de Boheemse Reformatie.

Aan rooms-katholieke zijde werden de uitingen van deze mentaliteit, alsof “de Witte Berg” nu eindelijk zou zijn goedgeemaakt, met ergernis gevolgd. In de optiek van de kerk was Bohemen immers in 1620 teruggekeerd tussen de christelijke cultuurvolkeren en had dit voor de ontwikkeling van Bohemen positieve gevolgen gehad. Deze interpretatie kreeg steun van de Tsjechische historicus Josef Pekař, die overigens zelf niet erg gelovig was. Pekař was echter van mening dat de nederlaag op de Witte Berg had voorkomen dat het Tsjechische volk van de aardbodem zou zijn verdwenen — precies een omkering van het argument van de nationalistische historici dus. Als Frederik van de Palts aan het langste eind had getrokken, was Bohemen volgens Pekař een hecht onderdeel van het protestantse deel van Europa geworden. Dat was echter Duits gedomineerd, zodat dit volgens hem zou hebben geleid tot een versterking van de Duitse invloed op de Boheemse cultuur en politiek. Het zal duidelijk zijn dat Pekař daarmee heel wat van zijn landgenoten tegen het zere been schopte.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het thema ‘de Witte Berg’ nog eenmaal opgenomen. Dit keer was het vooral president Beneš die sprak over het ongedaan maken van de nederlaag op de Witte Berg. Beneš had tijdens de oorlog in Londen een regering-in-ballingschap geleid, die als belangrijkste programmapunt het herstel van Tsjecho-Slowakije binnen de grenzen van 1937 had. Dat betekende dat het Sudetenland, dat in 1938 gedwongen was afgestaan aan Hitler-Duitsland, weer bij het land zou moeten worden gevoegd. Beneš en zijn regering ontwikkelden echter tegelijk

plannen om de Sudetenduitse minderheid uit deze gebieden te verdrijven, hetgeen uiteindelijk vooral gebeurde dankzij de instemming van de Sovjet-Unie.

In zijn toespraken over het nieuwe naoorlogse Tsjecho-Slowakije gebruikte Beneš de Slag op de Witte Berg als een afschrikwekkend voorbeeld. Nooit zouden de Tsjechen en Slowaken meer de soevereiniteit over hun land mogen verliezen. Begin november 1946 was de verdrijving van de Sudetenduitsers zo goed als rond. In zijn toespraak van 8 november van dat jaar besprak Beneš uitvoerig wat het betekende om de Witte Berg nu ongedaan te maken. Met de verdrijving van 2,5 miljoen Sudetenduitsers hadden de Tsjechen en Slowaken het land volledig onder controle gekregen. Het Duitse element, dat door de Tsjechische nederlaag op de Witte Berg zo sterk was geworden, was voorgoed verdwenen uit het land en uit de cultuur. Daarmee waren de gevolgen en de wortels van de nederlaag op de Witte Berg voorgoed uitgewist. De verdrijving was het ultieme bewijs dat de schandvlek van de Witte Berg ongedaan was gemaakt, aldus Beneš.

Het is alsof Beneš gelijk heeft gekregen. Tegenwoordig maakt vrijwel niemand zich nog druk om de gebeurtenissen op de Witte Berg en de betekenis ervan. Op 8 november vinden er geen demonstraties of nationale herdenkingsbijeenkomsten plaats. Op zijn best doet een handvol mensen die geïnteresseerd zijn in militaire geschiedenis, een poging om de slag te reconstrueren. De vlakke bij het eindpunt van tram 22 blijft ‘unheimisch’ en vervreemdend.



Het Nationaal Theater

10 | Drie opera's in Praag

Cultuur als conflict tussen Tsjechen en Duitsers

Er zijn vermoedelijk maar weinig steden in de wereld die zich kunnen beroemen op drie operahuizen die ook alle drie in vol bedrijf zijn. Ze bieden weliswaar niet uitsluitend opera's aan maar ook ballet en toneel; dit laatste echter meer als aanvulling dan als hoofdrepertoire. Het ontstaan van het *Nationaal Theater* en de *Staatsopera* naast het al oudere *Standentheater* in Praag is niet zozeer het gevolg van een uitbarsting van kunst en cultuur. Veel meer is het een gevolg van de toenemende etnische spanningen tussen Duitsers en Tsjechen in het Koninkrijk

Bohemen in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Praag liet in de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw een enorme bouwactiviteit zien. Dat had veel te maken met de industrialisering, die gepaard ging met een grote toevloed van nieuwe stadsbewoners. In deze periode ontstonden veel bouwprojecten die gericht waren op de diverse gemeenschappen binnen de Praagse samenleving. Er werd volop aan de uitbreiding van de Vituskathedraal gewerkt, er ontstonden diverse grote uitgaansgelegenheden in de



De Stendenopera

vorm van grand-café's en balzalen. En er werd gewerkt aan twee theaters aan weerskanten van het oude centrum van Praag. Het oudste theater van Praag is het Standentheater aan de rand van de Oude Stad. Het ontstond in 1781 in opdracht van graaf Franz Anton Nostitz, die uit een invloedrijke adellijke familie uit Praag stamde. Hij wierp zich op als beschermheer van de avant-garde in de kunst, die in die tijd onder meer werd gevormd door de opera. In eerste instantie werd het theater dan ook naar hem genoemd, om in 1799 te worden omgedoopt in het Standentheater. Het beroemt zich tot vandaag erop dat hier in 1783 Mozarts *Don Giovanni* voor het eerst werd opgevoerd. De meeste voorstellingen vonden er plaats in het Duits of in de operataal van die tijd: het Italiaans. Tsjechisch werd aanvankelijk niet veel gebruikt. In de loop van de negentiende eeuw kwam daar wel enige verandering in, maar Tsjechisch was niet de taal van de maatschappelijke elite en zat daarom in een ongunstige positie. Ondanks deze culturele achterstand werd in het Standentheater wel het Tsjechische volkslied geboren, overigens onbedoeld. Op 21 december 1834 ging er de opera *Fidlovačka* van Josef Kajetán Tyl in première op muziek van František Škroup. Daarin zat ook het lied 'Waar ben ik thuis' (Kde domov můj), dat al spoedig een grote populariteit verwierf. Na de onafhankelijkheid werd het met nog een toevoeging in het Slowaaks tot het officiële volkslied van Tsjecho-Slowakije uitgeroepen. Škroup, die als dirigent en componist de nodige bekendheid verwierf, stierf

overigens in Nederland. In 1857 werd hij ontslagen bij het Standentheater omdat zijn andere opera's te weinig succes hadden. Hij kon vervolgens in Praag niet aan werk komen en nam in 1860 het aanbod aan van de opera in Rotterdam om daar het dirigentschap op zich te nemen. De ironie wilde dat Škroup als componist van de Tsjechische nationale hymne zich in Rotterdam vooral richtte op het Duitse repertoire omdat dat de specialiteit van het huis was. In 1862 stierf hij onverwacht en werd begraven op het kerkhof van Rotterdam Kralingen. Vanaf 1862 werd er in het Standentheater uitsluitend in het Duits gespeeld. Dat had te maken met de opening van een voorlopig theater voor Tsjechischtalige producties (zie beneden). De naam werd gewijzigd in 'Koninklijk Duits Landstheater' om te benadrukken dat de Duitstalige bevolking van Bohemen sterke banden had met de Habsburgse monarchie waarvan Bohemen deel uitmaakte, en met de Habsburgse dynastie. In 1920 werd die naam weer gewijzigd in Standentheater. Dat werd afgedwongen door Tsjechische toneelspelers, die het gebouw bezetten om er in de nieuwe omstandigheden van een onafhankelijke Tsjecho-Slowaakse Republiek in het Tsjechisch op te treden. Het Standentheater verloor zijn zelfstandigheid en werd deel van het Nationaal Theater.

Nationaal Theater

In 1868 werd begonnen met de bouw van het Nationaal Theater aan de Moldau. Vanwege de betekenis voor de Tsjechische

natie en het vele goud dat in het dak verwerkt is, kreeg het later de ere naam 'het gouden kapelletje'. Deze betekenis voor de natie wordt tot op vandaag benadrukt in officiële publicaties van het Nationaal Theater. 'Het Nationaal Theater is de belichaming van de wil van de Tsjechische natie om nationale eigenheid en zelfstandigheid te verwerven,' zo heet het daar. Het is wat dik aangezet, maar geeft duidelijk aan dat het hier niet om zomaar een theater gaat. Het hangt samen met de ontstaansgeschiedenis van de moderne Tsjechische natie. De bouwgeschiedenis weerspiegelt deze boven de cultuur uitstijgende betekenis. Het idee voor een Nationaal Theater ontstond al in 1844, waarna meteen vergunningen werden aangevraagd. Die werden spoedig afge-

geven, maar het zou tot 1851 duren voordat er een nationale collectie werd uitgeschreven om de bouw te financieren. Een jaar later werd de grond aangekocht waar het theater zou komen te staan. Vervolgens bleef het zo'n tien jaar stil, tot in 1862 een voorlopig theater werd opgetrokken. Daarna kreeg de zaak vaart door toedoen van een nieuwe generatie jonge nationalistische politici. Die verbonden het theater met hun politieke programma en namen de beslissende stappen tot de eigenlijke bouw ervan. In 1868 ging de spa opnieuw in de grond, maar het zou tot 1877 duren voor het gebouw zelf er stond, echter nog zonder interieur. In de daaropvolgende jaren werd het ook van binnen aangekleed door de toen heersende Tsjechische kunstenaarsgeneratie, die zich



Nationaal Theater met de moderne aanbouw

liet inspireren door mythen over een Slavische identiteit en door twee vermeend middeleeuwse manuscripten met liederen uit de Tsjechische oergeschiedenis (zie p. 87 vv.). Later zou blijken dat deze manuscripten vervalsingen waren, maar dat konden de kunstenaars in deze periode nog niet weten. Hun ging het erom de identiteit van de Tsjechische natie via de kunst te bewieroken.

In 1881 werd het theater tijdelijk geopend in aanwezigheid van kroonprins Rudolf van de Habsburgse dynastie, om daarna weer dicht te gaan voor afrondende werkzaamheden. Tijdens het verloop daarvan ontstond er brand, waarbij een aanzienlijk deel van het gebouw beschadigd werd. Opnieuw werd er een publieke collecte uitgeschreven, die in een mum van tijd de benodigde gelden bijeen had gebracht om de schade te herstellen en het gebouw te voltooiën. Op 18 november 1883 werd het Nationaal Theater uiteindelijk definitief geopend. Bedřich Smetana had speciaal voor deze gelegenheid een opera geschreven op basis van patriottische motieven. De opera *Libuše* maakte gebruik van dezelfde (vervalste) manuscripten over de Tsjechische oertijd, om zo te onderstrepen dat de Tsjechische natie minstens even oud was als de Duitse natie. Boven het doek dat de Bühne scheidt van het publiek staat kort maar krachtig de missie van het Nationaal Theater vermeldt: 'Národ sobě' – 'de natie aan zichzelf.' Pas als de natie een eigen theater had, dat het bovendien voor zichzelf bevochten had, kon het een volwaardige status krijgen tussen de andere naties in het hart van Europa.

Staatsopera

Het antwoord van de andere natie binnen de grenzen van Bohemen liet niet lang op zich wachten. In 1883 ondernamen vertegenwoordigers van de Duitse bevolkingsgroep de eerste stappen om een eigen theater te bouwen. Ook daarvoor werd een openbare collecte uitgeschreven. De voorbereidingen verliepen aanzienlijk sneller dan bij het Tsjechische Nationaal Theater. Dat had ongetwijfeld te maken met de vele relaties die vooraanstaande leden van de Duitse gemeenschap in politieke kringen in Wenen hadden. Al op 5 januari 1888 kon het gebouw, naast het centraal station van Praag, in gebruik genomen worden. Vandaag staat het gebouw ingeklemd tussen een parkeergarage, de drukke hoofdweg door het centrum en het voormalige communistische parlement. In 1888 was er echter veel ruimte rondom het theater, dat qua locatie toen kon concurreren met het Nationaal Theater. Die concurrentie gold ook op cultureel terrein. Ter gelegenheid van de opening van het Nieuwe Duitse Theater – zoals het zou gaan heten – werd de opera van Richard Wagner *Die Meistersinger von Nürnberg* uitgevoerd. In het verloop van de tijd wist dit theater een vooraanstaande plaats te veroveren onder de Midden-Europese opera-huizen. Regelmatig kwamen coryfeeën zoals Gustav Mahler op bezoek om hun werk te dirigeren. Tussen 1911 en 1927 was de internationaal befaamde dirigent en componist Alexander Zemlinsky directeur van het theater. Het Duitse theater was een geduchte concurrent voor het Nationaal Theater,



De Staatsopera, vroeger de Duitse Opera

hetgeen het niveau van het culturele leven aan het begin van de twintigste eeuw beslist ten goede kwam.

De omslag kwam in de late jaren dertig. Aan de vooravond van het Verdrag van München, waarbij Tsjechoslowakije gedwongen werd zijn overwegend Duitse grensgebieden af te staan aan Hitler-Duitsland, werd het Nieuwe Duitse Theater overgedragen aan de Tsjechoslowaakse overheid en de facto gesloten. Tijdens de oorlog vonden er slechts sporadisch voorstellingen plaats, mede omdat de bouwkundige toestand van het gebouw ernstig te wensen overliet. In 1945 werd het deel van het Nationaal Theater en kreeg de naam Smetana-theater. De concurrentie was daarmee voorgoed verleden tijd, de Duitse minderheid werd uit

Praag en uit de rest van het land verdreven. Het voormalige Nieuwe Duitse Theater werd een ondergeschoven en vergeten kindje. Na de val van het communistische regime werd het in 1992 wel weer zelfstandig als Staatsopera en richt zich nu vooral op toeristen.

Etnische spanningen

De concurrentieslag tussen het Nationaal Theater en het Nieuwe Duitse Theater, die uiteindelijk werd gewonnen door het theater aan de Moldau, was niet slechts een strijd tussen twee rivalen op het gebied van cultuur. Het lag omgekeerd: cultuur werd de inzet van een strijd om de macht en invloed tussen twee bevolkingsgroepen die zichzelf

gaandeweg meer en meer etnisch definieerden. Dit conflict zou voor beide partijen desastreus aflopen, hoewel het een paar keer was alsof ze tot een vergelijk konden komen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw, de periode van de bouw van de twee theaters, liep de spanning tussen de twee grootste etnische groepen in Bohemen hoog op. Zoals het geval van het Nationaal Theater duidelijk maakt begon het nationale emancipatieproces het eerst onder de Tsjechischtalige bevolkingsgroep. De Duitstaligen reageerden daarop met een defensieve houding. Zij hadden veel te verliezen met hun geprivilegieerde positie, die ze dankten aan het politieke en culturele overwicht van het Duits-Oostenrijkse element in de Habsburgse monarchie. In Bohemen en Moravië, de beide gebiedsdelen van de Boheemse landen, vormden ze echter een minderheid ten opzichte van de meerderheid van de Tsjechen. Op het politieke vlak leidde deze spanning tot felle debatten over gelijke rechten voor de twee bevolkingsgroepen, over een grote mate van autonomie voor de Boheemse landen en over een federalisering van de monarchie. In Moravië waren de twee partijen in staat om in 1910 een overeenkomst te sluiten die een situatie invoerde van tweetaligheid, van decentralisatie en een balans tussen de twee groepen. In Bohemen ging men in dezelfde richting, maar hier kwam de Eerste Wereldoorlog tussenbeide, die verhinderde dat er een overeenkomst gesloten werd. Aan het einde van de oorlog zag de situatie er geheel anders uit. In 1918 viel het

Oostenrijkse-Habsburgse rijk uit elkaar en ontstonden er op haar grondgebied een reeks nieuwe staten: Hongarije, Oostenrijk, Joegoslavië en Tsjechoslowakije. Ook Polen verscheen weer op de kaart. De meeste van deze staten werden geschoeid op de leest van de natie-staat. Waar enkele honderden jaren een multi-etnisch rijk had bestaan, ontstonden nu mono-etnische staten waarvan de grenzen geacht werden het woongebied van de etnische groep nauwkeurig te markeren. Ook het nieuwe Tsjechoslowakije presenteerde zichzelf als de staat van de natie der Tsjechoslowaken, maar in werkelijkheid was het een multi-etnische staat waar geen van de etnische groepen een meerderheid bezat. Dat was de reden waarom op papier het volk van de Tsjechoslowaken ontstond, die als meerderheid de lakens zou kunnen uitdelen in een land waar een grote minderheid van circa drie miljoen Duitstaligen woonde, die met lede ogen de ineensorting van de Donaumonarchie had moeten aanzien. Zij weigerden in 1918 de nieuwe staat als hun nieuwe politieke werkelijkheid te aanvaarden, en dit leidde al spoedig tot demonstraties en geweld. In de vredesverdragen van Versailles van na de Eerste Wereldoorlog kreeg de Duitse minderheid in Tsjechoslowakije tal van bijzondere rechten, die in de decennia erna geleidelijk werden ingevoerd. Sommige rechten waren echter moeilijk in de praktijk te brengen door allerlei administratieve obstakels die werden opgeworpen. In het verloop van de jaren twintig nam het verzet onder de Duitse minderheid tegen de

nieuwe staat gaandeweg af. Dat had veel te maken met de economische en politieke stabiliteit van Tsjechoslowakije, terwijl de buurlanden Duitsland en Oostenrijk leefden tussen onzekerheid en politieke chaos. In 1926 besloot een deel van de politieke vertegenwoordiging van de Duitse minderheid (aanwezig in het parlement) de negatieve houding te laten varen en samen te werken met de Tsjechische en Slowaakse politieke partijen teneinde hun belangen te behartigen. In 1926 traden een aantal partijen van sociaal-democratische signatuur toe tot de regering. In de drie jaar daarna leek het erop dat het samenleven van de twee etnische groepen was veiliggesteld en dat er geen sprake meer was van een openlijk conflict.

Radicalisering

De economische crisis die uitbrak aan het einde van 1929 in Amerika, had een desastreus effect op de Europese economieën en de broze politieke stabiliteit in Midden-Europa. Duitsland werd getroffen door grote economische problemen, die gepaard gingen met een enorme werkloosheid. Ook de Tsjechoslowaakse economie had te lijden onder de wereldwijde crisis, maar was wel bestendiger dan die van de buurlanden. Het hardst sloegen de gevolgen toe in het Sudetengebied, het woongebied van de Duitse minderheid in het land. Overheidsinvesteringen die de economie moesten stimuleren, gingen doorgaans naar Tsjechische firma's, waardoor het gevoel van discriminatie onder de Sudetenduitsers gevoed werd. Daarnaast

vielen in dit gebied, een aaneengesloten strook langs de landsgrenzen in het zuiden, westen en noorden, inkomsten uit de toeristenindustrie weg. Vooral in het Reuzengebergte en het Ertsgebergte was het goed voelbaar dat toeristen uit Duitsland wegbleven of veel minder te besteden hadden.

In januari 1933 kwam in Berlijn Adolf Hitler aan de macht. Hij was geboren in Oostenrijk ten tijde van de Habsburgse monarchie in een plaatsje aan de grens met Bohemen. Zijn mening over Tsjechen als zodanig was zeer negatief, want hij zag hen als de onruststokers en ondermijners van de monarchie. Het leek erop dat hij in staat was Duitsland uit een diepe crisis te halen door een combinatie van politieke dictatuur en economische hervormingen, die berustten op investeringen in de militaire industrie en de infrastructuur. In Midden-Europa kwamen in de jaren dertig veel autoritaire of fascistoïde regimes aan de macht.

Tsjechoslowakije was in die periode in feite het enige land waar nog sprake was van functionerende democratische instituties. Mede als gevolg van deze verschillen in politieke ontwikkeling raakten de verhoudingen met de buurlanden ontwricht. Teneinde een dreigende internationale isolatie te voorkomen sloot de Praagse regering in 1935 een samenwerkingsverdrag met de Sovjet-Unie dat ook militaire clausules bevatte. Een dergelijk verdrag bestond al langere tijd met Frankrijk. Het militaire defensieconcept van het land leunde in feite op deze twee verdragen. Ze dienden eventuele agressors – met name Duitsland



Ruïne van het slot van Podhradí, waar ooit de graven Von Zedwitz woonden. In 1945 na de verdrijving van de familie werd het geplunderd en aan zijn lot overgelaten

– af te houden van aanvalsplannen. In West-Europa werd het verdrag met de Sovjet-Unie overigens met de nodige argwaan bekeken, omdat het de bolsjewieken toegang verschaftte tot Midden-Europa.

München 1938

Vanaf 1933 was er sprake van een radicalisering onder de Sudetenduitse bevolking van Tsjechoslowakije. In dat jaar stichtte

Konrad Henlein zijn Sudetendeutsche Heimatsfront, later omgedoopt tot de Sudetendeutsche Partei. In de laatste parlementsverkiezingen voor de Tweede Wereldoorlog was de partij zeer succesvol. Ze behaalde ongeveer zeventig procent van de stemmen van de Sudetenduitse minderheid, de facto ook de meeste stemmen in het hele land en werd de tweede partij in het parlement. Tot 1937 profileerde de partij zich als een fascistische beweging van het



Slot Liba, dat eveneens in handen was van het geslacht Von Zedwitz, zij het een andere tak. Dit slot verkeert in een iets betere toestand, er wordt zelfs gedacht over een restauratie

type van Mussolini. Daarna raakte de partij in het kielzog van Hitler, die Henlein benutte voor zijn plannen ter liquidatie van Tsjechoslowakije als onderdeel van de Duitse *Drang nach Osten*. Als gevolg daarvan stelde Henlein steeds radicalere eisen aan de Praagse regering, zodat daar in de praktijk niet aan tegemoet te komen viel. Tsjechoslowakije werd in feite de derde of vierde zet in het pokerspel dat Hitler speelde met de internationale gemeenschap, in die dagen geleid door Groot-Brittannië en Frankrijk. Eerst wist hij de volledige controle over enkele voormalige Duitse gebieden in het westen te herwinnen (Saarland, Rijnland). Vervolgens startte hij een pro-

gramma ter herbewapening van Duitsland en in maart 1938 wist hij de politieke situatie in Oostenrijk zo te manipuleren dat het land zich bij Duitsland aansloot. In de zomer wist Hitler vervolgens de druk op Tsjechoslowakije op te voeren rondom de kwestie van de Sudetenduitsers, die door de Praagse regering onderdrukt zouden worden. In West-Europa verbreidde zich de opvatting dat de beste oplossing voor dit conflict zou zijn het Sudetengebied over te dragen aan Duitsland. In het concept van de natie-staat was het immers legitiem en 'natuurlijk' om alle Duitsers in één staat samen te voegen. In dat perspectief waren de grenzen, die de verdragen van Versailles

hadden getrokken in Midden-Europa, een vergissing geweest die nu hersteld moest worden om daarmee een nieuwe oorlog te vermijden. De nieuwe en nog onervaren staten in Midden-Europa hadden nog niet de politieke rijpheid om dit probleem zelf op te lossen, zo was tussen de regels van de commentaren door te lezen. Eind september 1938 sloten daarom Frankrijk, Groot-Britannië, Italië en Duitsland een overeenkomst in München dat de aansluiting van het Sudetengebied aan Duitsland regelde. Tsjechoslowakije was niet aanwezig bij de onderhandelingen, maar president Edvard Beneš zag zich wel gedwongen de uitslag te accepteren teneinde zo een oorlog met Duitsland te vermijden. Hij trad vervolgens af en verliet het land. München zou sindsdien symbool worden voor het verraad dat het democratische Westen had gepleegd jegens het democratische Tsjechoslowakije, dat was opgeofferd aan de machtswellust van een dictator die op oorlog uit was. Veel Tsjechen die in het Sudetengebied woonden, moesten hun huis verlaten en verhuizen naar het binnenland. Dat was de eerste verdrijving van een bevolking in het kader van het Duits-Tsjechische etnische conflict. Hierbij vielen geen slachtoffers. Vervolgens kwam de annexatie van hun gebied door Duitsland. Hitler had hen bevrijd, zo meenden zij, uit de onderdrukking die zij ondervonden van de zijde van de Tsjechen. Bovendien verbeterden hun levensomstandigheden aanzienlijk door de introductie van nieuwe techniek en machines. Dit enthousiasme liep terug in de jaren na

1941, toen de economische problemen door de oorlogsinspanningen voelbaar werden. Bovendien had de bevolking aanzienlijk te lijden door de hoge tol aan mensenlevens die de oorlog eiste. Het aantal gesneuvelden onder de troepen afkomstig uit het Sudetengebied was aanzienlijk, vooral aan het Oostfront. Tot een systematisch georganiseerd verzet tegen Hitler kwam het onder de Sudetenduitsers echter niet. In maart 1939 werd de rest van Tsjechoslowakije door Duitse troepen bezet. Slowakije kreeg onafhankelijkheid, maar werd een vazalstaat van Duitsland. Voor het bestuur van het zogeheten 'Protectoraat Bohemen en Moravië' konden de bezetters gebruik maken van de diensten, kennis en ervaringen van Sudetenduitsers, hetgeen de haat jegens de Sudetenduitsers onder de Tsjechische bevolking aanwakkerde. De afgetreden president Beneš richtte in Londen een regering-in-ballingschap op, die door de westerse landen erkend werd in 1941. Het belangrijkste doel van Beneš was Tsjechoslowakije na de oorlog te herstellen met de grenzen van vóór het verdrag van München. Daarnaast wilde hij een definitief einde maken aan het voortdurende conflict met de Sudetenduitse bevolking. Hij ontwikkelde plannen voor een 'transfer' van een aanzienlijk deel van de Sudetenduitsers uit het toekomstige Tsjechoslowakije. Aan het begin sprak hij over een aantal van 800.000, aan het eind van de oorlog over twee miljoen. Daarvoor wist hij begrip te verkrijgen bij de geallieerden. In 1943 kocht hij de toestemming van de Sovjet-Unie met deze vergaande plannen door Stalin toe te zeggen

dat Tsjechoslowakije na de oorlog de Sovjet-Unie zou volgen in de buitenlandse politiek. In dit opzicht is er dus sprake van een verband tussen de verdrijving van de Sudetenduitse bevolking uit Tsjechoslowakije en de opkomst van het communistische regime.

Verdrijving

Na de bevrijding door het Rode Leger (en het Amerikaanse leger dat een strook van het westen van het land bevrijdde) werd de Sudetenduitse minderheid, die zich nu weer in Tsjechoslowakije bevond, vrijwel geheel verdreven naar Duitsland en Oostenrijk. In de eerste fase, tot ongeveer augustus 1945, werd daarbij ook openlijk geweld gebruikt, waarbij vele doden vielen. Groepen van partizanen onder leiding van de Communistische Partij joegen mensen van het ene op het andere moment uit hun huis en dreven hen over de grens, soms per treintransport, vaker te voet. Volgens een schatting van een gezamenlijke Duits-Tsjechische commissie van historici kwamen twintig- tot dertigduizend mensen bij deze wreedheden om het leven. Lang niet alle gevallen daarvan zijn bekend, maar een aantal massamoorden is vrij nauwkeurig gedocumenteerd.

De tweede fase van de verdrijving begon na de conferentie van de geallieerden in Potsdam in augustus 1945. Die stemde in met de 'transfer' van de Sudetenduitse bevolking uit Tsjechoslowakije (en uit andere gebieden in Oost-Europa) op voorwaarde dat het op een humane wijze zou gebeuren.

Vanaf die tijd werd de verdrijving ordelijker georganiseerd. Sudetenduitsers werden eerst opgeroepen hun huizen te verlaten en naar een verzamelkamp te gaan, waar ze dan enkele weken tot maanden moesten verblijven. Daar werden ze verplicht arbeid te verrichten in plaatselijke fabrieken. Daarna werden ze in treinen naar verschillende bestemmingen getransporteerd in het westen of oosten van Duitsland en in Oostenrijk. De deportatie duurde tot november 1946 en betrof ongeveer 2,5 miljoen mensen. Circa 200.000 Sudetenduitsers konden blijven vanwege hun economische onmisbaarheid in plaatselijke fabrieken of vanwege een gemengd huwelijk. Degenen die zich tegen het fascistische regime hadden verzet mochten ook blijven, maar de meesten van hen kozen er ook voor om het land te verlaten.

De wettelijke kant van de verdrijving werd geregeld in de zogenoemde Decreten van president Beneš. Die ontnamen aan de Sudetenduitsers hun staatsburgerschap en derhalve het recht om op het grondgebied van Tsjechoslowakije te verblijven. Misdaden die ten tijde van de eerste, gewelddadige fase van de verdrijving waren gepleegd jegens de Sudetenduitse bevolking werden in deze decreten niet strafbaar verklaard, met het argument dat het om rechtvaardige wraakacties zou zijn gegaan.

De deportatie van de oorspronkelijke bevolking had uiteraard vergaande gevolgen voor het Sudetengebied. De naoorlogse, door communisten gedomineerde regering stelde alles in het werk om het opnieuw te bevolken, omdat een belangrijk deel van de



De overwoekerde begraafplaats van Drchlava (ook in de buurt van Terezín), met op de achtergrond de vervallen kerk

industrie – met name de kolenmijnen – zich daar bevond. Lange tijd was er een komen en gaan van Tsjechen die hun geluk wilden beproeven. De overheid dirigeerde er vervolgens vele zogeheten re-emigranten heen, d.w.z. etnische Tsjechen die in de loop van de geschiedenis elders, met name in Polen of de Oekraïne waren terechtgekomen en nu uitgenodigd werden om ‘terug’ naar Tsjechoslowakije te komen. Ook vonden vele leden van de Roma-gemeenschap uit Slowakije er een onderkomen. Als gevolg van de rol van de Communistische Partij als regisseur van de gebeurtenissen in het Sudetengebied werd dit gebied na de oorlog een belangrijke machtsbasis voor de partij.

De verdrijving van de Sudetenduitsers resulteerde in de daaropvolgende decennia in een omvangrijke plundering en vernietiging van cultuur en natuur. Enige honderden dorpen en enkele steden werden volledig verwoest, tal van kerken stortten in door vernielingen en wanbeleid en vele begraafplaatsen werden zwaar beschadigd of uitgewist. De nieuwe bevolking, zonder banden of wortels in het gebied, had weinig of geen interesse in de waarden, tradities of perspectieven ervan. Vanaf de jaren vijftig werd een strook van vijf tot tien kilometer langs de grens bovendien *Sperrzone* waar slechts weinigen toegang toe hadden. Het huidige grensgebied van Tsjechië werd zwaar getroffen

fen door deze ontwikkelingen van ontvolking en uitbuiting. Als gevolg daarvan heeft het tot vandaag te kampen met hoge werkloosheid, criminaliteit, prostitutie en gebrek aan belangstelling vanuit de politieke machtscentra van het land.

Stappen tot verzoening

Ten tijde van het communisme heerste er een taboe op het thema verdrijving. Alleen in kringen van dissidenten werd vanaf de jaren zeventig een discussie over de vraag van schuld en verantwoordelijkheid gevoerd. De val van het regime en de terugkeer van Tsjechoslowakije in het democratische Europa betekenden ook de terugkeer van de Duits-Tsjechische problematiek. Na langdurige onderhandelingen en moeizame discussies ondertekenden de Duitse en de Tsjechische regering in 1997 de zogeheten Duits-Tsjechische Verklaring. De Tsjechische kant drukt daarin haar spijt uit voor excessen die plaatsvonden tijdens de verdrijving, niet voor de verdrijving als zodanig.

Sommige niet-overheidsorganisaties zoals bijvoorbeeld kerken gaan veel verder in hun oordeel en wijzen de verdrijving als zodanig af, omdat die gebaseerd was op het principe van collectieve schuld. De problematiek ligt tot op vandaag zeer gevoelig in de Tsjechische samenleving. Met een zekere regelmaat maken politieke partijen van links tot rechts daarvan gebruik om er politiek garen bij te spinen. Het grootste aantal Sudetenduitsers (soms ook wel aangeduid als Tsjechische Duitsers) werd naar West-Duitsland gedeporteerd,

kleinere groepen naar Oost-Duitsland en Oostenrijk. Hun integratie in de samenleving van deze landen verliep langzaam, maar uiteindelijk succesvol. Velen van hen zijn lid van de *Sudetendeutsche Landsmannschaft*, een verzameling van vijf verschillende organisaties van verdrevenen uit het Sudetengebied. Hun politieke eisen jegens hun voormalige vaderland lopen zeer uiteen. Radicale stemmen eisen schadeloosstelling, anderen spreken over morele excuses voor de verdrijving, die sinds de oorlogen in Joegoslavië ook wel aangeduid wordt als etnische zuivering. De opeenvolgende Tsjechische regeringen weigeren de *Sudetendeutsche Landsmannschaft* als partner te aanvaarden voor verdere stappen. Desondanks zijn er op lokaal niveau talloze contacten tussen de huidige en voormalige inwoners van het Sudetengebied. Vaak resulteert dat in de restauratie van kerkgebouwen, omdat die staan voor het gemeenschapsleven dat de Sudetenduitsers in deze streek kenden.

Sinds 1945 heeft het Nationaal Theater op operagebied het rijk alleen, net als het Tsjechische volk binnen de landsgrenzen. Met de verdrijving van de Sudetenduitse minderheid kwam ook een einde aan het Nieuwe Duitse Theater in Praag. Op cultuureel, politiek en maatschappelijk terrein had de verdrijving echter desastreuze gevolgen, waar de Tsjechische samenleving tot op vandaag mee te kampen heeft. Etnische zuiverheid binnen de landsgrenzen was lange tijd het ideaal van veel Midden-Europese politici, maar de werkelijkheid is dat het in de



De kerk in Habřina, niet ver van Terezín, ooit een belangrijke plek voor de Sudetenduitse protestanten, nu is de kerk deel geworden van de plaatselijke collectieve boerderij.

situatie van de etnische lappendeken van het gebied veel slachtoffers heeft gevraagd. De conclusie is dat de culturele elite aan Tsjechische en Sudetenduitse zijde weliswaar tot de emancipatie en bloei van beide bevolkingsgroepen heeft bijgedragen, maar niet ook een kritische rol als geweten van de

betreffende gemeenschap op zich heeft genomen. Als zodanig heeft de elite aan beide zijde gefaald, waarvoor tot op vandaag een zware prijs moet worden betaald.

11 | Ječná-straat 7 en de wortels van Charta 77

Psychedelische rock, teleurgestelde ex-communisten en oprechte vroomheid

Van metrostation I.P. Pavlova rijdt de tram via de Ječná-straat naar het Karelsplein. Ongeveer halverwege stopt hij bij de halte Štěpánská in de drukke straat, die regelmatig vol van walmende uitlaatgassen staat van auto's die zich een weg zoeken door het centrum van de stad. Links van de halte, op de hoek met het Karelsplein, staat de Ignatiuskerk met daarnaast de hoofdvesting van de Jezuïeten in de Tsjechische Republiek. Rechts van de tramhalte, te midden van een rij winkels, bevindt zich een diepe portiek bij nummer 7, die, afgaande op de stank en rommel, gefrequentieerd

wordt door wildplassers en daklozen. In de portiek hangt een soort automaat die, als de voorbijganger er een muntje ingooit, een lawaaiig liedje laat horen van Milan Mejla Hlavsa, de leider van een popgroep met de veelzeggende naam *The Plastic People of the Universe*. De band doet vandaag denken aan de Rolling Stones: mannen tussen de vijftig en de zestig die op het podium veranderen in rockduivels en muziek spelen die de sfeer oproept van de jaren zeventig.

De onaanzienlijke en enigszins onaangename plek zou het niet doen vermoeden, maar toch is het een van de belangrijkste uit de naoorlogse Tsjechische geschiedenis. De Rolling Stones waren een onderdeel en symbool van de wereldomspannende veranderingen die plaats vonden aan het eind van de jaren zestig. De *Plastic People*, in de volksmond *Plastici* (spreek uit: plastitsi), veroorzaakten een omwenteling in de versplinterde oppositiebeweging tegen de communistische dictatuur in de jaren zeventig. Hun optreden leidde onbedoeld tot het ontstaan van Charta 77, een groep dissidenten onder leiding van de intellectueel en



Muziekautomaat in de portiek van Ječná 7

Monumentje in het plaveisel voor het National Museum, dat de plaats markeert waar Jan Palach zich in brand stak





Ječná straat met rechts de Ignatiuskerk, hoofdvesting van de Jezuïtenorde in Tsjechië

schrijver Václav Havel. Deze groep zou de kern vormen van de democratische overgangsregering die in 1989 de macht overnam van de communistische partij. Ječná-sstraat 7 is strategisch gelegen tussen de metrostations en de tramlijnen in het centrum. Van I.P. Pavlova ben je er zo, evenals van station Karlovo náměstí, en de vele tramlijnen gaan alle kanten op. De drukke straat biedt bovendien het voordeel dat je je er onopvallend kunt bewegen. Je kunt er gemakkelijk komen en ook weer redelijk onopvallend vertrekken. Dat bood grote voordelen voor het losse netwerk van de critici van het regime na de Praagse Lente. Hier konden ze elkaar betrekkelijk gemakkelijk ontmoeten om met elkaar de situatie te

bespreken, verklaringen op te stellen en hun dissidente activiteiten te coördineren. Het pand aan Ječná-sstraat 7 is enorm en telt veel grote woningen. Een ervan wordt bewoond door de familie Němec, een groot gezin met veel kinderen. Maar vooral een goed katholiek gezin, dat oprechte vroomheid verbond met een groot sociaal engagement. Het huis van Jiří en Dana Němec werd in de jaren na de Praagse Lente een trefpunt voor intellectuelen met een zeer diverse achtergrond: schrijvers, academici, filosofen, katholieke en atheïstische denkers en activisten, kunstenaars en artiesten. Deze woning werd een informeel centrum van de onofficiële oppositie, de kern van de latere dissidentenbeweging Charta 77.

Praagse Lente

In 1968 maakte zich in Tsjechoslowakije de overtuiging breed dat het communistische systeem hervormd kon worden. Op allerlei niveaus en in allerlei maatschappelijke en politieke hoeken werd er hardop nagedacht over democratiserende ingrepen in het systeem. De centraal geleide economie, die in het slop was geraakt, zou een impuls dienen te krijgen. De betrokkenheid van de burgers zou gestimuleerd moeten worden door grotere deelname aan het politieke besluitvormingsproces, zonder dat het overigens de leidende rol van de Communistische Partij op de tocht zou zetten. De slogan werd 'Socialisme met een menselijk gezicht,' en het gezicht van deze periode werd Alexander Dubček. Dubček zelf was een verademing na de grijze figuren die sinds de jaren vijftig de partij en de regering hadden



Ječná 7

geleid. Hij was een rondborstige Slowaak, klein van stuk met een zeer menselijke uitstraling, die graag populair was. Het was misschien deze alledaagse ijdelheid die Dubčeks streven zo toegankelijk maakte voor de bredere bevolking en voor de intellectuele bovenlaag. Eindelijk gebeurde er in dit kleine land iets wat de aandacht van de hele wereld trok en betekenis had voor de toekomst van het socialistische blok en Europa als zodanig. Het Tsjechoslowaakse model van socialisme en humanisme zou navolging verdienen in de omringende landen. Met veel enthousiasme werd de maatschappelijke vernieuwing gedragen en uitgedragen door de intellectuele bovenlaag, vooral door schrijvers en artiesten. Zij merkten het effect van dit nieuwe model het duidelijkst, omdat de censuur in de praktijk werd afgeschaft en zij konden publiceren wat ze wilden. Het communisme betekende niet langer vervolging en onderdrukking. Daarvan werd nu afstand genomen. Er zat een goede, betrouwbare onderstroom in de ideologie, gedragen door goede communisten van Tsjechoslowaakse bodem, zoals Alexander Dubček.

Het was dit geloof in eigen kunnen en een eigen karakter dat de grootste dreun kreeg in de nacht van 20 op 21 augustus. De droom van een nieuw Tsjechoslowakije als een brug tussen het communistische Oosten en het democratische Westen werd vermord onder de rupsbanden van Sovjettanks. Het zou nog een jaar duren voor definitief duidelijk werd dat het geen zin meer had om te hopen dat deze weg eventueel toekomst zou hebben. Op 21 augustus 1969

werd de protestdemonstratie tegen de bezetting en voor de hervormingspolitiek van Dubček neergeslagen. Velen verloren vanwege hun deelname aan deze protesten hun baan of moesten hun studie opgeven. Dat alles gebeurde op basis van nieuwe wetgeving die ondertekend was door niemand minder dan Dubček. Met de zelfverbranding van Jan Palach in het begin van dat jaar hadden velen nog de hoop gehad dat er iets van de spirit van de Praagse Lente bewaard zou blijven, maar na de drastische maatregelen van augustus 1969 verloren ook de laatste optimisten hun hoop. De bevolking zonk weg in een diepe lethargie die tot het einde van de jaren tachtig de Tsjechoslowaakse samenleving zou kenmerken.

Normalisering

De jaren van de ‘normalisering’ – zoals de communistische machthebbers deze politiek eufemistisch noemden – werden gekenmerkt door de ongeschreven overeenkomst die het regime sloot met de bevolking. Deze kwam erop neer dat het regime de mensen met rust liet, zelfs mogelijkheden bood tot carrière, tot een zekere mate van materiële welvaart etc., zolang zij zich hielden aan de regels die het regime stelde ten aanzien van politieke aangelegenheden. Zolang je maar met een zekere regelmaat naar de stembus ging en je stem uitbracht op de partij, zolang je maar op 1 mei deelnam aan de manifestaties ter verheerlijking van het regime, zolang je van tijd tot tijd maar je handtekening zette onder een gezwollen



Dodenmasker van Jan Palach aan de Filosofische Faculteit, Palachplein

verklaring over de zegeningen van het socialisme die werden betwijfeld door enkele ‘hielenlikkers van het Westen’ – zolang kon je er zeker van zijn dat je je maatschappelijke positie niet zou verliezen. Je kon je baan behouden, je kreeg om de twee of drie jaar toestemming om naar de kust van Bulgarije of Joegoslavië op vakantie te gaan, je kinderen werden toegelaten tot de universiteit, je kreeg toestemming om een nieuwe Škoda of in een nog gunstiger geval een Lada te kopen. Je vrije tijd bracht je door in je weekendhuisje, de enige plek waar de lange arm van het regime minder voelbaar was. Dat was het paradijs op aarde, de ruimte waar je privé-leven zich kon ontplooiën. Het weekendhuisje werd je trots en zag er vele malen fraaier uit dan de flat die je na lang wachten en met de nodige smeergelden uiteindelijk had gekregen. De deal was simpel: zolang je

doet wat het regime wil, heb je een relatief rustig leven. Het enige wat je niet mocht doen, was nadenken over vrijheid, over leven volgens eigen onvervreembare waarden en zoeken naar manieren waarop je eigen authentieke keuzes in de praktijk kon brengen. Over de samenleving hing een stolp die, naarmate het langer duurde, de samenleving bedompter en muffiger maakte. In feite hield de samenleving op te bestaan bij gebrek aan mensen die deel van haar wilden uitmaken.

Dissidenten

Degenen die wellicht het meest direct deze uitholling van de samenleving aan den lijve en aan de geest ervoeren, waren intellectuelen die in 1968 het voortouw hadden genomen in het ontwikkelen van alternatieve visies op de toekomst. Van hen werd nu verwacht dat ze terug in het gareel zouden gaan en braaf het lesje zouden opzeggen dat allang voor hen was voorgekauwd op een partijsecretariaat. Zelfstandig denken betekende vooral voor hen voortaan het einde van je maatschappelijke loopbaan. Sommigen van hen konden deze nieuwe regels niet accepteren – de meesten wel, moeten we er meteen aan toevoegen. Diegenen die hun vrijheid van denken niet wilden opgeven, hadden vaak inmiddels al hun positie verloren als gevolg van de zuiveringen van de partijgeleerden, universiteiten en andere maatschappelijke instellingen. Zij hadden minder te verliezen dan collega's die dit lot niet ten deel was gevallen. Van tijd tot tijd schreven enkele dissidenten

een verklaring met een uitdrukkelijke afwijzing van deze situatie, die dan werd ondertekend door andere dissidenten die de vorige keer een verklaring hadden opgesteld. Doorgaans werden ze gepubliceerd in het Westen, waar ze ook meer bekendheid kregen. Dat was bijvoorbeeld het geval met de brief die Václav Havel in 1975 stuurde aan president Gustáv Husák, waarin hij een vlijmscherpe analyse gaf van de geesteloze, lege en uitzichtloze situatie van het culturele leven en de samenleving als zodanig in Tsjechoslowakije. Dergelijke teksten werden echter in het geheel niet bekend onder een breed publiek in het land zelf. De dissidenten hadden immers geen middelen tot hun beschikking om hun ideeën te publiceren en te verspreiden. Protest was een aangelegenheid van een overzichtelijk aantal relatief geïsoleerde individuen, die geen werkelijke bedreiging voor het regime vormden. Het ontbrak de dissidenten aan samenhang, structuur en aan continuïteit.

De impuls die een georganiseerde beweging op gang bracht van dissidenten met een zelfstandige maatschappelijke agenda kwam niet uit dissidentenkringen zelf. In 1975 ondertekende de Tsjechoslowaakse regering de slotakten van Helsinki, die overeenkomsten op het terrein van ontwapening, politiek, economie en mensenrechten bevatten. Voor het eerst beloofden de communistische landen op internationaal niveau dat zij de fundamentele mensenrechten op hun eigen grondgebied zouden handhaven en kregen de Westerse landen het recht om schendingen daarvan openlijk te bekritisieren. Het Oostblok had de Helsinki-akkoorden

nodig om tot een beheersing van de geld-verslindende wapenwedloop te komen en de sukkelende economie via buitenlandse investeringen en leningen een impuls te geven. Daarvoor moest het echter wel wat betalen, in de vorm van opener grenzen en een erkenning van mensenrechten als gemeenschappelijk uitgangspunt. Het paard van Troje werd binnengehaald: de Helsinki-overeenkomsten zouden op de langere termijn de legitimiteit van de onderdrukkende communistische dictaturen ondermijnen.

Plastic People en Charta 77

In 1976 ratificeerde Tsjechoslowakije de Helsinki-slotakten, die door de dissidenten in het land als een argument werden opgenomen voor hun bestaan als politieke activisten. In datzelfde jaar had het regime maatregelen genomen tegen de leden van een popgroep met de naam *Plastic People of the Universe*. Ze werden voor de rechter gebracht en zaten vervolgens enige maanden (uiteenlopend van acht tot achttien maanden) in de gevangenis. Het ging om wat langharige hippies of 'maniakken', zoals ze ook wel werden aangeduid. Een stelletje onopgevoede jongelui, die een bedreiging vormden voor de goede zeden van het land, zo was het argument van het regime. Hun onbegrijpelijke psychedelische muziek, hard en onverstaanbaar, kon niet rekenen op een brede populariteit onder de bevolking, zo meende het regime terecht. Derhalve kon het regime ingrijpen zonder risico van een opstand onder de culturele laag van de

bevolking, en de heldere boodschap afgeven dat wie zich niet langs de gestroomlijnde paden van Husáks socialisme begaf, kon rekenen op passende strafmaatregelen. Een makkie, zo leek het. Wie zou immers opkomen voor die herriemakers? Zo kreeg het regime duidelijk weer de wind eronder. Maar dit bleek een misrekening. Het proces tegen de *Plastic People* werd het startschot voor Charta 77. In december 1976 schreven enkele filosofen en schrijvers een tekst, die het feit verwelkomde dat Tsjechoslowakije de Helsinki-akkoorden had ondertekend en geratificeerd. Daarmee was een rechtmatige basis ontstaan om het regime te controleren op respect voor mensenrechten, zo argumenteerde de verklaring. Dit beoogde deze groep dan ook te gaan doen. Het ging om niets meer of minder dan de vraag of de praktijk van het Tsjechoslowaakse regime strookte met de nationale wetgeving en de internationale verdragen. Dit project, dat de naam Charta 77 meekreeg, zette zich dus niet in voor nieuwe wetgeving, stelde geen omverwerping van de bestaande orde voor, maar bewoog zich binnen het kader van de bestaande wetgeving. De beweging kreeg vanaf het begin een permanent karakter door het instituut van drie woordvoerders, die elk jaar opnieuw gekozen werden en verantwoordelijk waren voor de publicatie en communicatie van de verschillende verklaringen en analyses die Charta met enige regelmaat uitgaf.

De oprichters van Charta waren allermist fans van de *Plastic People*. Václav Havel was

Monument voor de Fluwelen Revolutie aan de Národní třída



een liberaal denkende toneelschrijver en intellectueel, die in normale omstandigheden zijn brood zou hebben verdiend als schrijver voor de opiniepagina's van grote kranten. Hij kwam uit een welgestelde familie van ondernemers met een omvangrijk bezit aan onroerend goed, dat door de communisten in de jaren vijftig was onteigend. Deze bourgeois-achtergrond werd overigens door het regime steevast aangevoerd om Havels openbare reputatie onderuit te halen.

De schrijver Pavel Kohout was tot aan de Praagse Lente lid geweest van de Communistische Partij. In de jaren vijftig maakte hij deel uit van een generatie jonge auteurs die met veel enthousiasme het communisme verdedigden. Kohout werd echter na 1968 uit de partij gezet en verloor zijn privileges als hofschrijver van het regime. In zijn geval had het lidmaatschap van Charta vergaande consequenties. Het betekende dat hij uitdrukkelijk afstand nam van zijn eerdere politieke stellingname en de kant koos van degenen die voorheen met zijn instemming waren vervolgd.

Ook Ladislav Hejdiánek kon onmogelijk verdacht worden van een muzikale voorkeur voor psychedelische muziek. Hij was een filosoof van protestantse achtergrond die na 1968 zijn wetenschappelijke carrière vaarwel had moeten zeggen. Samen met zijn oudere collega Jan Patočka had hij de politiek-filosofische basis gelegd voor Charta 77. Patočka was in 1976 een oudere heer met een broze gezondheid, die evenwel met veel energie werkte als filosoof met een grote voorliefde voor Plato. Bij hem aan huis

vonden seminars plaats waar filosofie werd gelezen, bediscussieerd en beleefd. Patočka was van rooms-katholieken huize, evenals twee andere filosofen die aan de wieg van Charta stonden, Radim Palouš en Jiří Němec. De laatste woonde op Ječná-straat 7. Beiden behoorden tot de kern van de katholieke intellectuele gemeenschap in Praag.

Poging om in de waarheid te leven

Patočka zou zijn inzet voor Charta 77 met de dood bekopen. In mei 1977 was de toenmalige Nederlandse minister van buitenlandse zaken Max van der Stoep – lid van het kabinet Den Uyl – op officieel bezoek in Praag. Journalist Dick Verkijk, die goed op de hoogte was van de mensenrechtensituatie en de activisten in Praag, bedacht het plan om Van der Stoep in contact te brengen met Patočka. Dit gebeurde in de lobby van het hotel waar de minister verbleef, buiten het officiële programma om. Verkijk stelde Patočka aan Van der Stoep voor, waarna de twee een kort gesprek hadden. Het effect van de niet geplande ontmoeting was dat de Tsjechoslowaakse regering de rest van het Nederlandse bezoek afblies en Patočka arresteerde. Die overleefde de ondervragingen door de geheime politie niet. Hij stierf voor zijn inzet voor mensenrechten. De kerngedachte van Charta 77 vormde dat wat Václav Havel noemde 'leven in de waarheid.' In zijn boekje met de titel *De macht van de machtelozen* – in het Nederlands vertaald als *Poging om in de waarheid te leven* (uitgegeven bij Van Gennep in 1986) – ver-



Enkele laatste sporen van de communistische tijd (op metrostation Andel, vroeger Moskva -Moskou- geheten)

antwoordde hij de centrale boodschap van de dissidentenbeweging. Leven dat bestaat uit het opvolgen van impliciete opdrachten en regels van het regime leidt tot onecht, onwaar leven, waarin elke oprechtheid en authenticiteit verloren ging. Het menselijk leven wordt pas volwaardig als het gebaseerd is op eigen, zelfstandige en vrije keuzes, zo legde Havel uit in de lijn van filosoof Patočka. De groenteboer die tussen zijn groente en fruit een spandoek met de slogan 'Proletariërs aller landen, verenigt u' legt, maakt geen reclame voor zijn producten. Hij geeft wel de boodschap af dat hij dit spandoek daar in opdracht van het regime neerlegt uit angst dat hij anders wellicht zijn baan verliest of dat zijn kinderen naar hun studie kunnen fluiten. Deze opgedron-

gen, onvrijwillige en absurde keuze noemde Havel in zijn boek 'Leven in onwaarheid.' Charta vormde een protest tegen deze uitholling van het menselijke bestaan en was dus een hoogst filosofische aangelegenheid.

Kerken en mensenrechten

De verklaring, die op 1 januari 1977 gepubliceerd werd, was ondertekend door zo'n tweehonderd mensen. In de maanden daarna voegden zich tal van anderen bij de groep. Charta werd een gemeenschap van dissidenten van zeer verschillende achtergrond. Niet alleen intellectuelen van liberale of katholieke afkomst schaarden zich achter deze gedachte, maar ook ex-communisten, die in de zuiveringen na 1968 uit de partij



waren gezet. Politieke gevangenen uit de jaren vijftig waren een andere groep die zich aansloot. Charta werd zo een veelkleurig gezelschap, dat in normale omstandigheden nooit enige samenhang zou hebben vertoond. Alleen vanwege de uitholling door de 'normalisatie' vonden deze mensen elkaar in hun strijd om een zinvol en authentiek leven in het openbare en privé-domein. Charta vormde ook een milieu voor oecumenische ontmoetingen van Rooms-katholieke en protestantse theologen en pastors, die vaak een *Berufsverbot* van staatswege opgelegd hadden gekregen. Hier vond een oecumene van onderop plaats, die echter door de oecumene van bovenaf – de officiële Tsjechoslowaakse oecumenische organen of ook de Wereldraad van Kerken – werd afge-

wezen omdat ze weigerde het communistische regime te ondersteunen. Het antwoord van het regime liet niet lang op zich wachten. Al spoedig werden voor-aanstaande Chartisten gearresteerd en tot gevangenisstraffen van enkele jaren veroordeeld. Hun betekenis nam daardoor echter nog meer toe, terwijl het regime juist hoopte op deze manier Charta uit elkaar te jagen. Een deel van de vredesbeweging in West-Europa, die een afwijzende houding had ten opzichte van de NAVO vanwege de bewapeningspolitiek van Amerika, begreep door dit optreden dat haar echte partners aan de andere kant van het IJzeren Gordijn niet te vinden waren onder de officiële vredesbewegingen die door de communistische regimes werden gecontroleerd. Zij deelden

hun uitgangspunten van menselijke waardigheid en mensenrechten juist met de dissidenten die door het regime in de gevangenis werden gezet. Vanuit Nederland werd vanuit groepen als de *Stichting Informatie over Charta 77*, *Pax Christi* en het *Interkerkelijk Vredesberaad* (IKV) een netwerk van contacten opgebouwd met dissidenten van Charta in Tsjechoslowakije. Ječná-straat 7 werd een vast adres in de bezoeken die Nederlanders uit die hoek brachten aan dissidenten in Tsjechoslowakije. Ook vanuit sommige kerkelijke kringen werden nauwe contacten met Chartisten onderhouden. Behalve materiële hulp als boeken en andere behoeften werden ook bezoeken van theologen en filosofen uit Nederland en België bemiddeld, die seminars gaven in kringen van dissidenten in Praag en andere steden in het land. Deze seminars waren van groot belang voor de continuïteit van het theologische en filosofische gesprek tussen Tsjechische en Westerse collega's.

Solidariteit

Ječná-straat 7 was een van de plekken waar de 'maniakken' van de *Plastic People* de nette intellectuele dissidenten als Václav Havel, Dana Němcová, Jiří Němec, Pavel Kohout, Ladislav Hejránek of Václav Malý ontmoetten. Deels ging dat op een toevallige, praktische manier, namelijk via vriendschappen van de vele kinderen van het gezin Němec met de Praagse muzikale underground. Die resulteerden vervolgens ook in huwelijken – de zanger en tekst-

schrijver van de *Plastic People of the Universe*, Mejla Hlavsa trouwde met één van de dochters uit het gezin.

Op het meer principiële vlak ontstond het besef dat het lot van de nette filosofen-dissidenten met stropdas afhankelijk was van hun solidariteit met de langharige types met hun psychedelische muziek. Door hun inzet voor de popgroep verwierven ze legitimiteit voor hun strijd tegen het verstikken-de, totalitaire bewind van Gustáv Husák en zijn geheime politie. Deze keuze maakte van Charta 77 een overtuigende en geloofwaardige mensenrechtenbeweging in plaats van een min of meer toevallige oproep van enkele intellectuelen die hun positie hadden verloren. Charta maakte duidelijk dat de inzet voor mensenrechten niet afhankelijk is van persoonlijke voorkeuren of pragmatische overwegingen.

De automaat in Ječná-straat 7, geplaatst na de vroegtijdige dood van Mejla Hlavsa in 2001 is een levend bewijs van de verbinding tussen de twee schijnbaar uitersten, de Charta-intellectuelen en de rockmuzikanten, die op den duur een behoorlijk draagvlak bleek te hebben. Toen in 1989 het communistische regime in elkaar stortte, bleek Charta 77 stevig genoeg om als alternatief te kunnen dienen en zo Tsjechoslowakije door de eerste fase van democratische veranderingen te leiden. Zonder de Ječná-straat, de verbinding tussen psychedelische rock, liberale filosofie, voormalige communisten en katholieke vroomheid, zou dat een stuk moeilijker zijn geweest.



12 | Tips buiten Praag

Terezín

De joodse gemeenschap in de twintigste eeuw

Terezín of Theresienstadt is een klein stadje ongeveer zestig kilometer ten noorden van Praag op de oude route richting Dresden. De ligging en de vorm van de plaats maken meteen duidelijk waarvoor het ooit gebouwd werd. Terezín ligt aan de rivier de Oder, die even verder bij Litoměřice in de Elbe stroomt. Noordelijk van het stadje beginnen de heuvels en bergen van het Middengebergte, dat het land scheidt van Duitsland. Ten zuiden ervan begint een laagvlakte langs Elbe en Moldau die loopt tot aan Praag. Terezín ligt dus strategisch voor de verdediging van Praag.

De stad heeft de vorm van een ster en is omgeven door hoge wallen en muren. Het werd gebouwd als een vestingstad als een deel van de verdedigingsgordel rondom het centrale gedeelte van het land. Dankzij de specifieke geschiedenis ervan is het vrijwel intact bewaard gebleven, net als Josefov of Josefstadt, een vestingstad in het noordoosten van het land. Alleen al daarom is Terezín een bezoek waard.

Het plaatsje werd gebouwd tussen 1780 en 1790 door Josef II, keizer van het Habsburgse rijk van 1765 tot 1790. Het doel van

de verdedigingslinie was om Pruisen, dat zich tot een regionale grootmacht en concurrent van het Habsburgse Rijk ontwikkeld had, te weerhouden van een aanval op Bohemen. Josef noemde de stad naar zijn moeder Maria Theresia, die geregeerd had van 1740 tot 1780. Terezín werd gevormd uit twee delen, namelijk de grote en de kleine vesting. In het hoofdedeelte bevonden zich administratieve gebouwen, kazernes, kerken, woningcomplexen etc. De Kleine Vesting werd opgetrokken ten zuiden van de Grote Vesting en moest de weg en de rivier bewaken die erlangs stroomden. Tussen de beide delen werden lange onderaardse gangen aangelegd, die ook doorliepen tot onder



Plattegrond van de fortificaties 1869

de omliggende akkers. Een deel daarvan is bewaard gebleven en van een ander deel weet men niet de precieze loop en positie. Terezín heeft nooit dienst gedaan in de praktijk. De Pruisische legers trokken welis-

waar ten oorlog tegen de Donaumonarchie, maar trokken om de vesting heen. In 1866 vond de beslissende veldslag plaats tussen de twee rivalen bij de stad Hradec Králové (Königgrätz), honderd kilometer ten oosten van Praag. Nieuwe transporttechnieken via het spoor maakten Terezín als vesting plotseling nutteloos. Bovendien bleek al spoedig dat deze vorm van verdediging te weinig flexibel was om effectief te kunnen zijn. Een andere benutting van de gemakkelijk te bewaken forten lag daarom voor de hand. Terezín werd een zwaarbewaakte gevangenis voor zware delinquenten, onder wie menige misdadiger die in de categorie 'terrorist' of 'verzetstrijder' thuishoorde. Veel van hen kwamen van de Balkan, waar het politieke verzet tegen de Habsburgse heerschappij het meest actief was. Zo werd in 1914 de Serviër Gavrilo Princip, die in Sarajevo de Habsburgse kroonprins Franz Ferdinand had doodgeschoten, ook in Terezín vastgezet.

Terezín zou echter het meest bekend worden vanwege de rol die het stadje speelde bij de vernietiging van de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. De oorlog begon voor Tsjechoslowakije in oktober 1938, toen het land op grond van het Verdrag van München werd opgedeeld. De grensgebieden, waar de Sudetenduitsers woonden, werden bij het Duitse Rijk gevoegd. De rest van het land werd vervolgens bezet in maart 1939. Hitler riep het *Protektorat Böhmen und Mähren* in het leven, dat formeel onder leiding stond van een Tsjechische regering, maar in feite bestuurd werd door de Reichsprotektor en

diens apparaat.

Sommigen van de joodse gemeenschap in Tsjechoslowakije waren voor de bezetting in 1939 gevlucht. Aan het begin van de oorlog telde de gemeenschap 118.000 leden, van



wie er bijna 40.000 in Praag woonden. Meteen na de bezetting kregen zij te maken met beperkingen in het openbare leven, die als doel hadden hen zoveel mogelijk te scheiden van de niet-joodse bevolking. Vanaf september 1941 moesten ze vervolgens ook een gele ster op hun kleding dragen.

Tijdens de Wannsee-conferentie in januari 1942 formuleerden de nazi's voor het eerst systematisch hun plannen om de joodse bevolking van Europa uit te moorden. De voorzitter van de conferentie was Reinhard Heydrich, die op dat moment Reichsprotektor van Bohemen en Moravië was. In de infrastructuur voor de holocaust nam Terezín een centrale plaats in. Het diende een verzamelpunt te worden voor joden uit geheel Europa, die vervolgens vanuit Terezín naar de vernietigingskampen verder in het oosten werden gestuurd. De voormalige vestingstad bood ideale mogelijkheden

voor dit gebruik vanwege de hoge muren en controleerbaarheid van de omgeving. De Kleine Vesting deed dienst als gevangenis voor allerlei politieke gevangenen, die niet per definitie van joodse afkomst waren.



Aan het einde van 1941 arriveerden de eerste transporten in Terezín. De organisatie verliep in samenwerking met de joodse gemeenschap. Een sleutelrol werd vervuld door Jacob Edelstein, die namens de gemeenschap met de Duitsers onderhandelde over de inrichting van het getto. Hij was van mening dat op deze manier de gevolgen van de beginnende jodenvervolgning te beperken waren. Ook wist hij emigratiepapieren te regelen voor Palestina, hetgeen voor sommigen aan het begin van de oorlog nog een uitweg was. Edelstein werd vervolgens de eerste *Judenälteste* in Terezín, voorzitter van de Jodenraad die maatregelen van de nazi's moest implementeren. Degenen die in 1941 als eerste aankwamen hadden tot taak Terezín om te vormen tot een concentratiekamp. Het stadje had op dat moment ongeveer 7000 inwoners en moest geschikt gemaakt worden voor 'bewoning' door 30.000 tot 40.000 mensen.

Op één moment verbleven er zelfs bijna 60.000 in het kamp. De overbevolking had directe gevolgen voor de hygiënische omstandigheden, die een oorzaak vormden voor ziektes. Gezinnen werden gescheiden



Terezín als concentratiekamp

en er werd zoveel mogelijk op ruimte bespaard. Per persoon was er niet meer beschikbaar dan een paar vierkante meter. Een van de grootste problemen in Terezín was het permanente voedseltekort. Toch ontstond er in Terezín ook een cultureel leven. Dat hield verband met de vele kunstenaars en musici die er werden ondergebracht. Het getto had derhalve een eigen orkest, er werden opera's geschreven en uitgevoerd. Juist dit aspect, dat suggereerde dat zich in Terezín een normaal leven afspeelde, gebruikten de nazi's in hun propaganda. Vanaf het begin moest Terezín bekend worden als een ideale verblijfplaats voor de joodse bevolking, waar zij tussen de muren van het getto vrij hun levenswijze konden vormgeven. 'Der Führer hat den Juden eine Stadt geschenkt,' zo heette het, om aan te geven dat Hitler het goede met de joden voorhad. Adressen werden gefingeerd om de indruk te wekken dat ieder vol-



Begraafplaats voor de Kleine Vesting

doende woonruimte had in het stadje. Deze propaganda kreeg zijn hoogtepunt in het voorjaar van 1944, toen een delegatie van het Rode Kruis het kamp bezocht. Voor de gelegenheid werden enkele winkels en restaurants geopend om de illusie te wekken dat het allemaal niet zo slecht was. Er werd een film gemaakt over het betrekkelijk comfortabele leven van de inwoners van Terezín, waarin alle aspecten van het ideale getto werden getoond, van concert tot sportwedstrijd. De delegatie van het Rode Kruis constateerde tevreden dat het met de jodenvervolgung erg meeviel.

Wat de delegatie uiteraard niet te weten kwam, was dat de figuranten van de film binnen korte tijd naar de vernietigingskampen in het oosten werden getransporteerd

en daar vermoord. Tussen 1941 en 1945 werden circa 140.000 joden naar Terezín getransporteerd. Daarvan overleden er ruim 33.000 in het getto zelf aan de ontberingen, epidemieën en uitputting. Ongeveer 88.000 werden naar de vernietigingskampen (met name Treblinka en Auschwitz) gevoerd. Daarvan overleefden ongeveer 3.000 de verschrikkingen. Aan het eind van de oorlog wilden de nazi's het getto liquideren. Daarin slaagden ze niet geheel, maar wel werden veel mannen op transport naar de gaskamers gezet. Bij de overdracht van het kamp aan het Rode Kruis, begin mei 1945, waren er nog 17.000 mensen die na de laatste transporten waren achtergebleven. Intussen waren daar zo'n 13.500 mensen bijgekomen uit andere concentratiekampen, die de nazi's

aan het eind van de oorlog 'evacueerden.' Het Protectoraat Bohemen en Moravië was namelijk voor de nazi's een relatief veilige plek tot het einde van de oorlog. Het was het laatste gebied dat in mei 1945 bevrijd werd.

De joodse bevolking van Tsjechoslowakije werd bijna uitgemoord tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van de 118.000 joden die voor de oorlog in het land woonden, overleefden 80.000 de holocaust niet. Van de 40.000 joden in Praag voor de oorlog kwamen er slechts 7.500 terug. De bloeiende joodse gemeenschap in Tsjechoslowakije was verleden tijd. Vele overlevenden emigreerden naar de Verenigde Staten of naar Palestina. De golf van antisemitisme in de



De Kleine Vesting



Binnen de Kleine Vesting

jaren vijftig leidde tot een volgende emigratiegolf naar Israël in de jaren zestig. Pas na de omwenteling van 1989 stabiliseerde de situatie zich en kreeg de joodse gemeenschap een gerespecteerde plaats in de samenleving terug.

Het voormalige getto van Terezín kreeg nog eenmaal een nieuwe bestemming na de oorlog. In mei 1945 werd het ingericht als concentratiekamp voor de Sudetenduitsers, die door de Tsjechische bevolking werden verdreven uit hun woongebieden. De meesten zouden naar Duitsland worden getransporteerd. De detentie in Terezín ging gepaard met grof geweld. In de zomermaanden van 1945 werd Terezín opnieuw een oord waar, nu door een nieuwe macht, terreur uit werd geoefend.

In 1947 kreeg Terezín de status van Monument van het Nationale Lijden. De Kleine Vesting werd ingericht als een gedenkplaats, waar de slachtoffers van het nationaal-socialisme herdacht moesten worden. Daarmee kwam de nadruk te liggen op de gevangenis in Terezín, waar verzetsstrijders hadden vastgezet. De aandacht werd afgeleid van het eigenlijke getto, waardoor het lijden van de joodse bevolking van Tsjechoslowakije naar de achtergrond verschoof. Tijdens de communistische dictatuur hing er zelfs een taboe over de kwestie van de holocaust. In Terezín was nauwelijks iets te horen over het getto en het lot van zijn inwoners. Ook daarin kwam pas verandering na de ineenslorting van het communistische regime. De omvang van de holocaust onder de Tsjechoslowaakse joden kwam pas in de jaren negentig volledig aan het licht.

Most

Streek zonder wortels

De strook van vijftig tot honderd kilometer breedte langs de Tsjechische west- en noordgrens is een merkwaardig gebied. In het westen ligt het dichte Boheemse Woud, een dunbevolkt gebied, uitstekend geschikt voor wandel- en fietstochten. In het noorden ligt het Ertzgebergte, dat naar het oosten toe overgaat in het Reuzengebergte, zowel in de zomer als in de winter een populair vakantiegebied. De Moldau daartussen stroomt door de zandsteenrotsen van het Tsjechisch-Saksische Zwitserland, een romantisch landschap dat menig schilder in het verleden heeft geïnspireerd. En dan is er nog het gebied van de kuuroorden in het noordwesten, tussen Márianské Lázně (Marienbad) en Karlovy Vary (Karlsbad), dat al in de achttiende eeuw een geliefd oord en ontmoetingspunt was voor de vorsten van Europa.

Behalve deze politieke rol had de streek tussen Karlovy Vary en Litoměřice (Leitmeritz) in het verleden ook een culturele aantrekkingskracht. Johann Wolfgang von Goethe kwam er graag en bezocht behalve de kuuroorden ook graag het merkwaardige vulkanische landschap van het Middelgebergte tussen Dresden en Praag. Zijn naam is op tal van plaatsen te vinden.

Van die culturele betekenis is niet veel meer over, al proberen de kuuroorden iets van hun oude glorie terug te veroveren. Vandaag is dit gebied vooral verlaten, vooral in het westen rond Márianské Lázně. Er zijn ver-

waarloosde dorpjes te vinden, vervallen of ingestorte kerken en overwoekerde begraafplaatsen. Het wegennet is veel dunner dan in de rest van het land. Dat valt nog meer op in vergelijking met het grensgebied aan de Duitse kant.

Bovendien zijn twee andere fenomenen van de Tsjechische grensstreek in het westen en noorden niet over het hoofd te zien, namelijk de prostitutie en de vele zogeheten Asiamarkten. Hoe dichterbij de grens, hoe meer bordelen er te vinden zijn, die hun diensten alle in het Duits aanbieden. Er zijn dorpjes waar als gevolg daarvan de verhouding tussen gewone inwoners en prostituees één op tien bedraagt. De markten worden beheerd door Vietnamezen, die er goedkope sigaretten, drank, kleding en niet te vergeten tuin-kabouters aanbieden.



Kaart van Tsjechië met de gebieden waar de Sudetenduitse bevolking woonde

Het Tsjechische grensgebied van het westen tot het noordoosten in een gebied in onbalans. De verklaring daarvoor is te vinden in de gebeurtenissen in deze streek tussen 1945 en 1989. In het Tsjecho-Slowakije van voor de Tweede Wereldoorlog woonde er de Duitstalige minderheid van het land. Die



Ruïne van de kerk in Řísuty, vlak bij Most

telde bijna drie miljoen leden, de zogenoemde Sudetenduitsers. Zij voelden zich deels terecht, deels onterecht door de Tsjechen gediscrimineerd. In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog werden zij de inzet van een conflict met Hitler-Duitsland, wat ertoe leidde dat het gebied in oktober 1938 onder druk van Groot-Brittannië en Frankrijk aan Duitsland werd afgestaan. Na de oorlog kreeg Tsjecho-Slowakije het gebied terug. De Sudetenduitsers werden vervolgens in een geregisseerde opwelling van volkswoede verdreven naar Duitsland en Oostenrijk. Daarmee werd het grensgebied, dat in het westen bij Pilsen begint en in het noorden 70 km boven Praag, ontvolkt. De regering lanceerde een herbevolkingsprogramma, maar de nieuwe bevolkingsaantal-

len bereikten bij lange na niet het oude niveau. De nieuwe bewoners hadden geen band met de regio en het ontbrak hun bovendien aan een onderlinge samenhang, op basis waarvan een functionerende samenleving kon worden opgebouwd. Het gevolg was dat het gebied snel verwaarloosd raakte.

Vervolgens deed het communistische regime zijn duit in het zakje. De grens met West-Duitsland en Oostenrijk moest goed bewaakt worden, vooral tegen de eigen inwoners die het communistische paradijs wilden verlaten. Een brede strook langs de grens werd *Sperrzone*, waar niemand toegang had behalve de grenstroepen. De grensregio raakte geïsoleerd van de rest van het land, omdat alle wegen er eindigden.



De laatste resten van een Sudetenduitse begraafplaats in de buurt van Most

Er was echter nog een ander aspect, dat met name zichtbaar werd in het gebied rondom de steden Most en Chomutov, waar het regime de ruimte had om in sociaal opzicht te experimenteren. Daar moest de ideale communistische maatschappij van de nieuwe socialistische mens worden gesticht als bewijs van de waarheid van de ideologie. Dit had desastreuze gevolgen, die pas zichtbaar werden na 1989.

Most heette tot 1945 Brüx, en tot die tijd was driekwart van de bevolking Duitstalig. Brüx werd al genoemd in middeleeuwse kronieken en had een lange geschiedenis. Die werd bepaald door een combinatie van factoren, zoals strategische ligging aan de voet van het Ertsgebergte, landbouwproductie en grondstoffen. Lange tijd behoorden de stad,

het kasteel op de heuvel erboven en de landerijen eromheen aan de koning van Bohemen. In de vijftiende eeuw werd Brüx belegerd door de Hussieten, die de stad niet wisten in te nemen. Zweedse troepen hadden tijdens de Dertigjarige Oorlog meer succes en hielden de stad bezet tot 1650.

De latere ontwikkeling van de stad werd bepaald door bruinkool, die in de directe omgeving gevonden werd. Vanaf het begin van de negentiende eeuw werd die gewonnen in dagbouw, wat gaandeweg op een fabrieksmatige wijze werd gesystematiseerd. Dat betekende dat Most snel groeide in omvang en inwonersaantal. In 1930 woonde er ruim 28.000 mensen, die allerlei culturele en sociale voorzieningen genoten. Eind 1938 werd de stad deel van het Duitse

Rijk, dat voor de wapenindustrie uitstekend gebruik kon maken van de kolenmijnen om de stad. In 1945 werd de Sudetenduitse bevolking, die op dat moment zo'n 23.000 hoofden telde, verdreven uit Tsjechoslowakije. Vanwege de kolenbouw was een herbevolking van de stad echter essentieel voor de economie van het land. De open mijnen in de regio werden nu volop ontgonnen, wat tot de plannen leidde om ook de bruinkool onder de stad te exploiteren. De klap kwam in 1964, toen besloten werd om de oude stad af te breken en een moderne stad van flatwijken in de heuvels op te trekken, waar geen kolenreserves in de grond lagen. De eerste sloopwerkzaamheden begonnen in 1967, toen het nieuwe Most gereed was om de bewoners te huisvesten. Die nieuwe stad diende een voorbeeld te worden van socialistische stedenbouw, die het geluk en de welvaart van de nieuwe, uit de revolutie voortgekomen arbeider moest visualiseren. In 1982 was de gehele oude stad met de grond gelijkgemaakt. Wie geïnteresseerd is in de laatste beelden van de stad, kan de film *All Quiet on the Western Front* over de Eerste Wereldoorlog bekijken. De gevechtsscènes werden in Most opgenomen. Al met al duurde het 25 jaar voordat de kolenreserves eronder volledig waren geëxploiteerd en de graafmachines zich weer terugtrokken. Op de plaats van het oude Most is nu een diep gat dat inmiddels met gras begroeid is. Het terrein moet gerecultiveerd worden met toerisme als uiteindelijke bestemming. Het drama van de verdrijving van de Sudetenduitsers vormde een onmisbare epi-

sode in de verdwijning van het middeleeuwse Most. Ook de Tsjechoslowaakse communisten zouden in normale omstandigheden niet het lef hebben gehad om een complete stadsbevolking te verplaatsen en de stad tegen de vlakte te gooien. In Noord-Bohemen konden zij dat wel doen, omdat de nieuwe bevolking er pas tien tot twintig jaar woonde. De band die zij intussen met cultuur en natuur van het gebied had opgebouwd, was te zwak om tegenwicht te bieden tegen de communistische groothedswaanzin.



De verplaatste kerk van Maria Tenhemelopneming

Symbool van het lot van dit deel van het voormalige Sudetenland is de kerk van de Maria Tenhemelopneming geworden. Het is het enige belangrijke gebouw uit de oude stad dat de vernietiging heeft overleefd dankzij een technisch kunststukje, namelijk een verplaatsing van het complete gebouw. De kerk, die werd gebouwd tussen 1517 en 1597, is een staaltje van Zuid-Duits laatgotisch bouwmeesterschap. Het is een driehallenkerk, die uitblinkt door het spel met het licht. Van buiten ziet het gebouw er niet bijzonder uit, maar van binnen geven de

slanke pilaren de indruk van een grote, hoge ruimte die de stenen constructie ontkent. De ribben van het plafondgewelf hebben een bijzondere structuur die doet denken aan planten en bloemen. De balustrade van de galerij, die de hele ruimte omgeeft, is beschilderd met taferelen uit heiligenlevens. De kerk, die eens in het hart van het oude Most stond, staat nu aan de rand van de diepe kuil, waarvoor de stad verdwijnen moest. Het regime wilde laten zien dat het niet luchthartig dacht over monumenten en besloot daarom dat de kerk verschoven moest worden. Het gebouw werd op wielen gezet en over rails naar een plek 800 meter verderop getransporteerd. In 1988 werd de



De verplaatste kerk uitkijkend over het gat waar de oude stad Most/Brüx lag

kerk heropend, nu hoofdzakelijk als tentoonstellingsruimte en concertzaal. Ze is geheel gescheiden van de nieuwe stad en heeft derhalve geen functie meer voor de alledaagse samenleving van het huidige Most. Dat heeft overigens niet één kerk meer in het centrum, want zo iets paste niet in het denken van het regime. Most is in de jaren na 1990 een sociaal probleemgebied geworden met hoge werkloos-



Graf symboliserend de tragedie van de Sudetenduitse bevolking: zoon Adolf om het leven gekomen in het leger in 1939, zoon Franz gevallen in Belgrado in 1941, moeder Rosa gestorven in haar woonplaats in 1942, de ruimte voor de vader onbenut (vermoedelijk omdat hij verdreven werd uit zijn woonplaats na de oorlog).

heid en aanzienlijke criminaliteit. In dat opzicht heeft het socialistische experiment geen succes opgeleverd, maar eerder een wangedrocht. Het enige wat er werkelijk de moeite waard is, is de kerk van Maria Tenhemelopneming, die aan de vernietiging is ontsnapt door een kronkel in het denken van het toenmalige regime. De kerk is onbedoeld symbool geworden van de verdwenen samenleving in het Tsjechische grensgebied.



Markt in Praag

13 | De Tsjechische keuken

De Tsjechische keuken maakt deel uit van de culinaire wereld van Midden-Europa. Het is een betrekkelijk conservatieve keuken, gebaseerd op datgene wat in de regio geteeld en gekweekt wordt. Vlees speelt de hoofdrol, waarbij de meeste aandacht uitgaat naar varkensvlees. Ook aardappelproducten zijn zeer goed vertegenwoordigd. Groente speelt een minder belangrijke rol in de Tsjechische keuken, al vindt op dit gebied een grote verandering plaats sinds de val van het communisme. Het aanbod van

groenten is tegenwoordig veel rijker. Vegetariërs hadden tot 1989 dan ook een zwaar leven; in restaurants werd hun alleen gepaneerde kaas (*smažený sýr*) of een omelet aangeboden.

Van de drie hoofdmaaltijden van de dag is het ontbijt het minst belangrijk. Vaak gaat het om niet meer dan een broodje met een kop thee of koffie. Het accent ligt op de middagmaaltijd, *oběd* genoemd. Het gaat om een warme maaltijd van soep, een vleesge-

recht en eventueel een dessert of koffie. Bij voorkeur wordt er een glas bier bij gedronken. De avondmaaltijd is koud, maar bij bijzondere gelegenheden wordt er een warme schotel geserveerd, overigens zonder soep.

De middagmaaltijd begint stevast met soep. Het kan een aardappelsoep zijn, zo mogelijk voorzien van zelf geplukte, wilde paddestoelen. Ook de knoflooksoep is populair. Verder zijn bouillonsoepen in trek. Voor de liefhebbers is er de maagsoep, gemaakt van de ingewanden van het varken. Bij de middagmaaltijd horen verder kneudels (*knedlíky*), goulash of pannekoeken (*paláčky*). De juiste ingrediënten voor kneudels zijn in Nederland niet gemakkelijk te krijgen. In Tsjechië zijn drie soorten meel verkrijgbaar met uiteenlopende grofheid van korrel. Voor de kneudel is grof gemalen meel nodig, die in de schappen van de Nederlandse supermarkten niet voorradig is. Het deeg wordt in een rol van circa zeven centimeter doorsnee gekookt, waarna het in schijfjes wordt gesneden.

Een variant op de gewone kneudels is de vruchtenkneudel (*ovocné knedlíky*). Daarbij wordt een vrucht (bij voorkeur aardbei of pruim) in het kneudeldeeg gewikkeld. De vruchtenkneudels worden gegeten met een sausje van gesmolten boter, harde kwark (komt in de buurt van cottage cheese) en poedersuiker.

Andere populaire zoete gerechten zijn variaties op het poffertje: *livanec* en *vdolek*. De eerste, met een platte vorm, wordt met marmelade of bosvruchten (bij voorkeur bosbessen) geserveerd. De *vdolek* is van bin-

nen hol en wordt gegeten met room en pruimenmoes.

De goulash wordt in de Tsjechische keuken niet met aardappels geserveerd, maar met kneudels. De goulash zelf wordt in het Tsjechische geval doorgaans van varkensvlees gemaakt. Dit wordt lang gekookt met uien, spek en kruiden.

Een ander typisch kneudelgerecht is *svíčková*, dat enige dagen voorbereiding nodig heeft. Het vlees – in dit geval rundvlees, namelijk ossehaas – moet twee tot drie dagen in een marinade van wortel, peterselie, selderij, tijm, laurierblad, ui en nog wat andere kruiden. Het wordt opgediend in dunne schijfjes, vergezeld van de kneudels, eventueel met een lepeltje cranberries.

Een wat grover gerecht, dat in de volksmond *knedlo-vepřo-zelo* wordt genoemd, bestaat uit kneudels, varkensvlees van het vettere soort en zuurkool (met de onafscheidelijke kummel). Een interessantere variant met de kneudel is die met eendeborst.

Een apart hoofdstuk van de Tsjechische keuken zijn paddestoelen. In de nazomer of na een natte periode in het voorjaar trekken velen de bossen in om wilde paddestoelen te plukken (bijvoorbeeld eekhoortjesbrood, heksenboleet of cantharel, om maar een greep uit de tientallen varianten te doen). Het is een nationale sport om de grootste en mooiste te vinden. Kinderen worden al vertrouwd gemaakt met de verschillen tussen eetbare en giftige paddestoelen, zodat vrijwel iedereen weet welke er mee naar huis kunnen. Daar worden de paddestoelen in allerlei vormen van saus of soep verwerkt.



Paddestoelen, aan partjes gesneden en gedroogd voor de wintervoorraad

De grotere worden gebakken en gereserveerd als hoofdmaaltijd.

Minstens éénmaal per jaar eten de Tsjechen vis. Op Kerstavond wordt er in vrijwel alle Tsjechische huishoudens een karper gereserveerd, gekweekt in de meertjes van Zuid-Bohemen. De kweektraditie is al enige honderden jaren oud, hetgeen betekent dat het karpervlees een uitstekende smaak heeft, niet te vergelijken met die van wilde karpers. Doorgaans wordt de vis gepaneerd en gebakken, maar ook de gekookte variant kan ermee door. Een onmisbaar bijgerecht bij de karper is de aardappelsalade.

Een andere inheemse vis is de forel, die vooral in de bovenloop van de rivieren voorkomt. Kruiden spelen in de Tsjechische keuken een beperkte rol. Onmisbaar zijn peper en majoraan, maar vooral kummel is van groot

belang. Dat zit in veel Tsjechische gerechten en ook in het brood.

De Tsjechische keuken biedt een keur aan dessertmogelijkheden. Allerlei koekjes, cakejes en taartjes lijken vaak tot de standaarduitrusting van de voedselvoorraad te behoren. Dat kan gaan om de *bábovka*, die het meest in de buurt van de klassieke cake komt, *buchta*, een vierkant cakeje, maar dan minder zoet, maar ook een *koláč*, een taartje met fruit. Met Kerst en bij bruiloften is er *cukrovi*, kleine koekjes in de meest uiteenlopende variaties, die thuis worden gemaakt. En uiteraard kan de maaltijd ook worden afgesloten met een *palačinka* met fruit en een bolletje ijs.

Bij de Tsjechische maaltijd wordt doorgaans bier geschonken. Dat is niet zo vreemd, want Tsjechië is een walhalla voor bierlief-

hebbers. Het bekendste is Pilsner Urquell, uit de stad Pilsen, waarvandaan de benaming 'pils' stamt. Een ander bekende biersoort is Budvar of Budweiser uit de stad České Budějovice.

Naast deze grote brouwerijen zijn er heel veel kleine. Vrijwel elke stad of streek in het land heeft één of meer soorten bier. De moeite van het proberen waard zijn in ieder geval Bernard, Krušovice, Velkopopovické (ook Kozel genoemd), Staropramen of Gambrinus. Behalve het gewone heldere bier hebben met name Krušovice en Velkopopovické ook donker bier in het assortiment, hetgeen wat zoeter van smaak is. Als het om wijn gaat, bevelen de Tsjechen het meest witte wijn van eigen bodem aan. De meeste wijn wordt in Zuid-Moravië gemaakt, al spreekt Noord-Bohemen (bijvoorbeeld Mělník) ook een woordje mee,

met name betreffende witte wijn. De wijnbranche moest na de val van het communisme vrijwel opnieuw beginnen, zozeer was de kwaliteit van de wijnen verloren gegaan. Inmiddels komt er uit Moravië ook zeer acceptabele rode wijn, meestal overigens van kleine wijnhuizen. Een bezoek aan de wijnkelders in die regio is alleen al om deze reden de moeite waard.

Voor wie eens wil proeven wat het communistische alternatief voor het kapitalistische Coca-Cola was, moet het drankje Kofola proberen. Het interessante ervan is, dat de drank na de val van het communisme vrijwel verdween, om rond de eeuwwisseling weer op te duiken. Inmiddels is het een geliefd drankje geworden, iets dat ook samenhangt met nostalgie naar symbolen uit de tijd voor 1989.



Veel Tjechische bieren

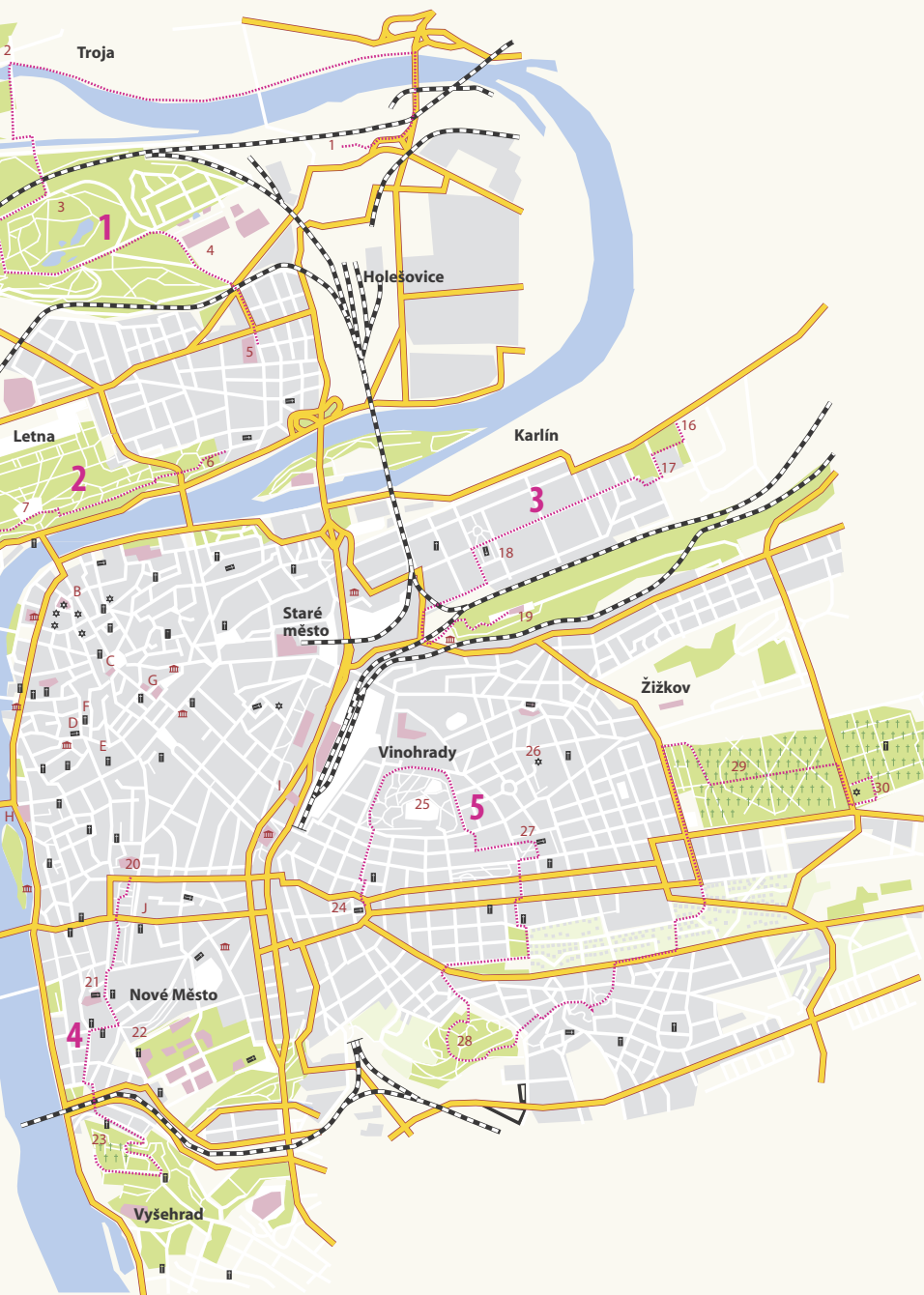


Praag

- A Karelsbrug
 - B Oud-nieuwe Synagoge, joodse wijk
 - C Oudestadsplein
 - D Bethlehemskapel
 - E Kerk van St. Maarten in de Muur
 - F Dominicanerklooster met Egidiuskerk
 - G Standentheater
 - H Nationaal Theater
 - I Staatsopera
 - J Ječná-straat 7
-
- 1 Metro- en treinstation Holešovice
 - 2 Slot Troja, botanische tuin en dierentuin
 - 3 Stromovka park
 - 4 Tentoonstellingsterrein Výstaviště en Lapidarium
 - 5 Museum voor Moderne Kunst
 - 6 Expo 1958 gebouw
 - 7 Metronoom, vroeger Stalinstandbeeld
 - 8 Kramář-villa, residentie van de minister-president
 - 9 Belvédere
 - 10 Vituskathedraal, Praagse Burcht
 - 11 Loreta-klooster
 - 12 Černín-paleis, Ministerie van Buitenlandse Zaken
 - 13 Strahovklooster
 - 14 Maria-Triomfator-kerk (met Jezuskind van Praag)
 - 15 Monument voor de slachtoffers van het communisme
 - 16 Metrostation Invalidovna
 - 17 Invalidovna
 - 18 Kerk van Cyrillus en Methodius
 - 19 Nationaal Monument
 - 20 Raadhuis van de Nieuwe Stad
 - 21 Emausklooster
 - 22 Botanische tuin
 - 23 Kerkhof op Vyšehrad
 - 24 Ludmilla-kerk
 - 25 Rieger-park
 - 26 Televisietoren met daarnaast joodse begraafplaats
 - 27 Heilig-Hart-kerk
 - 28 Havlíček-park met Gröbe-villa
 - 29 Olšany-begraafplaats
 - 30 Nieuwe joodse begraafplaats, met graf van Franz Kafka

De grote cijfers verwijzen naar de beschreven wandelingen





14 | Suggesties voor wandelingen

1 Troja – Stromovka – Holešovice

Deze wandeling verbindt een paar Praagse stadsdelen met elkaar die alle ten noorden van het centrum liggen. Het beginpunt is het metrostation Holešovice, om direct daarvandaan de grote verkeersbrug U bari-kadníků achter het station over te steken. Aan de overkant van de brug begint een voortreffelijke wandelroute langs de rivier richting Troja.

Behalve de Moldau-oever heeft Troja drie bezienswaardigheden. Het rode barokslot Troja, waarnaar de wijk genoemd is, werd tussen 1679 en 1685 gebouwd naar Italiaanse voorbeelden. De beelden langs de monumentale trappen naar de hoofdingang stellen taferelen voor uit de Griekse mythologie, die later werden geassocieerd met de slag om Troje. Zo ontstond de naam van de wijk. Rond het slot is een tuin in Franse stijl aangelegd. In het slot zijn gobelins, schilderijen, vroege drukwerken en oude kaarten van het Verre Oosten tentoongesteld. Naast het slot bevindt zich de Praagse dieren tuin, die sinds 1989 veel heeft gedaan aan haar kindervriendelijkheid. Aan de andere kant van de weg is tenslotte een deel van de botanische tuinen ondergebracht.

Een loopbrug achter slot Troja verbindt de



Stromovka-park

wijk met het Keizerseiland (Čísařský ostrov), waar paardgereden kan worden. Via een tweede brug gaat het dan naar het grote Stromovka-park, het bekendste van alle Praagse parken. Het was oorspronkelijk bedoeld voor de jacht, maar in de zestiende eeuw werd het door keizer Rudolf II omgevormd tot een park met exotische dieren. In 1804 werd het opengesteld voor het publiek.

Naast Stromovka staat het Industriële Paleis als onderdeel van het zogeheten Tentoonstellingsterrein. Het werd gebouwd in 1891 ter gelegenheid van de toenmalige Wereldtentoonstelling. Voor het Paleis staat een dependance van het Nationaal Museum voor verwijderde standbeelden uit Praag, genaamd het Lapidarium.

De wandeling eindigt in Holešovice, oorspronkelijk een arbeiderswijk, die sinds de overstromingen van 2002 een facelift onder-



Slot Troja

gaat en nu in trek is bij de alternatieve Praagse kunstscene. Er zijn vele aardige cafés en restaurants te vinden. Ook staat hier het Museum voor Moderne Kunst (negentiende en twintigste eeuw).

2 Letná – Hradčany – Petřín – Strahov

De rode draad van deze wandeling is de heuvelrug langs de Moldau, die zich uitstrekt tussen Holešovice tot Smíchov. Aan het begin daarvan staat een enigszins verwaarloosd gebouw met de naam Expo 58. In 1958 was het de Tsjechoslowaakse bijdrage aan de Wereldtentoonstelling in Brussel en kreeg daar veel internationale waardering. Het Letná-park, dat zich daarachter uitstrekt, biedt fraaie uitzichten over de

Praagse binnenstad. Het werd door de communisten benut voor de 1 mei-manifestaties en andere paradegelegenheden. In 1955 werd hier een enorme beeldengroep aangevoerd, door de communistische dictator Stalin onthuld, dat de twijfelachtige reputatie had de grootste in Europa te zijn. Op die plaats staat tegenwoordig een grote metro-



Het gebouw van de Expo 1958



Terras in het Letná park met uitzicht over Praag

noom als zinnebeeld van de tijd, en daarmee van vergankelijkheid
Aan het einde van het Letná-park staat de Kramář-villa, die gebruikt wordt als residentie van de Tsjechische Eerste Minister. Via de Chotkovy sady gaat het dan langs het slot Belvédère en de Praagse Burcht in de richting van het Strahovklooster. Dat middel-



De metronoom op de plaats van het Stalinstandbeeld op Letná



De Maria Triomfatorkerk, huis van het Jezuskind van Praag aan de Karmelitsská-sstraat

eeuwse klooster heeft een imposante verzameling oude manuscripten, waarvan een deel te zien is in de Filosofische en de Theologische Zaal. Eventueel kan ook een bezoek worden gebracht aan het Loretaklooster, waar een kopie van de Santa Casa, het woonhuis van Maria (en Jezus) uit het Italiaanse bedevaartsoord Loreto is opgebouwd.

Achter het Strahovklooster begint de

Petrínheuveld, ook wel de St. Laurentiusberg genoemd. Bovenop staat een kopie van de Eiffeltoren, die daar neergezet werd in 1891 ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling. Uit hetzelfde jaar stamt ook het paviljoen met de lachspiegels, dat overigens als labyrint werd gebouwd. Dat de berg een religieuze lading had, wordt duidelijk door de Laurentiuskerk en grote kruiswegstaties. Rond het complex staat de zogenoemde hongermuur, die Praag in de middeleeuwen moest beschermen tegen ongenode gasten. Achter de muur zijn nu een rozentuin en een observatorium te vinden, waarvandaan een tandradbaan naar de



Het monument voor de slachtoffers van het communisme op de Petřínheuveld

voet van de heuveld gaat. Onder aan de heuveld bij de tramhalte Ujezd is in 2002 een indrukwekkend monument geplaatst ter herdenking van de slachtoffers van het communistische regime.



Metrostation

3 Karlín – Vítkov

Karlín was lange tijd een arbeiderswijk, en werd ernstig getroffen door de overstromingen van 2002. Sindsdien maakt het stadsdeel een opmerkelijke bloei door, die het de moeite van een bezoek waard maakt. Het metrostation Invalidovna heet naar een nabijgelegen groot, barok gebouw, in de eerste helft van de achttiende eeuw gebouwd voor de opvang en verzorging van oorlogsinvaliden. Vandaag is er een deel van het militaire archief ondergebracht. In en rond het gebouw werden scènes uit de film *Amadeus* opgenomen.

Iets verderop staat de kerk van de heilige Cyrillus en Methodius, gewijd in 1854, die van binnen rijk versierd is.

Vanuit Karlín gaat de route de heuveld Vítkov op. Aan de voet bij de toegangsweg vanaf



Rijk versierde interieur van de kerk van de heilige Cyrillus en Methodius.

de Husitská-straat staat het Militaire Museum, waar het nodige over de Tweede



Ruiterstandbeeld op het Nationaal Monument

Wereldoorlog, maar ook over de bezetting van 1968 te vinden is. Op de top van de heuvel staat het Nationale Monument met een enorm ruiterstandbeeld van de Hussitische legeraanvoerder Jan Žižka. Met de bouw daarvan werd een begin gemaakt in 1928, maar het werd pas in 1953 voltooid (zie p. 99 vv.). Het vormt een compilatie van nationalisme en communistische ideologie, hetgeen het meest duidelijk wordt uit de toegangsdeuren. Ze beelden de geschiedenis van het Tsjechische volk uit, beginnend met Johannes Hus en eindigend met de communistische heilsstaat. Aan de achterkant van het gebouw is een van de nu zeldzame communistische symbolen (hamer-en-sikkel) te vinden.

De rest van de heuvel is een park.

4 Karlovo náměstí – Emauzy – Albertov – Vyšehrad

Het Karelsplein (Karlovo náměstí) was ooit het grootste plein ter wereld, al heeft het vandaag eerder het aanzien van een park. In de middeleeuwen werd het gebruikt als een marktplaats voor vee. Aan de oostkant van het plein staat de Ignatiuskerk, die de hoofdvesting is van de orde der Jezuïeten in Tsjechië. Daarvandaan strekt zich een groot complex van gebouwen uit, die alle tot een ziekenhuis behoren.

Aan de andere kant, in de straat Resslova, staat de kerk van Cyrillus en Methodius, die beroemd is geworden door haar rol in het verzet van de Tweede Wereldoorlog. In juni 1942 werd Reinhard Heydrich, de



Ziekenhuis aan het Karelsplein

Reichsprotektor (en hoogste vertegenwoordiger van het nazi-gezag) vermoord door Tsjechische verzetsstrijders, die vervolgens onderdoken in de crypte van de kerk. Hun verblijfplaats werd echter verraden, waarop zij na een hopeloos gevecht zelfmoord pleegden. Als wraak voor deze moord werden twee dorpjes vernietigd en de bevolking



Het Karelsplein met in de verte de toren van het Raadhuis van de Nieuwe Stad, de plaats van de eerste Praagse defenestratie (1419)



Het Emausklooster

vermoord en gedeporteerd (Lidice en Ležáky).

Aan de straat Vyšehradská, die vanaf het Karelsplein naar het zuiden gaat, staan meerdere kerken. Het meest dominante daarvan is het voormalige klooster Na Slovanech, een omvangrijk gotisch gebouw met een kerk waarvan in de Tweede Wereldoorlog de spits werd beschadigd. De huidige kwam daarvoor in de plaats. In de middeleeuwen was het klooster een van de weinige plekken in Bohemen waar in plaats van het Latijn het Oud-Slavisch in de mis gebruikt werd.

Aan de voet van de helling staan de kassen van de Botanische Tuinen. Dit gedeelte van de stad verbond al in de middeleeuwen de Oude Stad met Vyšehrad. De sfeer wordt daardoor tot op vandaag bepaald, mede

omdat de stadsrenovatie van de negentiende en twintigste eeuw er minder sporen heeft achtergelaten. De hoogteverschillen zijn niet weggewerkt, de straten zijn onregelmatiger en de huizen zijn er lager. De Vratislavova-straat leidt naar boven, naar de poort van de vesting Vyšehrad, waarvan nog ondergrondse delen te bezoeken zijn.



Aan de voet van Vyšehrad

Vyšehrad biedt verder behalve mooie uitzichten over de Moldau en het centrum van Praag een groot kerkhof van beroemdheden uit het culturele leven (zie p. 80 vv.), een interessante kerk in de stijl van de Jugendstil en een middeleeuwse rotonde.

5 Vinohrady – Olšanské hřbitovy

De wijk Vinohrady is een must voor liefhebbers van architectuur van het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Het stadsdeel werd al vóór de Tweede Wereldoorlog een aantrekkelijke plaats om te wonen en te leven voor de Praagse middenklasse. Dat is dan ook goed te zien aan de huizen. Het beste is om wat door de wijk te dwalen.



De Ludmilla-kerk

De wijk strekt zich uit van het Náměstí míru (Vredesplein) met de neogotische Ludmilla-kerk tot het plein Jiřího z Poděbrad met de merkwaardige kerk van het Heilig Hart. Deze laatste werd gebouwd door Josif Plečnik, een Sloveense architect, die tussen de wereldoorlogen in Praag werkte. Het interieur is meer dan de moeite van een



De wijk Vinohrady, met links de Ludmilla-kerk, rechts de televisietoren van Žižkov

bezoek waard. In de wijk zijn meerdere kleine parken te vinden. Daarvan is Havlíčkovy sady aan de zuidkant de mooiste, mede door de in 2007 gerestaureerde Gröbe-villa en de aangrenzende wijnberg. Net buiten de grenzen van het stadsdeel staat een futuristisch aandoende televisietoren. De bouw daarvan begon nog tijdens het communistische regime, maar kwam na de Fluwelen Revolutie stil te liggen. Uiteindelijk besloten de nieuwe machthebbers het gebouw te voltooien, ondanks het protest van vele bewoners van het stadsdeel. Het restaurant in de toren biedt een getrouw beeld van de sfeer van de jaren tachtig in Tsjechoslowakije. Achter Vinohrady liggen de begraafplaatsen van Olšany, die tot de grootste van Praag behoren. De vele Duitse namen maken dui-



delijk hoe Praag tot diep in de twintigste eeuw een tweetalige stad was. Het achterste gedeelte van de begraafplaatsen, bij metrostation Želivského, is joods en vormt de voortzetting van de joodse begraafplaats in de binnenstad. In dit gedeelte is ook Franz Kafka begraven.



De statige panden in Vinohrady



Het Šárkapark

6 Břevnov – Obora Hvězda (- Šárka)

Het oudste klooster van Tsjechië staat in het westen van Praag, in het stadsdeel Břevnov. Het is een Benedictijner klooster dat gesticht werd in 993 door bisschop Vojtěch (in het Duits Adalbert). In de Hussietentijd liep het gebouw ernstige schade op, maar het werd in volle glorie herstelt in barokstijl. De kerk van de heilige Marketa vormt een subliem voorbeeld van de bloeiende bouw- cultuur van de Contrareformatie.

Het klooster werd genationaliseerd door het communistische regime, en de kloostergemeenschap werd uiteengedreven. In 1990 verkeerden de gebouwen in slechte toestand, maar inmiddels is er veel opgeknapt.



Benedictijner klooster in Břevnov

Het is opnieuw in het bezit van de Benedictijner orde.

Verder naar het westen ligt het park Obora



Het Šárkapark

Hvězda, behorend bij het lustslot Hvězda (Ster, vanwege de vorm). Dit werd in 1555-56 gebouwd en vormt een uniek voorbeeld



van Renaissance-stijl. In de omgeving van Hvězda vond op 8 november 1620 het drama van de Slag op de Witte Berg plaats, een keerpunt in de geschiedenis van het land (zie p.109 vv.). Voor niet-katholieken was er geen plaats meer en daarmee was de reformatiebeweging van Johannes Hus ten einde. In het slot is een kleine tentoonstelling over de slag. De eigenlijke Witte Berg ligt een paar honderd meter ten westen van Hvězda, vlak bij de kerk van Maria



Monument op de Witte Berg

Triumfator. Op de heuvel staat een klein, verlaten monument. Van Hvězda kan de weg vervolgd worden richting het noorden. Aan de andere kant van de Evropská-laan ligt een interessant natuurgebied met de naam Šárka. De beekjes, rotsen en dalen maken een zeer romantische indruk. In de zomer kan er ook gezwommen worden in het meertje.

Index

1956 (Hongaarse Opstand)	14	Cyrrillus en Methodius kerk (Karlín)	165, 166
1968 (Praagse Lente)	14, 106, 107, 135, 137, 140, 141, 166	Cyrrillus en Methodius kerk (centrum)	167
1989 (Fluwelen Revolutie)	21, 33, 62, 74, 85, 107, 134, 138, 143, 149, 150, 152, 155, 158, 162	Denis, Ernest	114
Adalbert (Vojtěch)	17, 69, 171	Defenestratie	55, 109, 167
Adolf, Gustav	56	Dertigjarige Oorlog	11, 18, 55, 57, 112, 113, 152
Amsterdam	18, 55, 98, 103, 114	Descartes, René	114
Auschwitz	148	Destinnová, Ema	85
Backoffen, Elias	47-50	Dubček, Alexander	135, 136
Balbinus, Bohuslav	40-42	Duitsland	9, 10, 14, 20, 86, 94, 100, 101, 103, 113, 114, 116, 122, 124, 126, 127, 128, 130, 145, 149, 151
Bartolomějská-sstraat	70, 71, 75	Dvorák, Antonín	85
Beneš, Edvard	92, 94, 101, 115, 116, 127, 128	Edelstein, Jacob	147
Bendl, Jan Jiří	56	Egidiuskerk	67, 74, 75, 77
Bethlehemskapel	67-79, 86	Emausklooster	168
Břevnov	17, 171,	Evangelische Kerk van de Boheemse Broeders	32, 65, 76, 87
Broederuniteit (Unitas Fratrum)	18, 65, 77, 92, 98, 113, 114	Ferdinand II	18, 52, 55, 56, 109, 110, 112, 113
Calvijn, Johannes	98, 113	Ferdinand III	56
Čapek, Karel	85	Franz I (keizer)	63
Chamberlain, Nevil	94	Frederik van de Palts	109, 110, 111, 112, 116
Charta 77	21, 132, 134, 138-143	Geer, Laurens de	114
Comenius, Jan Amos	18, 29, 52, 55, 98, 98, 105, 113, 114	Goethe, Johann Wolfgang von	150
Compactaten	97	Gottwald, Klement	106
Contrareformatie	25, 26, 31, 33, 39, 40, 41, 52, 57, 61, 64, 65, 74, 75, 98, 171	Graf van de onbekende soldaat	101, 107
Cyrrillus en Methodius	17, 38, 83,		

Habsburg, Habsburgse	12, 18, 20, 25, 26, 31, 32, 41, 55-63, 85, 92, 98, 100, 102, 109, 110, 114, 119, 121, 123, 124, 145, 146	Kafka, Franz	170
Hanka, Václav	17, 87-91	Karel IV	17, 22, 24, 37, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 80, 82, 83,
Havel, Václav	21, 134, 137, 138, 140, 141, 143	Karelsbrug	22, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 63, 112
Hejdánek, Ladislav	140, 143	Karelsplein	68, 98, 132, 167, 168
Henlein, Konrad	125, 126	Karlín	99, 165
Heydrich, Reinhard	146, 167	Kautsky, Karl	102, 103
Hitler, Adolf	14, 20, 65, 94, 101, 116, 122, 124, 126, 127, 146, 147, 151	Kohout, Pavel	140, 143
Hlavsa, Milan Mejla	132, 143,	Konstanz (concilie)	17, 31, 52, 58, 72, 73, 74, 77, 94
Holešovice	62, 162, 163	Konviktská-straat	67, 70, 75
Horáková, Milada	87	Lány	101
Hvězda (slot)	109, 171, 172,	Lapidarium	38, 61, 62, 162
Hus, Johannes	10, 17, 22, 29, 31, 32, 33, 35, 42, 51, 52, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 70- 76, 79, 84, 94, 101- 105, 112, 166, 172	Letná-park	65, 163, 162,
Hussieten, Hussitisch	18, 22, 31, 33, 40, 52, 59 70, 73, 74, 79, 80, 86, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 152, 166, 171	Libuše	88, 91, 121
Husák, Gustav	137, 143	Lidice	168
IKV	143	Lipany (veldslag)	97
Invalidovna	165	Loreta-klooster	162
James I	111	Luther, Maarten	77
Jan van Luxemburg	17, 67	Luthers	29, 30, 110, 113
Jezuskind van Praag	164	Maarten in de Muur (kerk)	67, 74, 76
Jirásek, Alois	30, 31	Mahler, Gustav	121
Josef II	18, 25, 26, 29, 45, 76, 145	Malejovský, Josef	105
Josefov (wijk)	43, 45, 51	Masaryk, Tomáš Garrigue	20, 30, 31, 32, 59, 60, 65, 90, 92, 94, 100, 103, 115
Josefov, Josefstadt (plaats)	145	Matthias (keizer)	109
		Milič van Kroměříž	69, 70, 74, 76
		Mocker, Josef	82
		Most	20, 150-154
		Mozart, Wolfgang Amadeus	119
		Mucha, Alfons	85
		München 1938	21, 94, 101, 122, 125, 127, 146
		Münster, Vrede van	11, 18, 26, 56, 57, 98
		Münzer, Thomas	77
		Museum voor Moderne Kunst	163

Myslbek, Josef Václav	85, 91	Rieger, František Ladislav	85
Naarden	18, 98, 114	Rooms-Katholieke Kerk	18, 26, 29, 30, 31, 32, 34, 41, 79, 84, 112,
Náměstí míru (Vredesplein)	169	Rudolf II	24, 109, 162
Nationaal Museum	38, 61, 62, 107	Šaloun, Ladislav	52, 59
Nationaal Theater	63, 99, 117-123, 130	Sarajevo	146
Nejedlý, Zdeněk	79, 85, 86, 87, 103, 104	Šárka-park	171, 172
Němcová, Božena	85	Santini, Giovanni	82
Němec, Jiří en Dana	143	Sauer, Franta	60, 61, 65
Nepomuk, Johannes van	18, 24, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 50, 61, 83,	Sigismund	72
Nezval, Vítězslav	86	Škréta, Karel	64
Oppenheimer, David	44	Škroup, František	119
Oudnieuwe synagoge	43	Smetana, Bedřich	85, 103, 121
Palach, Jan	132, 136	Smíchov	90, 161
Palacký, František	18, 30, 31, 32, 89, 90	Sovjetunie	14, 101, 128
Palacký-brug	91	Staatsopera	117, 121, 122
Patočka, Jan	140, 141	Standentheater	117, 119
Pax Christi	143	Stalin, Josef	106, 127, 161
Pekař, Josef	116	Stichting Informatie over Charta 77	143
Peroutka, Ferdinand	86, 87	Stoel, Max van der	140
Petrínheuvel	8, 163, 165,	Strahovklooster	161
Petrus en Pauluskerk	11, 80, 82, 83, 84, 87, 91	Stromovka-park	162
Plastic People of the Universe	132, 138, 143	Sudetenduitsers	20, 116, 124-131, 146, 149-154
Plečník, Josif	169	Tábor, Taborieten	15, 95, 96, 97, 102, 103, 104
Praagse Burcht	22, 44, 48, 55, 69, 80, 82, 98, 109, 111, 112, 115, 162	Teinkerk (OLV-kerk voor Tein)	41, 51, 69
Přemysliden	17, 69	Terezín, Terezienstadt	129, 131, 145-149
Princip, Gavrilo	146	Treblinka	148
Protectoraat Bohemen en Moravië	127, 149	Troja	162, 161
Rabbi Löw	44	Tsjechoslowaakse Hussitische Kerk	32
Radecký, Jan Josef Václav (maarschalk)	61	Tyl, Josef Kajetán	119
Radio Free Europe	86	Utraquisme	18, 52, 55, 57, 74, 82, 92, 112, 113
		Vávra, Otakar	105
		Verkijk, Dick	140
		Vinohrady	14, 169, 170, 173

Vítkov	86, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 107, 115, 165	Wenceslasplein	10, 51, 68, 104
Vituskathedraal	22-35, 40, 69, 82, 112, 117	Westers Schisma	72
Vyšehrad	11, 43, 80-91, 167, 168, 169	Witte Berg	18, 58, 61, 92, 94, 98, 100, 107, 109- 116, 172
Wagner, Richard	121	Wyclif	70, 71, 72, 73
Waldhauser, Konrad	69, 70	Zbraslav	24, 26
Warschauptact	21	Želivský, Jan	105
Wenceslas	10, 22, 24, 69, 83, 85	Zemlinsky, Alexander	121
Wenceslas IV	17, 24, 39, 40, 41, 72	Žižka, Jan	96, 97, 100, 105, 166
		Zweden	55, 56, 98, 114